

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών
Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός
Πλουραλισμός

Διπλωματική Εργασία

«Η πορεία της Ορθόδοξης Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της
Αλβανίας στον 20^ο αιώνα»

Λάμπρος Κόκκαλης

Επιβλέπων καθηγητής Α': Αρχιμανδρίτης Αρίσταρχος Βασίλειος Γκρέκας

Επιβλέπων καθηγητής Β': Γεώργιος Νεκτάριος Λόης

Πάτρα, Ιούνιος, 2024

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Διπλωματική Εργασία

«Η πορεία της Ορθόδοξης Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της
Αλβανίας στον 20^ο αιώνα»

Λάμπρος Κόκκαλης

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής Α΄:

Αρχιμανδρίτης Αρίσταρχος Βασίλειος
Γκρέκας

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής Β΄:

Γεώργιος Νεκτάριος Λόης

Πάτρα, Ιούνιος, 2024

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω μέσα από την καρδιά μου τον Α Επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας Πανοσιολογιότατο Αρχιμανδρίτη Αρίσταρχο - Βασίλειο Γκρέκα, για την πολύτιμη καθοδήγηση που μου παρείχε. Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον Β΄ Επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας κύριο Γεώργιο – Νεκτάριο Λόη.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την στήριξη που μου πρόσφερε καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Πρόλογος

Ο Χριστιανισμός διαδόθηκε στο Ανατολικό Ιλλυρικό από τον Απόστολο Παύλο τον 1μ.Χ. αιώνα. Κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής κυριαρχίας, οι Χριστιανοί της περιοχής υπέστησαν σκληρούς διωγμούς. Από τον 11ο .μ.Χ. αιώνα, οι Επισκοπές του Ανατολικού Ιλλυρικού ανήκαν στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδας, ενώ μετά τη διάλυσή της πέρασαν στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Όταν τα εδάφη της σημερινής Αλβανίας αποτελούσαν επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πραγματοποιήθηκαν βίαιοι εξισλαμισμοί των κατοίκων. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως για να σταματήσει το κύμα των εξισλαμισμών και για να προστατέψει τους Ορθοδόξους, έστειλε στη Βόρειο Ήπειρο στα τέλη του 18ου αιώνα τον Κοσμά τον Αιτωλό. Ο Ιερομάρτυρας Άγιος Κοσμάς με το έργο και το κήρυγμά του βοήθησε τους Χριστιανούς να αντιμετωπίσουν την ραγδαία εξάπλωση του Ισλάμ.

Η σταδιακή αποδόμηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η ανάδειξη εθνικών κρατών στην περιοχή των Βαλκανίων τον 19ο αιώνα, επέδρασαν καταλυτικά στην άνοδο του αλβανικού εθνικισμού. Με τον σχηματισμό του Αυτόνομου Αλβανικού κράτους, οι Αλβανοί εθνικιστές ξεκίνησαν τις συζητήσεις για τη δημιουργία της δικής τους Αυτοκέφαλής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι διαβουλεύσεις της Αλβανικής Κυβέρνησης με το Οικουμενικό Πατριαρχείο για την παραχώρηση του Αυτοκέφαλου καθεστώτος στην Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία, δεν οδήγησαν σε κάποιο συμβιβασμό. Για αυτό, το 1922 οι Ορθόδοξοι Αλβανιστές ανακήρυξαν πραξικοπηματικά την Αλβανική Εκκλησία Αυτοκέφαλη. Τελικά, τον Απρίλιο του 1937 το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραχώρησε επίσημα το Αυτοκέφαλο στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας.

Μόλις η Αλβανία απελευθερώθηκε από τις δυνάμεις του Άξονα, ανέλαβε την εξουσία το Κομμουνιστικό κόμμα με ηγέτη τον Ενβέρ Χότζα. Η κυβέρνηση του Χότζα εξαπέλυσε έναν αδυσώπητο πόλεμο εναντίον της θρησκείας. Μάλιστα, το 1976 καταργήθηκαν όλες οι θρησκείες και επιβλήθηκε ο αθεϊσμός. Ο διάδοχος του Χότζα, Ραμίζ Αλία, επανέφερε τις θρησκευτικές ελευθερίες και επέτρεψε την επαναλειτουργία των τόπων λατρείας. Μετά την αποκατάσταση των θρησκευτικών ελευθεριών, ο Αναστάσιος Γιαννουλάτος εκλέχθηκε Αρχιεπίσκοπος Τιράνων Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, οδηγώντας την Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία

της Αλβανίας σε μια νέα εποχή.

Περίληψη

Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας ήρθε αντιμέτωπη με τρομερές δυσκολίες σε όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα. Το αλβανικό έθνος θεωρούσε πως θα έπρεπε να αποκτήσει την δική του Αυτοκέφαλη Εκκλησία, προκειμένου να διατηρήσει το νεοσύστατο κράτος του και να εξυπηρετήσει τους εθνικιστικούς του στόχους. Από το 1908, ο Ορθόδοξος κληρικός και μετέπειτα Επίσκοπος των Αλβανών Ορθοδόξων της Αμερικής Φαν Νόλι, εισήγαγε την αλβανική γλώσσα στη λατρεία. Το 1922 στο Κληρικολαϊκό Συνέδριο του Βερατίου, οι Ορθόδοξοι Αλβανιστές, με την υποστήριξη του Φαν Νόλι και του πρωθυπουργού της χώρας Αχμέτ Ζώγου, ανακήρυξαν το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, χωρίς την έγκριση του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Το γεγονός αυτό δημιούργησε σοβαρούς τριγμούς στις σχέσεις του αλβανικού κράτους με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Τα επόμενα χρόνια, ακολούθησαν επίπονες διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις δυο πλευρές για την αναζήτηση μιας κοινά αποδεκτής λύσης στο εκκλησιαστικό πρόβλημα που είχε προκύψει. Με την πολύτιμη συμβολή του Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρυσάνθου δόθηκε η οριστική λύση στο εκκλησιαστικό ζήτημα και στις 12 Απριλίου του 1937 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βενιαμίν Α΄ παρέδωσε στην αλβανική αντιπροσωπεία τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο, με τον οποίο ευλογούνταν το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας.

Με την άνοδο του Ενβέρ Χότζα στην εξουσία ξεκίνησε μια σκληρή και βίαιη περίοδος για τους Ορθοδόξους της Αλβανίας. Το κομμουνιστικό καθεστώς ήθελε να εξαφανίσει όλες τις θρησκευτικές ομολογίες που υπήρχαν στη χώρα. Τα πρώτα χρόνια, ο Χότζα προσπάθησε να ελέγξει την Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας με την τοποθέτηση του Παΐσιου Βονδίτσα στον Αρχιεπισκοπικό θρόνο. Τον Νοέμβριο του 1967, με ειδικό Διάταγμα τέθηκε σε αδράνεια η λειτουργία της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας. Οι καταστροφές ναών και οι φυλακίσεις ορθοδόξων κληρικών έγιναν καθημερινό φαινόμενο. Τελικά, με το νέο Σύνταγμα του 1976 η κομμουνιστική κυβέρνηση κατήργησε όλες οι θρησκείες της χώρας και υιοθέτησε επίσημα τον επιστημονικό αθεϊσμό.

Έπειτα από την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος και την αποκατάσταση των θρησκευτικών ελευθεριών, το Οικουμενικό Πατριαρχείο εξέλεξε ως νέο

Αρχιεπίσκοπο της Εκκλησίας της Αλβανίας, τον Επίσκοπο Ανδρούσης Αναστάσιο Γιαννουλάτο. Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος ανέλαβε το δύσκολο έργο της ανασυγκρότησης της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας. Τον πρώτο καιρό αντιμετώπισε μια μεγάλη αμφισβήτηση προς το πρόσωπό του, εξαιτίας της ελληνικής του καταγωγής, ωστόσο με το ποιμαντικό και κοινωνικό έργο που επέδειξε κέρδισε τη συμπάθεια και τον σεβασμό όλων κατοίκων της χώρας.

Λέξεις κλειδιά: Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, Αυτοκέφαλο, Οικουμενικό Πατριαρχείο, Φαν Νόλι , Αχμέτ Ζώγου, Ενβέρ Χότζα, Αθεϊσμός, Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος

«The Course of the Orthodox Autocephalous Church of Albania in the 20th Century»

Lampros Kokkalis

Abstract

The Orthodox Church of Albania endured tremendous difficulties throughout the 20th century. Albanians believed they should have their own Autocephalous Church to maintain their nascent state and serve their national goals. Since 1908, Orthodox clergyman and later Bishop of Albanians in America, Fan Noli, introduced the albanian language into worship. In 1922, at the Congress of Berat, Albanian Orthodox, supported by Fan Noli and the country's Prime Minister Ahmet Zogu, declared the Autocephaly of the Orthodox Church of Albania without the approval of the Ecumenical Patriarchate, causing serious strains in Albania's relations with the Patriarchate of Constantinople. In the following years, strenuous negotiations ensued between the two sides to find a mutually acceptable solution to the ecclesiastical issue. With the invaluable contribution of Metropolitan Chrysanthos of Trebizond, a definitive solution was reached, and on April 12, 1937, Ecumenical Patriarch Benjamin I handed over the Patriarchal and Synodal Tome blessing the Autocephaly of the Orthodox Church of Albania to the Albanian delegation.

With the rise of Enver Hoxha to power began a harsh and violent period for the Orthodox in Albania. The communist regime aimed to eradicate all religious denominations in the country. In the initial years, Hoxha attempted to control the Orthodox Church of Albania by placing Paisios Voditsa on the Archiepiscopal throne. In November 1967, with a special decree, the operation of the Albanian Orthodox Church was suspended. The destruction of churches and the imprisonment of Orthodox clergy became commonplace. Eventually, with the new Constitution of 1976, the communist government abolished all religions in the country and officially adopted scientific atheism.

After the fall of the communist regime and the restoration of religious freedoms, the Ecumenical Patriarchate elected Bishop Anastasios Yannoulatos as the new Archbishop of the Church of Albania. Archbishop Anastasios undertook the difficult

task of rebuilding the Orthodox Church of Albania. Initially, he faced significant skepticism due to his Greek origin, but through pastoral and social work, he earned the sympathy and respect of all the country's inhabitants.

Keywords: Orthodox Church of Albania, Autocephaly, Ecumenical Patriarchate, Fan Noli, Ahmet Zogu, Enver Hoxha, Atheism, Archbishop Anastasios

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	iv
Πρόλογος.....	v
Περίληψη.....	vii
Abstract	ix
Εισαγωγή.....	1
1. Η Γέννηση του Εκκλησιαστικού Ζητήματος στο Νεοσύστατο Αλβανικό Κράτος.....	4
1.1. Η εθνική αφύπνιση των Αλβανών.....	4
1.2. Οι ενέργειες του Φαν Νόλι από την Αμερική για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας	6
1.3. Ο Μητροπολίτης Δυρραχίου Ιάκωβος ως Πατριαρχικός Έξαρχος στην Αλβανία....	8
1.4. Το κληρικολαϊκό συνέδριο του Βερατίου	11
1.5. Η μετάβαση του Επισκόπου Ιερόθεου και του Συνάδων Επισκόπου Χριστοφόρου στην Αλβανία	12
1.6. Οι δραστηριότητες του Μητροπολίτου Τραπεζούντος Χρύσανθου για την επίλυση του εκκλησιαστικού προβλήματος στην Αλβανία.....	15
1.7. Οι προσπάθειες του αλβανικού κράτους να λύσει μονομερώς το εκκλησιαστικό ζήτημα	18
1.8. Η πραξικοπηματική συγκρότηση της Ιεράς Συνόδου της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας.....	19
1.9. Η οριστική επίλυση του εκκλησιαστικού προβλήματος της Αλβανίας.....	22
1.10. Η πορεία της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας την περίοδο της Ιταλικής κατοχής	27
2. Η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία κατά την Περίοδο Διακυβέρνησης του Κομμουνιστικού Καθεστώτος.....	29
2.1. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας από το 1944-1966	29
2.1.1. Η θρησκευτική πολιτική του Ενβέρ Χότζα τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης (1944- 1949).....	29
2.1.2. Το Διάταγμα για τη λειτουργία των θρησκευτικών κοινοτήτων και το νέο Καταστατικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας	39
2.1.3. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας υπό την καθοδήγηση του Αρχιεπισκόπου Παΐσιου Βονδίτσα	42
2.2. Η απαγόρευση των θρησκειών και η επιβολή της αθεϊστικής ιδεολογίας	49
2.2.1. Η έναρξη της συστηματικής αντιθρησκευτικής πολιτικής: Το Διάταγμα του 1967	49
2.2.2. Η αφαίρεση της χριστιανικής ονοματολογίας από τις ορθόδοξες περιοχές και η απαγόρευση χρήσης ακατάλληλων ονομάτων από τους πολίτες	54
2.2.3. Η οριστική κατάργηση των θρησκειών και η επιβολή της αθεϊστικής ιδεολογίας.....	56

2.3. Η ανάληψη της εξουσίας από τον Ραμίζ Αλία και η αποκατάσταση της θρησκευτικής ελευθέριας στην Αλβανία.....	64
3. Η Ανασυγκρότηση της Ορθόδοξης Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Αλβανίας.....	66
3.1. Ο Επίσκοπος Ανδρούσης Αναστάσιος Γιαννουλάτος ως Πατριαρχικός Έξαρχος στην Αλβανία	66
3.2. Η εκλογή του Αναστάσιου στον Αρχιεπίσκοπο θρόνο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας	67
3.3. Το ποιμαντικό και κοινωνικό έργο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας (1991 – 1999).....	73
Συμπεράσματα.....	77
Επίλογος.....	85
Βιβλιογραφία.....	87

Εισαγωγή

Η Αλβανία είναι ένα ανεξάρτητο κράτος, που βρίσκεται στο Βορειοδυτικό τμήμα της Βαλκανικής Χερσονήσου. Κατά την αρχαιότητα η περιοχή κατοικούνταν από τους Ιλλυριούς, προγόνους των σημερινών Αλβανών, οι οποίοι ήταν αυτόχθονας λαός¹. Τον 3^ο π.Χ.αιώνα οι Ιλλυριοί δημιούργησαν το δικό τους κράτος και ανέπτυξαν ισχυρούς δεσμούς με το Βασίλειο της Μακεδονίας². Ωστόσο, το κράτος τους διαλύθηκε με την κατάκτηση της Βαλκανικής Χερσονήσου από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Οι θεοί των αρχαίων Ιλλυριών είχαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά με τους δώδεκα θεούς του Ολύμπου, καθώς οι κάτοικοι της περιοχής επηρεάστηκαν από τους αρχαίους Έλληνες.³

Ο Απόστολος Παύλος, αναφέρει με σαφήνεια στην προς Ρωμαίους Επιστολή του, πως διακήρυξε τον Χριστιανισμό έως το Ιλλυρικό.⁴ Μάλιστα, «ο Απόστολος των Εθνών» χειροτόνησε κατά την παρουσία του στο Ιλλυρικό, ως πρώτο Επίσκοπο Δυρραχίου, τον Καίσαρα. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η περιοχή του Ιλλυρικού, κατά το πέρασμα των αιώνων, ανήκε σε διαφορετικές εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες. Ο Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος Γιαννουλάτος διαχωρίζει τις κάτωθι περιόδους για την Εκκλησία της Αλβανίας, στηριζόμενος στις εκάστοτε εντάξεις των Επισκόπων της περιοχής: «α) 1^η περίοδος: από την αποστολική εποχή έως το 731μ.Χ, β) 2^η περίοδος: από το 731 έως τις αρχές του 11^{ου} αιώνα, γ) 3^η περίοδος: από τον 11^ο αιώνα έως το 1767, δ) 4^η περίοδος : από το 1767 έως το 1912 και ε) 5^η περίοδος: από το 1912 έως το 1991.⁵ Κατά τους πρώτους αιώνες της διάδοσης του

¹ Pollo S. – Puto A. , «*Η Ιστορία της Αλβανίας από την Αρχαιότητα έως σήμερα*», Εκδοτική Ομάδα, 1980, σελ . 10 , { <https://exploral.eu/explore/uploads/balkaneana/pdfs/561796f47b709.pdf> , (ανακτήθηκε: 10/01/2024)}

² Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, « *Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», Γ΄ Έκδοση, Θεσσαλονίκη, 1992, σελ. 10

³ Pollo S. – Puto A. , «*Η Ιστορία της Αλβανίας από την Αρχαιότητα έως σήμερα*» ,ο.π., σελ. 13

⁴ Lukani L. Andrea, « *The Spread of Christianity in Illyria*», International Scientific Journal Diskutime, No26, 10th Edition, March 2021, σελ 19-32, σελ. 19, {https://www.researchgate.net/publication/353236955_scientific_journal_diskutime_nr_26_englisht, (ανακτήθηκε: 10/01/2024)}

⁵ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «*Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012*», Β΄ Επανυξημένη Έκδοση, Εκδόσεις Ngjallja, Τίρανα, 2013, σελ. 9-11

Χριστιανισμού, το Ανατολικό Ιλλυρικό αποτελούσε επαρχία της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και οι Χριστιανοί αντιμετώπιζαν ένα μεγάλο κύμα διωγμών. Στα χρόνια του Αυτοκράτορα Τραϊανού, μαρτύρησε ο Επίσκοπος Δυρραχίου Άγιος Αστεύιος, μετά από φριχτά βασανιστήρια, ενώ επί του αυτοκράτορα Αδριανού μαρτύρησε ο Επίσκοπος Αυλώνα, Άγιος Ελευθέριος⁶. Έπειτα από την επίσημη αναγνώριση του Χριστιανισμού, οι Επισκοπές της περιοχής ανήκαν στο Ρωμαϊκό Βικαριάτο της Θεσσαλονίκης, το οποίο υπάγονταν στο θρόνο του Βατικανού. Κατά τη δεύτερη περίοδο(από το 731 έως τις αρχές του 11^{ου} αιώνα), οι Επισκοπές των εδαφών του Ιλλυρικού υπήχθησαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Προς το τέλος αυτής της περιόδου και πιο συγκεκριμένα τον 10^ομ.Χ αιώνα διέδωσαν τη χριστιανική πίστη στα εδάφη της σημερινής Αλβανίας οι μαθητές του Κυρίλλου και του Μεθοδίου⁷. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να χτιστούν πολλές εκκλησίες και ένα μεγάλο μέρος των κατοίκων να ασπαστεί την Ορθοδοξία. Την περίοδο από τον 11^ο αιώνα έως το 1767, οι Επισκοπές του Ιλλυρικού εντάχθηκαν στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδας. Μετά την διάλυση της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας, οι προαναφερθείσες Επισκοπές επέστρεψαν στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου (από το 1767 έως το 1912). Σε αυτά τα χρόνια, το Ανατολικό Ιλλυρικό βρισκονταν κάτω από τον Οθωμανικό ζυγό. Οι Οθωμανοί χρησιμοποιώντας βίαιες πρακτικές προχώρησαν σε εκτεταμένους εξισλαμισμούς. Από τη μεριά του, το Οικουμενικό Πατριαρχείο αντιλαμβανόμενο τα δεινά των Χριστιανών έστειλε τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό στην περιοχή, προκειμένου να προστατέψει τους Ορθοδόξους. Το έργο του Κοσμά του Αιτωλού ενδυνάμωσε την ορθόδοξη πίστη και έδωσε ώθηση στους Χριστιανούς, για να αντιμετωπίσουν την ραγδαία εξάπλωση του Ισλάμ.

Η τελευταία περίοδος (1912- 1991) περιλαμβάνει την πορεία της Ορθοδοξίας στην Αλβανία από την ίδρυση του αλβανικού κράτους έως την πτώση του αθεϊστικού κομμουνιστικού καθεστώτος και την έλευση ως Πατριαρχικού Έξαρχου του Μητροπολίτη Ανδρούσης Αναστάσιου Γιαννουλάτου . Μέσα σε αυτές τις δεκαετίες,

⁶ Γιαννουλάτος Αναστάσιος, «Εκκλησία της Αλβανίας: Ιστορική – Πνευματική Παράδοση. Τέχνη» Εκδόθηκε με μερικές συντομίες από τον εκδότη, στο βιβλίο Χριστόπουλος Γεώργιος Α., *Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ. 2000 Χρόνια, Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη, Β' Τόμος – Πατριαρχεία και Αυτοκέφαλες Εκκλησίες*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, {<https://orthodoxalbania.org/2020>, (ανακτήθηκε: 10/01/2024)} και Τρίτος Γ. Μιχαήλ , «*Η Εκκλησία στο Ανατολικό Ιλλυρικό και την Αλβανία*», Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη Α.Ε., Αθήνα 1999, σελ. 36

⁷ Κωνσταντόπουλος Αγγ. Τάκης, «*Η Χριστιανική Εκκλησία στις Λαϊκές Δημοκρατίες*», Αθήνα 1959, σελ. 17

οι ορθόδοξοι πληθυσμοί στην Αλβανία πέρασαν πολλές περιπέτειες και διωγμούς. Η περίοδος αυτή διαχωρίζεται σε δύο φάσεις: α) από το 1912 έως το 1944 και β) από το 1944 έως το 1991.

Στην παρούσα εργασία, εξετάζονται σε βάθος όλα τα σημαντικά γεγονότα που έγιναν τον 20^ο αιώνα σχετικά με το εκκλησιαστικό ζήτημα στην Αλβανία και παρουσιάζονται τόσο οι θέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όσο και οι θέσεις των Αλβανικών Κυβερνήσεων επάνω σε αυτό το κρίσιμο θέμα. Το πρώτο κεφάλαιο εστιάζει στις προσπάθειες που κατέλαβε το νεοσύστατο αλβανικό κράτος για να αποκτήσει τη δική του Αυτοκέφαλη Εκκλησία. Επίσης, αναφέρονται οι ενέργειες που πραγματοποίησε το Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως για το εκκλησιαστικό πρόβλημα που είχε προκύψει στην Αλβανία. Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφεται η αντιθρησκευτική πολιτική που ακολούθησε το κομμουνιστικό καθεστώς του Ενβέρ Χότζα και οι διώξεις που βίωσαν οι ορθόδοξοι πληθυσμοί την περίοδο εκείνη. Τέλος, το τρίτο κεφάλαιο επικεντρώνεται στην προσπάθεια ανασυγκρότησης της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας, υπό την πνευματική καθοδήγηση του Αρχιεπισκόπου Αναστασίου.

1. Η Γέννηση του Εκκλησιαστικού Ζητήματος στο Νεοσύστατο Αλβανικό Κράτος

1.1. Η εθνική αφύπνιση των Αλβανών

Κατά τα χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και πιο συγκεκριμένα τον 11^ο αιώνα, χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά το όνομα «Αλβανοί», προκειμένου να προσδιοριστούν με αυτό τον τρόπο οι απόγονοι των αρχαίων Ιλλυρίων⁸. Λίγα χρόνια μετά την εκδήλωση της Ελληνικής Επανάστασης, Αλβανοί υπήκοοι που κατοικούσαν στο Λονδίνο, τύπωσαν για πρώτη φορά την Αγία Γραφή στο αλβανικό ιδίωμα.⁹ Ο μοναχός Ευλόγιος Κουρίλας, μετέπειτα Μητροπολίτης Κορυτσάς, υποστηρίζει από τη μεριά του, πως ο Γρηγόριος ο Αργυροκαστρίτης ήταν εκείνος που μετέφρασε για πρώτη φορά την Καινή Διαθήκη στην αλβανική γλώσσα, για αυτό θα πρέπει να θεωρείται θεμελιωτής της Αλβανικής Φιλολογίας: «*ὅστις πρώτος ἔδωκεν εἰς φῶς τῆς Κ. Διαθήκης ὀλοκλήρου τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν ἀλβανικὴν*»¹⁰. Ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος (1877 -1878) αποδείχθηκε καθοριστικός παράγοντας για την ανάδειξη της εθνικής ταυτότητας των Αλβανών πολιτών, καθώς οι γειτονικοί λαοί άρχισαν να διεκδικούν εδάφη με αλβανικό πληθυσμό.¹¹ Ο αλβανικός εθνικισμός δημιουργήθηκε σαν πολιτικό κίνημα, κατά κύριο λόγο για να ανακόψει τις επεκτατικές προσπάθειες του ελληνικού και του σερβικού κράτους¹². Η διάσπαση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η άνοδος των εθνικιστικών κινημάτων στην περιοχή των Βαλκανίων, επέδρασαν καταλυτικά στην άνοδο του αλβανικού εθνικισμού. Οι

⁸ Κονιδιάρης Ι. Γεράσιμος, «Περὶ τὴν πρώτην μνησίαν τῶν Αλβανῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς πηγῆς καὶ τὰ ὅρια τῆς χώρας τῶν ἐπὶ Βυζαντινῶν», *Επετηρίδες – Εταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, τεύχος 23, 1953,σελ. 400,

{<https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/16035/article.pdf?sequence=1&isAllowed=y>},(ανακτήθηκε: 11/01/2024)}

⁹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας*», Ίδρυμα Γουλανδρή – Χόρν, Αθήνα, 1996, σελ. 11

¹⁰ Κουρίλα Ευλόγιου Λαυριώτου, «Γρηγόριος ο Αργυροκαστρίτης(Α΄)», *Περιοδικό Θεολογία*, Τόμος Ζ, Τεύχος 4,1929, σελ. 348-363, σελ. 349, { <https://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/index.asp>},(ανακτήθηκε: 11/01/2024)}

¹¹ Αναστασοπούλου Γαρυφαλλιά, «*Αλβανοί Ορθόδοξοι και Έλληνες της Αλβανίας και ο ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας*, Σειρά Μελετών του Κέντρου Μειονοτικών Ομάδων Περίοδος Β΄ - 6, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2008, σελ.11, { https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2016/12/albanoi_orthodoxoi_ellines_albanias.pdf},(ανακτήθηκε: 12/01/2024)}

¹² Rrapaj Jonilda, Kolasi Klevis, «*The Curious Case of Albanian Nationalism: The Crooked line from a Scattered Array of Clans to a Nation – State*», *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume 44, 2013, Ankara University, Faculty of Political Science, σελ. 185 -228, σελ. 200, { https://www.researchgate.net/publication/321062253_The_Curious_Case_of_Albanian_Nationalism_the_Crooked_Line_from_a_Scattered_Array_of_Clans_to_a_Nation-State},(ανακτήθηκε: 12/01/2024)}

Αλβανοί αντιλαμβανόμενοι πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία διαλύονταν και δεν μπορούσε να τους προστατέψει από τα έθνη – κράτη που δημιουργούνταν γύρω τους, αποφάσισαν να διεκδικήσουν τη δική τους εθνική ανεξαρτησία. Είναι σαφές, πως η ανάπτυξη της εθνικιστικής αλβανικής ταυτότητας, καθυστέρησε σημαντικά σε σχέση με τους υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς. Ο κυριότερος παράγοντας αυτής της καθυστέρησης, ήταν ότι στην Αλβανία δεν υπήρχε ένα ομογενοποιημένο θρησκευτικό ποίμνιο.¹³ Ενώ οι υπόλοιποι βαλκανικοί λαοί βασίστηκαν στην εθνικότητα και τη θρησκεία για να απελευθερωθούν, ο Αλβανικός λαός μπορούσε να στηριχθεί μόνο στην εθνικότητα, καθώς στο έθνος του δεν υπήρχε μια κοινή θρησκευτική πίστη. Επί της ουσίας, οι Ορθόδοξοι Αλβανοί είχαν ισχυρούς δεσμούς με τους Έλληνες, οι Καθολικοί με τους Ιταλούς και οι Μουσουλμάνοι με τους Τούρκους. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι Αλβανοί πίστευαν πως για να διατηρήσουν τα εθνικά τους χαρακτηριστικά και να διεκδικήσουν την ανεξαρτησία τους, θα έπρεπε πρώτα να επιτύχουν τη χρήση της αλβανικής γλώσσας στη θρησκευτική λατρεία και στη συνέχεια να δημιουργήσουν τη δική τους Αυτοκέφαλη Εκκλησία, η οποία θα αποτελούσε ένα από τα βασικότερα θεμέλια του ανεξάρτητου αλβανικού κράτους.

Στις 28 Νοεμβρίου του 1912 ο Ισμαήλ Κεμάλ Βλιώρα κήρυξε την ανεξαρτησία της Αλβανίας στον Αυλώνα της Βορείου Ηπείρου¹⁴. Στην εθνική συνέλευση, όπου αποφασίστηκε η ανεξαρτησία, συμμετείχαν υψηλόβαθμοι κληρικοί όλων των θρησκειών. Με στόχο να επιτευχθεί η ανεξαρτησία του κράτους, ήταν απαραίτητη η θρησκευτική συνύπαρξη των κατοίκων της περιοχής. Αυτός ήταν ο λόγος, για τον οποίο οι εκπρόσωποι των τεσσάρων θρησκειών (Ορθοδόξων, Καθολικών, Μουσουλμάνων και Μπεκτασήδων) υπέγραψαν μαζικά την διακήρυξη της ανεξαρτησίας, αποδεχόμενοι τις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις του λαού.¹⁵ Ο Ισμαήλ Κεμάλ Βλιώρα γράφει στα απομνημονεύματά του: «**Η εθνική συνέλευση που αποτελούνταν από αντιπροσώπους από όλες τις περιοχές της Αλβανίας,**

¹³ Στο ίδιο, σελ. 207

¹⁴ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας», ο.π., σελ. 18

¹⁵ Kalaja Ahmed, «*Issues on Religious Coexistence Tolerance in Albania (1912-1945): Based on the practice and clergy sermons*», European Journal of Research in Social Sciences, Vol. 4 No. 5, 2016, European University of Tirana Department of Sociology, Tirana, σελ. 59-66, σελ. 62, {<https://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2016/05/Full-Paper-ISSUES-ON-RELIGIOUS-COEEXISTENCE-TOLERANCE-IN-ALBANIA-1912-1945-Based-on-the-practice.pdf>, (ανακτήθηκε: 12/01/2024)}

*ανεξαρτήτως θρησκείας, συγκεντρώθηκαν στις 28/11/1912 στον Αυλώνα και κήρυξαν την πολιτική ανεξαρτησία της Αλβανίας».*¹⁶

1.2. Οι ενέργειες του Φαν Νόλι από την Αμερική για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας

Ο Φαν Νόλι, κατά κόσμο Θεοφάνης Στυλιανού Μαυρομάτης, γεννήθηκε στην οθωμανοκρατούμενη Ανατολική Θράκη και οι γονείς του ήταν μετανάστες από την Κορυτσά της Βορείου Ηπείρου. Πιο συγκεκριμένα, γεννήθηκε στο χωριό Ιμπρίκ – Τεπέ, όπου κατοικούσαν ορθόδοξοι χριστιανοί αλβανικής καταγωγής.¹⁷ Στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του Φαν Νόλι έπαιξε καθοριστικό ρόλο ο θείος του Τάσος. Ο Νόλι με την παρότρυνση του θείου του, διάβασε την Καινή Διαθήκη στο αλβανικό ιδίωμα, αλλά και κάποια βιβλία για τον Σκεντέρμπεη, τον μεγαλύτερο εθνικό ήρωα των Αλβανών.¹⁸ Με αυτόν τον τρόπο, άρχισε να διαμορφώνει τις δικές του απόψεις επάνω σε θέματα πίστεως, αλλά και να μυείται στον αλβανικό εθνικισμό. Το 1896 οι γονείς του τον έστειλαν να φοιτήσει στο Γυμνάσιο της Αδριανούπολης, όπου ήρθε σε επαφή με τον ελληνικό πολιτισμό και την ορθόδοξη κουλτούρα.¹⁹ Μόλις τελείωσε το γυμνάσιο αποφάσισε να πάει στην Αθήνα για περαιτέρω σπουδές, ενώ παράλληλα ασχολήθηκε με την υποκριτική²⁰. Το 1903 ο Φαν Νόλι πήγε στην Αίγυπτο, ως δάσκαλος της ελληνικής γλώσσας στην ελληνική παροικία, όμως ήρθε σε επαφή με επιφανείς Αλβανούς και άρχισε να υποστηρίζει με φανατισμό τις αλβανικές εθνικιστικές απόψεις. Η αρθογραφία που ανέπτυξε υπέρ του αλβανικών εθνικιστικών θέσεων, ανάγκασαν τους Έλληνες της Αιγύπτου να τον απολύσουν και ο ίδιος να καταφύγει στην Αμερική.

Η Βοστώνη των Η.Π.Α, όπου κατέφυγε ο Φαν Νόλι, αποτελούσε το μεγαλύτερο αστικό κέντρο για τους Αλβανούς της διασποράς, καθώς εκεί είχαν μεταναστεύσει πολλοί στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, προκειμένου να αποκτήσουν καλύτερες συνθήκες

¹⁶ Στο ίδιο, σελ.64

¹⁷ Blumi Isa, «An Ottoman Story Until the End: Reading Fan Noli's Post-Mediterranean Struggle in America, 1906-1922», *Journal of Balkan and Black Sea Studies* Year 3, Issue 5, December 2020, σελ. 121-144, σελ. 126, {<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/35472>, (ανακτήθηκε: 12/01/2024)}

¹⁸ Σιμάκου Γκέργκι, «Ο Θεοφάνης Μαυρομάτης: Επιπτώσεις των Εθνικιστικών τάσεων στη μετάλλαξη της εθνικής συνειδήσεως και πίστεως», Διδακτορική Εργασία που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2011, σελ. 27, {<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/29788#page/1/mode/2up>, (ανακτήθηκε: 13/01/2024)}

¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 22

²⁰ Στο ίδιο, σελ. 32

ζωής²¹. Τον Μάρτιο του 1908, ο Ρώσος Αρχιεπίσκοπος Αμερικής, Καναδά και Αλάσκας, χειροτόνησε τον Θεοφάνη Μαυρομάτη (Φαν Νόλι) ιερέα.²² Ο Νόλι ήταν πεπεισμένος πως η έλλειψη της θρησκευτικής ομοιογένειας, δεν αποτελούσε τροχοπέδη στην εθνική ενότητα των Αλβανών. Το πρόβλημα το εντόπιζε στο γεγονός ότι σε όλες τις ομολογίες της Αλβανίας, η θρησκευτική λατρεία δεν γινόταν στην αλβανική γλώσσα και στο ότι οι κληρικοί δεν ήταν Αλβανοί, αλλά ξένοι που ενδιαφέρονταν να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα της χώρας τους.²³ Συνεπώς κρίθηκε σημαντικό για την εθνική τους ενότητα, να τελείται η λατρεία στην αλβανική γλώσσα και η πλειονότητα των κληρικών να είναι Αλβανοί πατριώτες που θα εμφορούνται από εθνικιστικές ιδέες. Ύστερά από την χειροτονία του, ο Νόλι ξεκίνησε να τελεί τη λατρεία στην αλβανική γλώσσα δίνοντας στην Εκκλησία ένα εθνικό πρόσημο. Μέσα από το κήρυγμά προσπάθησε να προσεταιριστεί τους Αλβανούς της Αμερικής και να τονώσει την εθνική τους συνείδηση. Μάλιστα, το 1909 μετέφρασε το πρώτο λειτουργικό βιβλίο στην αλβανική γλώσσα και στα αμέσως επόμενα χρόνια προχώρησε στη μετάφραση και άλλων σημαντικών λειτουργικών βιβλίων.²⁴ Με τις μεταφράσεις του επιχείρησε να αντικαταστήσει τις ελληνικές λέξεις που χρησιμοποιούνταν στα μυστήρια της Εκκλησίας με αλβανικές και γαλλικές. Ο Νόλι ήταν πεπεισμένος, πως το Οικουμενικό Πατριαρχείο στο οποίο υπάγονταν οι Μητροπόλεις της Αλβανίας, ελέγχονταν από την Ελλάδα και προσπαθούσε να εξυπηρετήσει τα εθνικά συμφέροντα του ελληνικού κράτους. Για αυτό το λόγο, θεωρούσε πως οι Μητροπόλεις της Αλβανίας θα έπρεπε να αποσχιστούν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και να ανακηρύξουν τη δική τους Αυτοκέφαλη Εκκλησία.

Στις 28 Απριλίου του 1912 δημιουργήθηκε στην Αμερική η Παναλβανική Ομοσπονδία Αμερικής «Varta», που είχε ως επίσημο όργανο της προπαγάνδας της το περιοδικό Dielli.²⁵ Γραμματέας του περιοδικού τοποθετήθηκε ο ταλαντούχος Αλβανός ιερέας Θεοφάνης Μαυρομάτης. Τον Μάρτιο του 1918 ο Νόλι αναδείχθηκε προϊστάμενος της Αλβανικής Ορθοδόξου Αποστολής της Αμερικής. Στις 12 Φεβρουαρίου 1919 προτάθηκε για το αξίωμα του Επισκόπου από τους ιερείς της

²¹ Cali Deona, «*The National Movement within the Albanian Diaspora in 1919-1920*», *Studies on National Movements*, 6, 2020, σελ. 1-28, σελ. 3, { <https://doi.org/10.21825/snm.85336>, (ανακτήθηκε: 13/01/2024) }

²² Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 16

²³ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 30

²⁴ Στο ίδιο, σελ. 31

²⁵ Blumi Isa, «*An Ottoman Story Until the End: Reading Fan Noli's Post-Mediterranean Struggle in America, 1906-1922*», ο.π., σελ. 4

Αλβανικής Ορθοδόξου Αποστολής, στην εκκλησιαστικολαϊκή συνέλευση που πραγματοποιήθηκε στο Cleveland των Η.Π.Α.²⁶ Η συνέλευση αποφάνθηκε θετικά στην ανακήρυξη του Νόλι ως Επισκόπου, όμως ήταν απαραίτητο το αίτημα να γίνει δεκτό πρώτα από την κληρικολαϊκή συνέλευση της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας της Αμερικής. Πράγματι, τον Ιούνιο του 1919 πραγματοποιήθηκε στη Βοστώνη η κληρικολαϊκή συνέλευση των Αλβανών, η οποία εξέλεξε τον Θεοφάνη Νόλι Επίσκοπο της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας της Βορείου Αμερικής και ο Ρώσος Επίσκοπος Αλέξανδρος, που ήταν παρών, ευλόγησε την εκλογή του.²⁷ Ωστόσο, η χειροτονία του δεν πραγματοποιήθηκε, καθώς ο Πατριάρχης Μόσχας δεν έδωσε την σχετική άδεια. Παράλληλα, ο Επίσκοπος Ροδοστόλου Αλέξανδρος διαμαρτυρήθηκε έντονα στον Ρώσο Επίσκοπο Βόρειας Αμερικής, χαρακτηρίζοντας τον Νόλι ως άθεο και υβριστή της Ορθοδοξίας. Το γεγονός αυτό, ανάγκασε την ηγεσία της Ρωσικής Εκκλησίας της Αμερικής να καλέσει τον Θεοφάνη Νόλι σε απολογία για τις κατηγορίες που τον βάραιναν, όμως εκείνος δεν πήγε ποτέ να απολογηθεί. Αντιθέτως, κατά παράβαση των Ιερών Κανόνων της Ορθόδοξης Εκκλησίας, ο Φαν Νόλι αυτοχειροτονήθηκε Επίσκοπος δια βοής σε έναν ναό όπου παρευρέθηκαν μόνο Ορθόδοξοι Αλβανιστές.²⁸ Έπειτα από αυτή την εξέλιξη, η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία της Βορείου Αμερικής αποκόπηκε από τη Ρωσική Εκκλησία και δημιούργησε την δική της Επισκοπή με επικεφαλής τον Φαν Νόλι.

1.3. Ο Μητροπολίτης Δυρραχίου Ιάκωβος ως Πατριαρχικός Έξαρχος στην Αλβανία

Το αλβανικό κράτος αποτελούνταν από τέσσερις Μητροπόλεις, οι οποίες καθοδηγούσαν για αιώνες το ορθόδοξο ποίμνιο και υπάγονταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινούπολεως. Πιο συγκεκριμένα, οι Μητροπόλεις αυτές ήταν: α) Δυρραχίου, β) Βελεγράδων, γ) Δρυϊνουπόλεως και δ) Κορυτσάς.²⁹ Η πολιτική κατάσταση που δημιουργήθηκε στα Βαλκάνια, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, είχε ωθήσει τους νόμιμους Μητροπολίτες των παραπάνω επαρχιών μακριά από τις

²⁶ «Ο Ψευδοεπίσκοπος Φαν – Νολής», Εφημερίδα Εκκλησιαστική Αλήθεια, Τόμος 42, εν Κωνσταντινούπολη, 1922, σελ. 406, {<https://www.pelagoskoritsas.gr/2019/01/pseudoepiskopi-fan-nolis.html?m=0>}, (ανακτήθηκε: 14/01/2024)

²⁷ Στο ίδιο, σελ. 406

²⁸ Στο ίδιο, σελ. 407

²⁹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας», ο.π., σελ. 19

επαρχίες τους. Χαρακτηριστικά, στον Μητροπολίτη Βελεγράδων Ιωακείμ Μαρτίτση, εξαιτίας της ιταλοφιλίας που είχε δείξει κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής στην Αλβανία, δεν του επιτράπη να επιστρέψει στην έδρα του, μετά από ένα ταξίδι που έκανε στην Ελλάδα.³⁰ Επίσης, ο Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος, λόγω της συμμετοχής του ως Υπουργός Δικαιοσύνης στην αυτόνομη κυβέρνηση της Βορείου Ηπείρου, απελάθηκε από τα ιταλικά στρατεύματα που είχαν καταλάβει την Αλβανία τον Σεπτέμβριο του 1916.³¹ Το Οικουμενικό Πατριαρχείο βλέποντας πως οι Μητροπόλεις της Αλβανίας ήταν ουσιαστικά «Ακέφαλες» και θέλοντας να προστατέψει τους Ορθόδοξους, έστειλε στην Κορυτσά ως Έξαρχο, τον Μητροπολίτη Δυρραχίου Ιάκωβο Γκιγκίλα. Ο Μητροπολίτης Δυρραχίου Ιάκωβος είχε επίσης απελαθεί από την Αλβανία, όταν οι Αυστριακοί είχαν καταλάβει το Δυρράχιο, καθώς υπήρχαν πληροφορίες πως δρούσε κατά της Τριπλής Συμμαχίας.³²

Ο Ιάκωβος έφτασε στην Κορυτσά τον Αύγουστο του 1919, και αφού ήρθε σε επαφή με τους Ορθόδοξους Αλβανιστές, συμφώνησαν από κοινού να επιλύσουν το εκκλησιαστικό πρόβλημα που είχε προκύψει. Επί της ουσίας, στο αλβανικό κράτος είχαν δημιουργηθεί δύο αντιμαχόμενες ομάδες μεταξύ των Ορθόδοξων Χριστιανών. Η μια ομάδα περιλάμβανε τους Ορθόδοξους πολίτες που ήθελαν οι Μητροπόλεις της Αλβανίας να παραμείνουν κάτω από την πνευματική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ενώ η άλλη ομάδα αποτελούνταν από τους Ορθόδοξους Αλβανιστές, οι οποίοι επιθυμούσαν την δημιουργία μιας Αυτοκέφαλής Αλβανικής Εκκλησίας. Ο Ιάκωβος πρωτοστάτησε στη συγκρότηση της «Ορθόδοξης Ένωσης Κορυτσάς», μιας χριστιανικής οργάνωσης που επιδίωκε την παραχώρηση ενός Αυτόνομου καθεστώτος στις Μητροπόλεις της Αλβανίας, με επικεφαλής τον ίδιο, κάτω από την πνευματική δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.³³ Όμως, η παραπάνω κίνηση δεν κατάφερε να εκπληρώσει τους σκοπούς της εξαιτίας της έντονης προπαγάνδας των Αλβανιστών, που θεωρούσαν πως μόνο η παραχώρηση του Αυτοκέφαλου

³⁰ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ιωακείμ Μαρτίτσης ή Μαρτινιανός*», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Τόμος 3, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1981, σελ. 59- 80, σελ. 60-61, { <https://olympias.lib.uoi.gr/jsrui/handle/123456789/28251>, (ανακτήθηκε: 14/01/2024)}

³¹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Τόμος 4, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1982, σελ. 85- 113, σελ. 88- 89, { <https://olympias.lib.uoi.gr/jsrui/handle/123456789/28252>, (ανακτήθηκε: 14/01/2024)}

³² Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Μητροπολίτης Δυρραχίου Ιάκωβος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο*, Τόμος 8, 1986, σελ. 54-77, σελ. 56, { <https://olympias.lib.uoi.gr/jsrui/handle/123456789/28256>, (ανακτήθηκε: 14/01/2024)}

³³ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 20

καθεστώτος στην Εκκλησία της Αλβανίας θα μπορούσε να γίνει αποδεκτή. Οι εθνικιστές της Varta προσπάθησαν να δολοφονήσουν τον Μητροπολίτη Ιάκωβο, καθώς θεωρούσαν πως ήταν πράκτορας της Ελληνικής Κυβέρνησης. Η πρώτη απόπειρα κατά του Ιακώβου έγινε τους πρώτους μήνες της άφιξής του, αλλά απέτυχε, ενώ η δεύτερη απόπειρα ματαιώθηκε την τελευταία στιγμή³⁴.

Τον Μάιο του 1920 έφτασαν στην Κορυτσά οι ιερείς Αγαθάγγελος Τσάμτσης και Ατ' Βασίλειος Μάρκου, οι οποίοι ήταν οι στενότεροι συνεργάτες του Θεοφάνη Νόλι³⁵. Λίγους μήνες αργότερα, αφίχθη και ο ίδιος ο Νόλι στην Κορυτσά, προκειμένου να προωθήσει το σχέδιο του για την εθνικοποίηση της Αλβανικής Εκκλησίας. Παρόλο που στην αρχή έδειχναν σεβασμό προς τον Έξαρχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, στη συνέχεια άλλαξαν άρδην την στάση τους, ιδιαίτερα μετά την αποδοχή της Αλβανίας στην Κ.Τ.Ε. Την Μεγάλη Εβδομάδα του 1921 οι Ορθόδοξοι Αλβανιστές ιερείς με τη βοήθεια κάποιων Καθολικών αξιωματικών κατέλαβαν τον ναό του Αγίου Γεωργίου στην Κορυτσά και ξεκίνησαν να ιερουργούν στην αλβανική γλώσσα³⁶. Η πράξη αυτή αποτέλεσε το εφαλτήριο για τον Νόλι και τους συνεργάτες του, ώστε να ξεκινήσουν να δημιουργούν μια Αυτοκέφαλη Αλβανική Εκκλησία επάνω σε εθνοφυλετικές βάσεις. Στις 29 Ιουλίου του 1921 η Αλβανία αναγνωρίστηκε ως ανεξάρτητο κράτος και στις 9 Νοεμβρίου του ίδιου έτους, μετά από την απόφαση στη συνδιάσκεψη των Συμμάχων στο Παρίσι, προσάρτησε και το έδαφος της Βορείου Ηπείρου που ζούσαν κυρίως Έλληνες³⁷. Οι εξελίξεις αυτές έδωσαν μια ισχυρή ώθηση στους Αλβανιστές, οι οποίοι βρήκαν την ευκαιρία να επιβληθούν στους Ορθοδόξους της περιοχής, ιδιαίτερα μετά την απέλαση του Πατριαρχικού Εξάρχου Ιακώβου. Ο Φαν Νόλι μαζί με τους υπόλοιπους Αλβανιστές επέβαλαν την αλβανική γλώσσα στη λατρεία και τοποθέτησαν τους δικούς τους ιερείς και επιτρόπους στους ναούς.

³⁴ Οικονομόπουλος Κλ. Πέτρος-Εμμανουήλ, «Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος ο από Δυρραχίου. Από την Εθνάρχουσα Εκκλησία στην Εθνική», Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή – Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη, 2016, σελ. 116, {<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42197>, (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

³⁵ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 38

³⁶ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων», Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Εκδόσεις ΙΜΙΑΧ, Ιωάννινα, 1978, σελ. 65

³⁷ Πατσέλης Β. Νικόλαος, «Η Βόρεια Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα», Μελέτη εγκριθείσα παρά της κεντρικής επιτροπής ελληνικών δικαίων, Εκδοτικός Οίκος Μαρ. Βασιλείου και Σία, Αθήναι, 1945, σελ. 5, {<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/25473>, (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

1.4. Το κληρικολαϊκό συνέδριο του Βεράτιου

Το κληρικολαϊκό συνέδριο στο Βεράτιο ξεκίνησε τις διεργασίες του τον Σεπτέμβριο του 1922. Στο συνέδριο έλαβαν μέρος 33 εκπρόσωποι από όλες τις ορθόδοξες κοινότητες της Αλβανίας, λαϊκοί και κληρικοί, η πλειονότητα των οποίων ήταν Ορθόδοξοι Αλβανιστές. Ως πρόεδρος του συνεδρίου ορίστηκε ο κληρικός Ιωσήφ Παπαπέτρου, ενώ πρωταγωνιστικό ρόλο είχαν ο Βασίλειος Μάρκου που υποστήριζε τις θέσεις του Φαν Νόλι και ο Αρχιμανδρίτης Βησσαρίων Τζιοβάννη που εκπροσωπούσε τις απόψεις της κυβέρνησης των Τιράνων³⁸.

Το συνέδριο αποφάσισε την αντικανονική ανακήρυξη της Εκκλησίας της Αλβανίας σε «Αυτοκέφαλη»³⁹. Επιπλέον, τα μέλη του συνεδρίου ψήφισαν το καταστατικό της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας τους, το οποίο περιείχε 14 άρθρα⁴⁰. Συνάμα, αναδείχθηκε ένα Προσωρινό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο με έδρα την Κορυτσά που απαρτιζόταν από 4 κληρικούς και 4 λαϊκούς και είχε την ευθύνη της διοίκησης της νεοσύστατης Εκκλησίας, έως την εκλογή Αρχιεπισκόπου και νέων Μητροπολιτών⁴¹. Παράλληλα, οι Αλβανιστές αναγόρευσαν τους συμπατριώτες τους, Επίσκοπο Μιλητουπόλεως Ιερόθεο Γιαχόπουλο και Συνάδων Επίσκοπο Δέρκων Χριστόφορο Κίση, επίτιμα μέλη του συνεδρίου, καθώς πίστευαν πως θα τους βοηθούσαν στη συγκρότηση της Αλβανικής Εκκλησίας⁴². Λίγες ημέρες μετά τη λήξη του συνεδρίου, ο πρόεδρος του Προσωρινού Εκκλησιαστικού Συμβουλίου, ενημέρωσε με τηλεγράφημα το Οικουμενικό Πατριαρχείο για όσα αποφασίστηκαν στο Βεράτιο, όπως και για την αναγνώριση της Αυτοκέφαλης Αλβανικής Εκκλησίας από την κυβέρνηση της Αλβανίας. Το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο απαίτησε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο να αναγνωρίσει το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, να δεχθεί τη μετάφραση της Αγίας Γραφής στα αλβανικά και την χρήση της αλβανικής γλώσσας στη λατρεία⁴³. Το μεγαλύτερο μέρος των Ορθοδόξων στην Αλβανία, δεν αναγνώρισε τις αποφάσεις του κληρικολαϊκού συνεδρίου, όμως η Αλβανική

³⁸ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 39

³⁹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας», ο.π., σελ. 25

⁴⁰ Στο ίδιο, σελ. 26

⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 26

⁴² Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων», ο.π., σελ. 87

⁴³ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής», Θεολογία, τόμος ΜΣΤ, τεύχος 4, 1975, σελ 690-739, σελ. 697, { <https://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/index.asp> ,(ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

Κυβέρνηση χρησιμοποιώντας βίαιες πρακτικές ανάγκασε πολλούς ιερείς να συμβιβαστούν.

1.5. Η μετάβαση του Επισκόπου Ιερόθεου και του Συνάδων Επισκόπου Χριστοφόρου στην Αλβανία

Ύστερα από την πραξικοπηματική ανακήρυξη της Αυτοκέφαλης Αλβανικής Εκκλησίας, το Οικουμενικό Πατριαρχείο συγκρότησε μια ειδική επιτροπή, με σκοπό να εξεταστεί σε βάθος το εκκλησιαστικό ζήτημα. Η παραπάνω επιτροπή απεφάνθη πως στις Μητροπόλεις της Αλβανίας μπορούσε να παραχωρηθεί ένα «Αυτόνομο» καθεστώς. Το Αυτόνομο καθεστώς θα σήμαινε πως η τοπική Εκκλησία θα είχε μεγάλη διοικητική αυτοτέλεια, όμως για την εκλογή νέου Αρχιεπισκόπου θα έπρεπε να λάβει την επίσημη έγκριση της Μητρός Εκκλησίας, δηλαδή του Οικουμενικού Πατριαρχείου⁴⁴. Επίσης, το Οικουμενικό Πατριαρχείο αντιλαμβανόμενο την δυσχερή κατάσταση που είχε περιέλθει ο ορθόδοξος πληθυσμός της περιοχής, αποφάσισε να στείλει στην Κορυτσά ως Έξαρχο, τον Επίσκοπο Μιλητουπόλεως Ιερόθεο, η καταγωγή του οποίου ήταν από το Τσαρίτσοβο της Αλβανίας⁴⁵. Ο Ιερόθεος είχε ως αποστολή να έρθει σε επαφή με τους Ορθοδόξους της Αλβανίας, να εκτιμήσει την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί και να κάνει μια λεπτομερή έκθεση, ώστε να ληφθούν οι απαραίτητες αποφάσεις. Ωστόσο, μόλις έφτασε στην Αλβανία, ήρθε σε επικοινωνία με τους Αλβανιστές και αποφάσισε να αναγνωρίσει με εγκύκλιο τις αποφάσεις του συνεδρίου του Βερατίου. Οι Αλβανιστές από τη μεριά τους, θεώρησαν την εγκύκλιο του Ιερόθεου, ως επίσημη αναγνώριση της Αυτοκέφαλης Αλβανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Όπως γίνεται αντιληπτό, η πράξη αυτή του Ιερόθεου ήταν εντελώς αντίθετη με την αποστολή του και δυσχέραινε ακόμη περισσότερο τις σχέσεις ανάμεσα στην Μητέρα Εκκλησία και στην Εκκλησία της Αλβανίας.

⁴⁴ Βαβούσκος Αναστάσιος, «Οι θεσμοί του Αυτοκεφάλου και του Αυτονόμου καθεστώτος στην Ορθόδοξη Εκκλησία» Εκδόσεις Μέθεξις, Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 16-19, { https://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=dikaio&NF=1&main=texts&file=0_48.htm, (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

⁴⁵ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, «Αρχείο Ευλόγιου Κορυλά», Υλικό Μελετών Αρχείου Ιστορίας Νεότερων Χρόνων, Αλβανική Εκκλησία, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη “ Ηπειρομνήμων”, σελ.3 [https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28845(26/01/24), (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

Το Προσωρινό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο της Αλβανικής Εκκλησίας σε συνεννόηση με τον Πρωθυπουργό της χώρας Αχμέτ Ζώγου αποφάσισε να στείλει μια επιτροπή στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, προκειμένου να συζητήσει για το εκκλησιαστικό ζήτημα που είχε προκύψει. Η επταμελής αλβανική επιτροπή με επικεφαλής τον Βασίλειο Μάρκου έφτασε τον Απρίλιο του 1923 στην Κωνσταντινούπολη, για να ξεκινήσει τις διαπραγματεύσεις με τον Πατριάρχη Μελέτιο Μεταξάκη⁴⁶. Ο Πατριάρχης αφού εξήγησε στα μέλη της επιτροπής πως δεν συντρέχουν οι λόγοι για να λάβει το Αυτοκέφαλο η Εκκλησία της Αλβανίας, στη συνέχεια πρότεινε το σχηματισμό μια ενιαίας εκκλησιαστικής περιφέρειας με την ονομασία «Ορθόδοξος Αρχιεπισκοπή Αλβανίας», στην οποία θα παραχωρούταν ένα Αυτόνομο καθεστώς⁴⁷. Η επιτροπή όμως της Αλβανικής Εκκλησίας, δεν μπορούσε να δεχθεί την πρόταση του Πατριάρχη Μελετίου και μετά από περίπου ένα μήνα διαπραγματεύσεων αποχώρησε άπραγη.

Έπειτα από την αποτυχία της αλβανικής επιτροπής να πείσει το Οικουμενικό Πατριαρχείο να παραχωρήσει το «Αυτοκέφαλο» στην Αλβανική Εκκλησία, οι Αλβανιστές έστρεψαν ολοκληρωτικά το ενδιαφέρον τους στον Συνάδων Επίσκοπο Δέρκων, Χριστόφορο Κίσση. Ο Χριστόφορος Κίσσης είχε γεννηθεί στο Βεράτιο της Αλβανίας και από το 1917 είχε τοποθετηθεί ως βοηθός Επίσκοπος στη Μητρόπολη Δέρκων⁴⁸. Οι Αλβανιστές πίστευαν πως εφόσον έπειθαν τον Χριστόφορο να μεταβεί στην Αλβανία για να αναλάβει κάποια Μητροπολιτική θέση, θα σχημάτιζε μαζί με τον Ιερόθεο την Ιερά Σύνοδο της Αλβανικής Εκκλησίας και θα υλοποιούνταν οι αποφάσεις του συνεδρίου του Βερατίου. Για αυτό το λόγο, ένα μέλος της επιτροπής που επισκέφτηκε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, παρέμεινε στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να πείσει τον Χριστόφορο να πάει στην Αλβανία. Ο Χριστόφορος τελικά πείστηκε, αφού πρώτα έλαβε από το Εκκλησιαστικό Συμβούλιο ένα μεγάλο χρηματικό ποσό που κυμαίνονταν στα 7000 χρυσά φράγκα.⁴⁹ Ταυτόχρονα, έστειλε αίτημα αδειάς στο Οικουμενικό Πατριαρχείο για να πάει στην πατρίδα του, όμως η Ιερά Σύνοδος δεν του χορήγησε την άδεια και του απαγόρευσε να φύγει, γιατί

⁴⁶ Γλαβίνας. Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*», ο.π., σελ. 134-135

⁴⁷ Στο ίδιο, σελ. 137

⁴⁸ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Συνάδων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Τόμος 6, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1984, σελ.69- 103 , σελ. 69, { <https://olympias.lib.uoi.gr/jsrui/handle/123456789/28254>, (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 77

γνώριζε τους σκοπούς του ταξιδιού του. Παρ' όλα αυτά, ο ίδιος δεν έλαβε υπόψη του την απαγόρευση της Ιεράς Συνόδου και αναχώρησε άνευ αδείας για την Κορυτσά, στη οποία έφτασε στα μέσα Αυγούστου του 1923.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο κήρυξε τον Χριστόφορο υπόδικο και ενημέρωσε με επιστολή τον Ιερόθεο να μην έρθει σε καμία επαφή μαζί του και να του απαγορεύσει κάθε ιεροπραξία⁵⁰. Όπως ήταν φυσικό, ο Ιερόθεος δεν μπορούσε να εκτελέσει τις εντολές που του δόθηκαν, αφού είχε μετατραπεί σε πειθήνιο όργανο των Αλβανιστών και αναμενόταν να λάβει κάποιο μεγάλο αξίωμα στην Εκκλησία της Αλβανίας. Οι δύο Επίσκοποι συλλειτουργήσαν στις 11 Σεπτεμβρίου του 1923, ημέρα επετείου της ανακηρύξεως της Αυτοκέφαλης Αλβανικής Εκκλησίας, αναγνωρίζοντας πλέον με κάθε επισημότητα τις αποφάσεις του κληρικολαϊκού συνεδρίου του Βερατίου⁵¹. Το Προσωρινό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο θέλοντας να επιβραβεύσει τους δυο Επισκόπους για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν, αποφάσισε να τους τοποθετήσει στους κενούς Μητροπολιτικούς θρόνους. Πιο συγκεκριμένα, ο Ιερόθεος έγινε Μητροπολίτης Κορυτσάς, ενώ ο Χριστόφορος τοποθετήθηκε Μητροπολίτης Βελεγράδων⁵². Οι δύο Μητροπολίτες συγκρότησαν την Ιερή Σύνοδο της Εκκλησίας της Αλβανίας και στα τέλη του 1923, μετά από την απαίτηση των Αλβανιστών, χειροτόνησαν τον Φαν Νόλι Μητροπολίτη Δυρραχίου⁵³. Ο Φαν Νόλι μετά τη χειροτονία του προώθησε με μεγαλύτερη ένταση το σχέδιο του για εθνικοποίηση της Αλβανικής Εκκλησίας, παραλλήλως με την έντονη πολιτική δραστηριότητα που άρχισε να αναπτύσσει. Τον Ιούνιο του 1924, αφού συγκέντρωσε τις απαραίτητες δυνάμεις, ο Νόλι επαναστάτησε εναντίον του Ζώγου και ανέλαβε την εξουσία της χώρας⁵⁴. Τα οικονομικά προβλήματα και η εξαθλίωση του λαού λειτούργησαν καταλυτικά στην εδραίωση της επανάστασης. Τον Σεπτέμβριο του 1924, ο Νόλι μίλησε στην Κοινωνία των Εθνών στη Γενεύη, ως πρωθυπουργός της επαναστατικής κυβέρνησης της Αλβανίας, εξηγώντας τους σκοπούς της κυβέρνησής του⁵⁵. Κατά τη

⁵⁰ Στο ίδιο, σελ. 81

⁵¹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*», ο.π., σελ. 173

⁵² Στο ίδιο, σελ. 180

⁵³ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 41

⁵⁴ Clegg Austin- Robert, «*Founding a Balkan State: Albania's Experiment with Democracy, 1920-1925*», University of Toronto Press, 2012, σελ. 54- 74, σελ. 74, { <http://ebookcentral.proquest.com/lib/eapgr/detail.action?docID=4673037>, (ανακτήθηκε: 16/01/2024) }

⁵⁵ Dylgjeri Ardita, Xhyra Irgen, «*Fan Noli, the master of oratory and politics*», UBT International Conference, 136, 26 October, 2019, University for Business and Technology in Kosovo, , σελ. 1-7, σελ.1 , { <https://knowledgecenter.ubt-uni.net/conference/2019/events/136> , (ανακτήθηκε: 16/01/24) }

διάρκεια της διακυβέρνησης του Φαν Νόλι, οι διαπραγματεύσεις των εκπροσώπων της Αλβανικής Εκκλησίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχαν διακοπεί. Οι Αλβανιστές κατείχαν εξ ολοκλήρου την πολιτική εξουσία και δεν είχαν καμία πρόθεση να έχουν επαφές με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο θεωρούσαν πως εξυπηρετεί τα ελληνικά συμφέροντα. Επιπροσθέτως, ήταν φανερό πως οι Δυτικές Χώρες, δύσκολα θα αναγνώριζαν την επαναστατική κυβέρνηση. Για παράδειγμα, η Μ. Βρετανία, μια από τις υπερδυνάμεις της εποχής, αποφάσισε να μην αναγνωρίσει την κυβέρνηση του Νόλι, γιατί κατέλαβε βίαια την εξουσία και επιδίωκε την εξόντωση των πολιτικών του αντιπάλων⁵⁶. Τελικά τον Δεκεμβρίου του 1924 ο Αχμέτ Ζώγου ανακατέλαβε την εξουσία με τη βοήθεια του σερβικού κράτους και ο Θεοφάνης Νόλι αναγκάστηκε να διαφύγει από τη χώρα.

1.6. Οι δραστηριότητες του Μητροπολίτου Τραπεζούντος Χρύσανθου για την επίλυση του εκκλησιαστικού προβλήματος στην Αλβανία

Στα μέσα του 1925 ανέβηκε στον Πατριαρχικό θώκο ο Βασίλειος Γ'. Κατά τη διάρκεια της Ιεράς Συνόδου του Οικουμενικού Πατριαρχείου τον Φεβρουάριο του 1926, αποφασίστηκε να δοθεί το «Αυτοκέφαλο» στην Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία⁵⁷. Ωστόσο, το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν αποφασισμένο μαζί με την παραχώρηση του «Αυτοκέφαλου» να εξασφαλίσει και κάποια θρησκευτικά και γλωσσικά προνόμια για τους Έλληνες της Βορείου Ηπείρου. Μετά, λοιπόν, από αίτημα της Αλβανικής Κυβερνήσεως, η Μητέρα Εκκλησία έστειλε ως Πατριαρχικό Έξαρχο στην Αλβανία τον Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρύσανθο⁵⁸. Ο Χρύσανθος γνώριζε εις βάθος το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας και θα βοηθούσε τα μέγιστα, ώστε να βρεθεί μια οριστική λύση. Ο Μητροπολίτης Χρύσανθος, κατά την άφιξή του στην Αλβανία τον Μάιο του 1926, συζήτησε με τον Πρόεδρο Ζώγου και

⁵⁶ Mehmeti Armend, «The stance of Great Britain towards the government of Fan Noli», UBT International Conference, 312, 28 October, 2017, University for Business and Technology in Kosovo, σελ. 124-129, σελ.128, { <https://knowledgecenter.ubt-uni.net/conference/2017/all-events/312> } (ανακτήθηκε: 16/01/2024)}

⁵⁷ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 43

⁵⁸ Ανωνύμου, «Η Ιστορία του εν Αλβανία εκκλησιαστικού πραξικοπήματος», Περιοδικό Πάνταινος, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Τόμος ΚΑ', Αριθμός Φύλλου 15, Απρίλιος 1929, σελ. 230- 234, σελ. 231, {<https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/pantainos-periodiko> } (ανακτήθηκε: 16/01/2024)}

έκανε σαφές πως το Οικουμενικό Πατριαρχείο έχει αποφασίσει να παραχωρήσει με κάποιους όρους το «Αυτοκέφαλο» στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας. Για αυτό το λόγο, ο Ζώγου συγκρότησε μια ειδική επιτροπή, που θα συνεργάζονταν με τον Χρυσάνθο και θα κατέληγαν σε έναν οριστικό συμβιβασμό. Η επιτροπή συνεργάστηκε αρμονικά με τον Έξαρχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου και το αποτέλεσμα αυτής της συνεργασίας ήταν η υπογραφή της Συμφωνίας των Τιράνων στις 6 Ιουνίου του 1926⁵⁹. Η Συμφωνία των Τιράνων περιελάμβανε 8 άρθρα, τα οποία σύμφωνα με την επιστολή που έστειλε ο Υπουργός Εξωτερικών της Αλβανίας, Χουσεΐν Βρυώνης στον Πατριάρχη Βασίλειο Γ' ήταν τα εξής: *«Άρθρο 1^ο : Η Ορθόδοξος Αλβανική Εκκλησία περιλαμβάνει 5 Μητροπολίτες: Τιράνων, Κορυτσάς, Αργυροκάστρου, Βερατίου και Δυρραχίου, Άρθρο 2^ο: Ο Μητροπολίτης Τιράνων θα είναι και ο Αρχιεπίσκοπος της Ορθοδόξου Αλβανικής Εκκλησίας και Πρόεδρος της Ιεράς Συνόδου της, Άρθρο 3^ο : Η πλήρωση των δυο Μητροπολιτικών εδρών Δυρραχίου και Αργυροκάστρου, όπως και της νεοϊδρυθείσας Μητροπόλεως Τιράνων, θα γίνει από τον Οικουμενικό Πατριάρχη και την Ιερά Σύνοδο του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, με κληρικούς που έχουν αναγνωρισμένη θεολογική παιδεία και αρετή, τους οποίους θα προτείνει στο Οικουμενικό Πατριαρχείο η Ορθόδοξος Αλβανική Επιτροπή. Για τις άλλες δυο έδρες Κορυτσάς και Βερατίου θα οριστούν με ιδιαίτερη Συνοδική Πράξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου, οι ήδη διευθύνοντες, την μεν Κορυτσάς ο Ιερόθεος, τη δε Βελεγράδων (Βερατίου) ο Χριστόφορος, Άρθρο 4^ο: Προκειμένου περί της θείας λατρείας θα επικρατήσει ως προς τη χρήση της γλώσσας το μέχρι τότε ισχύον καθεστώς, για τις αλβανικές κοινότητες η λατρεία θα γίνεται στην αλβανική γλώσσα στη βάση των μεταφράσεων που είχαν πραγματοποιηθεί και σε οποιαδήποτε μετάφραση Ιερού κειμένου προβεί μελλοντικά η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία, Άρθρο 5^ο: Στη συγκροτούμενη Ορθόδοξη Εκκλησία, η Πολιτεία θα επιτρέψει πλήρη αυτοτέλεια και ελευθερία για να αναπτύξει την θρησκευτική και εκκλησιαστική της δραστηριότητα, όπως είναι η ίδρυση μορφωτικών ιδρυμάτων για τον κλήρο και Ιερατικών Σχολών, Άρθρο 6^ο: Η Ελληνική Μειονότητα θα έχει πλήρη ελευθερία στην κοινοτική, γλωσσική, θρησκευτική, εκπαιδευτική και φιλανθρωπική της ζωή, σύμφωνα με το παρόν άρθρο και σύμφωνα με τα άρθρα 1 και 5 που υπέγραψε η επίσημη Πολιτεία στην Κ.Τ.Ε στις 2 Οκτωβρίου 1921, τα*

⁵⁹ Γλαβίνας. Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων», ο.π., σελ. 229

οποία θα πρέπει να εφαρμοστούν πλήρως, Άρθρο 7^ο: Για τα δικαιώματα των σταυροπηγιακών Μονών και άλλων εκκλησιαστικών δικαιωμάτων που θα περάσουν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, θα δοθεί η δέουσα αποζημίωση, Άρθρο 8^ο: Υπό της εγγυήσεως αυτής, το Οικουμενικό Πατριαρχείο παρακαλείται να χειραφετήσει την Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία και να ευλογήσει το Αυτοκέφαλο αυτής, εκδίδοντας τον Τόμο της χειραφετήσεως σύμφωνα με τους συνήθεις όρους»⁶⁰. Από τα οκτώ άρθρα της Συμφωνίας των Τιράνων το άρθρο 4 και το άρθρο 6 ήταν ιδιαίτερος σημαντικά. Με το άρθρο 4 το Οικουμενικό Πατριαρχείο αναγνώριζε τη χρήση της αλβανικής γλώσσας κατά την τέλεση των Ιερών Μυστηρίων στις αλβανικές χριστιανικές κοινότητες, όπως και τη δυνατότητα της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας να κάνει όσες μεταφράσεις θεωρούσε απαραίτητες, προκειμένου να διευκολυνθεί η θρησκευτική ζωή των αλβανόφωνων χριστιανών. Παράλληλα, με το άρθρο 6 προστατεύονταν πλήρως τα δικαιώματα και οι ελευθερίες της Ελληνικής Μειονότητας σε ζητήματα κοινοτικά, γλωσσικά, θρησκευτικά και εκπαιδευτικά. Η παραπάνω συμφωνία που πέτυχε ο Χρυσάνθος εξυπηρετούσε σε μεγάλο βαθμό τις επιδιώξεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ωστόσο, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, παρόλο που είχε ενημερωθεί ήδη από την επόμενη μέρα της συμφωνίας, καθυστέρησε πολύ να συζητήσει το θέμα και να λάβει αποφάσεις.

Στα τέλη του 1926, η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου συνεδρίασε για να συζητήσει τη Συμφωνία των Τιράνων και έκανε ορισμένες τροποποιήσεις. Εν τω μεταξύ, στις 27 Νοεμβρίου του 1926 υπογράφηκε στα Τίρανα, μεταξύ της Αλβανίας και της Ιταλίας, το Ιταλοαλβανικό Σύμφωνο⁶¹. Όπως ήταν φυσικό, το Ιταλοαλβανικό Σύμφωνο ισχυροποίησε την Αλβανική Κυβέρνηση, η οποία πίεζε το Οικουμενικό Πατριαρχείο να δώσει την έγκρισή του για την Συμφωνία των Τιράνων. Αφού έκανε τις απαραίτητες τροποποιήσεις, η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως αποφάσισε να στείλει ξανά τον Μητροπολίτη Χρυσάνθο στην Αλβανία τον Φεβρουάριο του 1927, ώστε να παρουσιάσει τις τροποποιήσεις που

⁶⁰ Ανωνύμου, «Έγγραφο περί του Αλβανικού Εκκλησιαστικού Ζητήματος», Περιοδικό Πάνταινος, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Τόμος ΚΑ', Αριθμός Φύλλου 16, Απρίλιος 1929, σελ. 255- 258, σελ. 256-257, { <https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/pantainos-periodiko> (ανακτήθηκε: 16/01/2024)}

⁶¹ Γλαβίνας. Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων», ο.π., σελ. 241

είχαν πραγματοποιηθεί⁶². Όμως, η αλβανική πλευρά απέρριψε αυτές τις τροποποιήσεις. Η στάση των Αλβανών άλλαξε άρδην γιατί: α) είχαν συνάψει μια εξαιρετική συμφωνία με τους Ιταλούς, β) οι Αλβανιστές προπαγάνδιζαν συνεχώς κατά της Συμφωνίας των Τιράνων, καθώς πίστευαν πως εξυπηρετούσε μόνο τα συμφέροντα του Οικουμενικού Πατριαρχείου και γ) οι Χριστιανοί που υποστήριζαν το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως διασπάστηκαν⁶³. Μάλιστα, η κυβέρνηση ενημέρωσε τον Χρυσάνθο, πως εάν το Πατριαρχείο δεν επικύρωνε την αρχική Συμφωνία των Τιράνων, θα προχωρούσε μόνη της στη συγκρότηση της Αλβανικής Εκκλησίας. Τον Μάιο του 1928 το Οικουμενικό Πατριαρχείο έστειλε επιστολή στην Αλβανική Κυβέρνηση, μέσω της αλβανικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, στην οποία εξηγούσε πως οι τροποποιήσεις που έκανε δεν επηρέαζαν επί της ουσίας τα άρθρα της συμφωνίας. Ακόμη, στην ίδια επιστολή γινόταν σαφές, πως θα προχωρούσε στην παραχώρηση του «Αυτοκέφαλου» επί τη βάση των συμφωνηθέντων της 6 Ιουνίου του 1926. Ωστόσο, η κυβέρνηση των Τιράνων δεν απάντησε σε αυτή την επιστολή⁶⁴. Παρόμοια κατάληξη είχε και η επιστολή που έστειλε το Οικουμενικό Πατριαρχείο τον Δεκέμβριο του 1928.

1.7. Οι προσπάθειες του αλβανικού κράτους να λύσει μονομερώς το εκκλησιαστικό ζήτημα

Η Αλβανική Κυβέρνηση βλέποντας πως οι διαπραγματεύσεις με το Πατριαρχείο δεν προχωρούσαν, αποφάσισε να λύσει μόνη της το εκκλησιαστικό πρόβλημα. Για αυτό το σκοπό, κάλεσε στα Τίρανα τον Μάιο του 1928 τους Επισκόπους Ιερόθεο και Χριστόφορο, όπως και τον θεολόγο Παντελή Κοτόκο, μετέπειτα Μητροπολίτη Αργυροκάστρου⁶⁵. Η κυβέρνηση των Τιράνων τους ζήτησε να συγκροτήσουν την Ιερά Σύνοδο της Αλβανικής Εκκλησίας, χωρίς την έγκριση της Μητέρας Εκκλησίας. Οι τρεις όμως αρνήθηκαν, ιδιαίτερα μετά την προειδοποίηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου ότι θα υποστούν κυρώσεις, εάν συνέβαλαν στην πραξικοπηματική συγκρότηση της Αλβανικής Εκκλησίας. Ταυτόχρονα, υπενθύμισαν στα κυβερνητικά

⁶² Αωνόμου, «Η Ιστορία του εν Αλβανία εκκλησιαστικού πραξικοπήματος» Περιοδικό Πάνταινος, ο.π., σελ. 232

⁶³ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας», ο.π., σελ. 32

⁶⁴ Αωνόμου, «Η Ιστορία του εν Αλβανία εκκλησιαστικού πραξικοπήματος», Περιοδικό Πάνταινος, ο.π., σελ. 233

⁶⁵ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 44

στελέχη πως υπήρχε ήδη η Συμφωνία των Τιράνων, στη βάση της οποίας θα μπορούσε να αποκατασταθεί η εκκλησιαστική τάξη στη χώρα. Έπειτα από αυτή την εξέλιξη, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Αχμέτ Ζώγου, όρισε ως προσωρινό αρχηγό της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας τον κληρικό Βασίλειο Μάρκου⁶⁶.

Τον Σεπτέμβριο του 1928 άλλαξε στην Αλβανία το πολιτειακό καθεστώς και από Δημοκρατία μετατράπηκε σε μοναρχία με Βασιλιά τον Αχμέτ Ζώγου Α΄. Ο Ζώγου θέλοντας να επιλύσει το ταχύτερο το εκκλησιαστικό ζήτημα, διέταξε τους Μιλητουπόλεως Ιερόθεο, Συνάδων Χριστόφορο και τους θεολόγους Παντελή Κοτόκο και Βασίλειο Ιωαννίδη, να καταρτίσουν ένα σχέδιο λύσης του εκκλησιαστικού προβλήματος, σε συνεργασία με τον προσωρινό αρχηγό της Αλβανικής Εκκλησίας Βασίλειο Μάρκου⁶⁷. Πράγματι, οι προαναφερθέντες συναντήθηκαν τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου στην Κορυτσά, χωρίς όμως τη συμμετοχή του Βασιλείου Μάρκου, αποφασίζοντας πως η πραξικοπηματική ανακήρυξη του «Αυτοκέφαλου», δεν θα αποτελούσε λύση στο χρόνιο εκκλησιαστικό πρόβλημα. Την απόφασή τους αυτή την κοινοποίησαν στον Βασιλιά Ζώγου, ο οποίος στράφηκε σε άλλα πρόσωπα, που ήταν έτοιμα να υλοποιούσαν τα σχέδιά του, καταπατώντας τους Ιερούς Κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

1.8. Η πραξικοπηματική συγκρότηση της Ιεράς Συνόδου της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας

Μετά τις αρνήσεις των Ιερόθεου και Χριστόφορου να βοηθήσουν στην αντικανονική συγκρότηση της Ιεράς Συνόδου της Αλβανικής Εκκλησίας, ο Βασιλιάς Ζώγου επέλεξε τον Επίσκοπο Βησσαρίωνα Τζιοβάννη από το Ελβασάν, να αναλάβει αυτό το δύσκολο έργο⁶⁸. Ο Βησσαρίων Τζιοβάννης είχε χειροτονηθεί αντικανονικά Επίσκοπος στη Σερβία από δύο Ρώσους Επισκόπους⁶⁹. Την κρίσιμη περίοδο που βρισκόταν στην Κορυτσά ο Ιάκωβος ως Πατριαρχικός Έξαρχος, ο Βησσαρίων είχε

⁶⁶ Γλαβίνας. Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων», ο.π., σελ. 271

⁶⁷ Στο ίδιο, σελ. 275

⁶⁸ Αωνόμου, «Η Ιστορία του εν Αλβανία εκκλησιαστικού πραξικοπήματος» Περιοδικό Πάνταινος, ο.π., σελ. 233

⁶⁹ Βαβούσκου Κωνσταντίνου, «Η Εκκλησιαστική κατάσταση εις την Αλβανίαν, μετά την ανακήρυξιν του Αυτοκέφαλου της Ορθοδόξου Αλβανικής Εκκλησίας το 1937», Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα (Παρελθόν – Παρόν – Μέλλον), Πρακτικά Β΄ ΠΕΣ (Κόνιτσα, 23-26 Αυγούστου 1990), Εκδόσεις Ι.Μ. Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης και ΠΑ.ΣΥ.ΒΑ, Αθήναι, 1992, σελ. 341- 351, σελ. 341

μεταβεί στην ιδιαίτερη πατρίδα του, το Ελβασάν, και προσπαθούσε με τη βία να εισάγει την αλβανική γλώσσα στη Θεία Λατρεία. Ακόμη, στο κληρικολαϊκό συνέδριο του Βερατίου, υποστήριξε με θέρμη τις θέσεις της Αλβανικής Κυβέρνησης, αναφορικά με το εκκλησιαστικό ζήτημα. Μετά την επικράτηση της επαναστατικής κίνησης του Θεοφάνη Νόλι, ο Βησσαρίων τέθηκε υπό περιορισμό στην Ιερά Μονή Σβερνιτσιού⁷⁰. Ωστόσο, με την επαναφορά στην εξουσία του Αχμέτ Ζόγου, τοποθετήθηκε ως αρχιερατικός επίτροπος στη Μητρόπολη Δυρραχίου. Από τις θέσεις που υπηρέτησε στην υπό διαμόρφωση Αλβανική Εκκλησία, προκαλούσε πάντα την αντίδραση του ορθόδοξου ποιμνίου με τη σκιώδη και βίαιη συμπεριφορά του.

Αρχικά ο Βησσαρίων πήγε στη Σερβία, ζητώντας από την Σερβική Εκκλησία τη συνδρομή της, ώστε να χειροτονηθούν νέοι Μητροπολίτες στην Αλβανία. Όμως η Σερβική Εκκλησία αρνήθηκε να δώσει τόσο απροκάλυπτα την βοήθειά της. Το Σερβικό Πατριαρχείο αρνούσαν να έρθει σε μια ευθεία αντιπαράθεση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Όμως, ο Πατριάρχης Σερβίας Δημήτριος, αναλογιζόμενος τα προνόμια που θα λάμβαναν οι ορθόδοξες σερβικές κοινότητες της Αλβανίας, έδωσε τελικά την άδεια του στον Σέρβο Επίσκοπο Βίκτωρα Μιχαήλοβιτς που έδρευε στη Σκόδρα, να βοηθήσει την Αλβανική Εκκλησία στις χειροτονίες των νέων Μητροπολιτών⁷¹. Οι δυο αυτοί Επίσκοποι ξεκίνησαν τις χειροτονίες των νέων Μητροπολιτών στα μέσα Φεβρουαρίου του 1929. Οι Μητροπολίτες που κατέλαβαν τις κενές έδρες της Αλβανικής Εκκλησίας ήταν: α) ο *Αγαθάγγελος Τζαμτζής ως Μητροπολίτης Βελεγράδων*, β) ο *Αμβρόσιος με καταγωγή από το Ελβασάν ως Μητροπολίτης Δρυϊνουπόλεως και* γ) ο *Ευθύμιος από τη Χοστέβα ως Συνάδων Επίσκοπος στη Μητρόπολη Κορυτσάς*⁷². Παράλληλα, ο Βησσαρίων Τζιοβάννης ανακηρύχθηκε Αρχιεπίσκοπος της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας και Τοποτηρητής της Μητροπόλεως Κορυτσάς. Λίγες ημέρες μετά τις τοποθετήσεις των νέων Μητροπολιτών, συνεδρίασε η πραξικοπηματική Ιερά Σύνοδος, και ανακήρυξε τον κληρικό Βασίλειο Μάρκου σε «Μέγαν Μιτροφόρον Οικονόμον», με δικαίωμα ψήφου στην Ιερά Σύνοδο⁷³.

⁷⁰ Γλαβίνας. Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*», ο.π., σελ. 291

⁷¹ Αωνύμου, «*Η Ιστορία του εν Αλβανία εκκλησιαστικού πραξικοπήματος*» Περιοδικό Πάνταινος, ο.π., σελ. 233

⁷² Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 44

⁷³ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 701

Αφότου συγκροτήθηκε η αντικανονική Ιερά Σύνοδος της Ορθόδοξου Αλβανικής Εκκλησίας, ο Ιερόθεος και ο Χριστόφορος έχασαν τις Μητροπολιτικές τους έδρες. Ο Χριστόφορος Κίσης αναγκάστηκε να κλειστεί στο μοναστήρι της Αρδενίτσας και η Αλβανική Κυβέρνηση του απαγόρευσε να έχει επικοινωνία με το ποίμνιό του⁷⁴. Από την άλλη, η τύχη του Ιερόθεου ήταν χειρότερη. Η κυβέρνηση των Τιράνων πρότεινε στον Ιερόθεο να παραμείνει στην Αλβανία, χωρίς να ιεουργεί, δίνοντάς του ένα πολύ καλό επίδομα. Όμως δεν δέχθηκε αυτή την πρόταση, για αυτό και απελάθηκε από τη χώρα στις 3 Μαρτίου του 1929⁷⁵. Με αυτό τον βίαιο τρόπο ολοκληρώθηκε η παρουσία του Επισκόπου Μιλητουπόλεως Ιερόθεου στην Αλβανία. Ο Ιερόθεος μετέβη στην Αλβανία, ως Έξαρχος του Οικουμενικού Πατριαρχείου, ωστόσο από την πρώτη στιγμή συμμάχησε με τους Αλβανιστές, προκειμένου να λάβει τον Αρχιεπισκοπικό θώκο στην νεοσύστατη Αλβανική Εκκλησία. Παρόλα αυτά, την κρίσιμη στιγμή έμεινε πιστός στους Ιερούς Κανόνες της Ορθοδοξίας και αρνήθηκε να συνεργήσει στα σχέδια της Αλβανικής Κυβερνήσεως.

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο καθάισε τον Βησσαρίων Τζιοβάννη, τον Βασίλειο Μάρκου και τους νέους Μητροπολίτες, καθώς παραβίασαν τους Ιερούς Κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας⁷⁶. Συνάμα, ο Πατριάρχης Βασίλειος έστειλε τον Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρυσάνθο στο Βουκουρέστι, τη Βαρσοβία και το Βελιγράδι, ώστε να ενημερώσει τις Ορθόδοξες Εκκλησίες για τα τραγικά γεγονότα και για να τους αποτρέψει να αναγνωρίσουν την Σχισματική Αλβανική Εκκλησία⁷⁷. Παράλληλα, το Οικουμενικό Πατριαρχείο με εγκύκλιό του, πρότρεψε τους Ορθόδοξους της Αλβανίας να μην έρθουν σε επαφή με τους πραξικοπηματίες κληρικούς.

⁷⁴ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Ο Συνάδων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας», ο.π., σελ. 98

⁷⁵ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Ο Μιλητουπόλεως Ιερόθεος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας», Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τόμος 28, 1983, σελ. 9-152, σελ. 29, {<https://www.imdlibrary.gr/publications-category/epistimoniki-epetirida-theologiki-sxoli-thessalonikis/>, (ανακτήθηκε: 20/01/2024)}

⁷⁶ Αωνόμου, «Το Εν Αλβανία Εκκλ. Πραξικόπημα», Περιοδικό Πάνταινος, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Τόμος ΚΑ', Αριθμός Φύλλου 12, Μάρτιος 1929, σελ. 181-184, σελ. 182, {<https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/pantainos-periodiko> (ανακτήθηκε: 03/02/2024)}

⁷⁷ Αωνόμου, «Η Ιστορία του εν Αλβανία εκκλησιαστικού πραξικοπήματος», Περιοδικό Πάνταινος, ο.π., σελ. 234

Μέσα σε αυτό το τεταμένο κλίμα, πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1929 το 2^ο κληρικολαϊκό συνέδριο των Ορθόδοξων Αλβανών στην Κορυτσά⁷⁸. Από αυτό το δεύτερο συνέδριο απείχαν πολλές ορθόδοξες κοινότητες. Το κληρικολαϊκό συνέδριο ψήφισε ομόφωνα το Καταστατικό της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας, το οποίο αποτελούνταν από 64 άρθρα. Αμέσως μετά τη λήξη του συνεδρίου, το Καταστατικό παραδόθηκε στην Αλβανική Κυβέρνηση και έγινε νόμος του κράτους. Επιπλέον, η κυβέρνηση των Τιράνων θέλοντας να αυξήσει τον έλεγχο της σε όλες τις θρησκευτικές ομολογίες της χώρας, ψήφισε ειδικό νομοσχέδιο στις αρχές του 1930 για τη λειτουργία και τις δραστηριότητες των θρησκευτικών κοινοτήτων⁷⁹.

Τα επόμενα χρόνια, ο Αρχιεπίσκοπος Βησσαρίων Τζιοβάννης προσπάθησε να έρθει σε επαφή με άλλες Αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες, για να τις πείσει να αναγνωρίσουν την Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία. Όμως οι προκαθήμενοι στους οποίους απευθύνθηκε απέρριψαν το αίτημα του, παραμένοντας πιστοί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο. Μετά από αυτές τις αποτυχημένες προσπάθειες, ο Βασιλιάς Ζώγου επιστράτευσε τον Χριστόφορο Κίση, που ήταν απομονωμένος στη Μονή Αρδενίτσας και στις 22 Νοεμβρίου του 1933 τον όρισε Μητροπολίτη Κορυτσάς⁸⁰. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο δεν αντέδρασε στην τοποθέτηση του Χριστοφόρου στην Μητρόπολη Κορυτσάς, καθώς πίστευε πως θα βοηθούσε στην οριστική επίλυση του εκκλησιαστικού ζητήματος της Αλβανίας.

1.9. Η οριστική επίλυση του εκκλησιαστικού προβλήματος της Αλβανίας

Από το 1929 έως το 1936, η ηγεσία της Αλβανικής Εκκλησίας ήταν πλήρως υποταγμένη στην κυβέρνηση των Τιράνων. Την κατάσταση εκμεταλλεύθηκαν τόσο οι Μουσουλμάνοι, όσο και οι Καθολικοί, οι οποίοι προσπαθούσαν συνεχώς να αποδυναμώσουν την Ορθοδοξία. Οι Ορθόδοξοι αντέδρασαν και διοργάνωσαν με τη

⁷⁸ Τζωρτζιάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 702

⁷⁹ Sinani Gjergj, «*Albanian Religion through judicial documents*», Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans, edited by J. Pettifer, and M. Nazarko, IOS Press, Incorporated, 2007, σελ. 7-14, σελ. 9, {
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/eapgr/detail.action?docID=329925> (ανακτήθηκε: 03/02/2024)}

⁸⁰ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Συναδάων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 99

βοήθεια του Μητροπολίτη Χριστοφόρου, ένα Πανορθόδοξο Συνέδριο στην Κορυτσά στα τέλη Μαΐου του 1936⁸¹. Στο συνέδριο αποφάσισαν να ζητήσουν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο να αναγνωρίσει το «Αυτοκέφαλο» της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας. Παράλληλα, συμφώνησαν να αλλάξουν το Καταστατικό που είχε ψηφιστεί στο 2^ο κληρικολαϊκό συνέδριο⁸². Η κίνηση αυτή των ορθοδόξων κοινοτήτων ήταν άκρως σημαντική, αφενός γιατί καταδικάζονταν οι αντικανονικές ενέργειες που είχαν γίνει μέχρι τότε, αφετέρου γιατί ανάγκαζαν την κυβέρνηση της Αλβανίας να επιστέψει στις διαπραγματεύσεις με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Μπροστά σε αυτές τις εξελίξεις, ο Αρχιεπίσκοπος Βησσαρίων Τζιοβάννης υπέβαλε την παραίτησή του και τη θέση του πήρε ο Μητροπολίτης Χριστόφορος.

Ο Χριστόφορος, από τη στιγμή που ανέλαβε επικεφαλής της Αλβανικής Εκκλησίας, είχε ως στόχο να λύσει το χρόνιο εκκλησιαστικό ζήτημα. Οι προσπάθειές του απέδωσαν καρπούς, αφού η Αλβανική Κυβέρνηση τον εξουσιοδότησε μαζί με τον ορθόδοξο Γερουσιαστή Ιωσήφ Κέδη να μεταβούν στην Αθήνα και να διαπραγματευτούν με τον Έξαρχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου τους όρους της παραχώρησης της Αυτοκεφαλίας⁸³. Η αντιπροσωπεία της Αλβανικής Εκκλησίας συνεργάστηκε με τον Μητροπολίτη Χρυσάνθο και στις 18 Μαρτίου του 1937 κατέληξαν στην υπογραφή της προκαταρκτικής συμφωνίας, η οποία εμπεριείχε του κάτωθι όρους: *«α) Η Ορθόδοξος Έκκλησία τής Αλβανίας, μέλος ούσα τής Αγίας Καθολικής και Αποστολικής Ορθοδόξου Έκκλησίας, συνίσταται εκ πάντων τῶν ἐντός ὁρίων τοῦ Ἀλβανικοῦ Κράτους διαβιούντων Χριστιανῶν πρεσβευόντων πανθ ὄσα πρεσβεύει ἡ Αγία τοῦ Χριστοῦ Οἰκουμενική Έκκλησία καὶ περιλαμβάνει τέσσαρας ἐκκλησιαστικὰς περιφερείας, ἧτοι 1) Τιράνων, Δυρραχίου καὶ Ἐλβασάν, 2) Κορυτσᾶς, 3) Ἀργυροκάστρου, 4) Βερατίου, Αὔλωνος καὶ Κανίνης, β) Ὁ ἐν Τιράνοις ἐδρεύων ἀρχιερεὺς φέρει τὸν τίτλον: Μητροπολίτης Τιράνων, Δυρραχίου καὶ Ἐλβασάν καὶ Ἀρχιεπίσκοπος πάσης Ἀλβανίας, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς ἀρχιερεῖς φέρουσι τὸν τίτλον ἐπισκόπου μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως, ἐν ᾗ ἢ ἡ ἔδρα αὐτῶν, γ) Εἰς τὰς ὡς ἄνω ἐκκλησιαστικὰς ἔδρας, μετὰ τὰς κανονικὰς*

⁸¹ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, «*Αρχεῖο Ευλόγιου Κουρίλα*», ο.π., σελ. 5

⁸² Γλαβίνας. Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλον τῆς ἐν Ἀλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας ἐπὶ τῆ βάσει ἀνεκδότων ἐγγράφων*», ο.π., σελ. 342

⁸³ Βαβούσκου Κωνσταντίνου, «*Η Εκκλησιαστική κατάσταση εἰς τὴν Ἀλβανίαν, μετὰ τὴν ἀνακήρυξιν τοῦ Αυτοκέφαλου τῆς Ορθοδόξου Ἀλβανικῆς Εκκλησίας το 1937*», ο.π., σελ. 343

διατυπώσεις, θα κατασταθῶσιν ὑπο τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας δι ἰδιαίτερας Πατριαρχικῆς και Συνοδικῆς Πράξεως, οἱ ἀρμοδίως ὀρισθένες, ἤτοι εἰς μὲν τὴν Μητρόπολιν Τιράνων, Δυρραχίου και Ἐλβασάν ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Χριστόφορος Κίσσης, εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Κορυτσᾶς ὁ ὀσιώτατος μοναχὸς Εὐλόγιος Κουρίλας, εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Ἀργυροκάστρου ὁ ἱερολογιώτατος Παντελῆς Κοτόκος και εἰς τὴν Ἐπισκοπὴν Βερατίου, Αὐλῶνος και Κανίνης ὁ Ἀγαθάγγελος Τσάμτσης, ἀφοῦ προηγουμένως δι αἰτήσεως συγγνώμης ἄρη ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὴν ἐπιβληθεῖσαν αὐτῷ καθαίρεισιν, δ) Ἡ Ἐκκλησία τῆς Αλβανίας θα διοικῆται συμφώνως προς τοὺς θεῖους και ἱερούς κανόνας τῆς Ἁγίας Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ε) Εἰς τὴν οὕτω συγκροτουμένην Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἡ Πολιτεία θα ἐπιτρέψη πλήρη αὐτοτέλειαν και ἐλευθερίαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θρησκευτικῆς και ἐκκλησιαστικῆς αὐτῆς ζωῆς, ἥς ἔν στοιχεῖον εἶναι και ἡ ἴδρυσις μορφωτικῶν θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων και ἱερατικῶν σχολῶν, στ) Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία παραιτεῖται πάσης δια τάς ἐν Αλβανία Ἱ. Σταυροπηγιακὰς Μονὰς ἀποζημιώσεως, ὑπο τὸν ὅρον, ἵνα αἱ Σταυροπηγιακαὶ αὗται Μοναὶ διατηρηθῶσιν ἄθικτοι, αἱ δε περιουσίαι αὐτῶν και τα ἐκ τούτων εἰσοδήματα διατίθενται ὑπὲρ τῆς ἐν Αλβανία Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ζ) Ὑπὸ τάς ἐγγυήσεις ταύτας τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον θα χειραφετήσῃ τὴν Ὁρθόδοξον Ἀλβανικὴν Ἐκκλησίαν καὶ θα εὐλογήσῃ τὸ αὐτοκέφαλον αὐτῆς ὑπὸ τοὺς εἰς τοὺς τόμους τῆς χειραφετήσεως συνήθεις ὅρους».⁸⁴ Ὅπως γίνεται αντιληπτό, οἱ ὅροι τῆς Προκαταρκτικῆς Συμφωνίας των Αθηνῶν παρουσιάζουν κάποιες διαφοροποιήσεις με τοὺς ὅρους τῆς Συμφωνίας των Τιράνων. Πιο συγκεκριμένα, στη Συμφωνία των Τιράνων προβλέπονταν πως ἡ Ἐκκλησία τῆς Αλβανίας θα αποτελούνταν ἀπὸ 5 διαφορετικὲς Μητροπόλεις, ἐνῶ στη Συμφωνία του 1937 γίνεται λόγος για τέσσερις ἐκκλησιαστικὲς περιφέρειες, ἐκ των οποίων μόνο ἡ μια θα εἶναι Μητρόπολη (Μητρόπολη Τιράνων, Δυρραχίου και Ἐλβασάν) και οἱ υπόλοιπες τρεῖς Ἐπισκοπές. Επίσης, στη Συμφωνία των Αθηνῶν δὲν γίνεται κάποια ἐιδικὴ μνεία στη γλῶσσα τῆς θρησκευτικῆς λατρείας, ἀλλὰ και στα δικαιώματα τῆς Ἑλληνικῆς Μειονότητας. Ἀκόμη, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο παραιτεῖται ἀπὸ κάθε ἀποζημίωση για τις Σταυροπηγιακὰς Μονές, με τὸν ὅρο αὐτὲς να παραμείνουν ἀθικτες. Τέλος, γίνεται

⁸⁴ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «Ἡ Αυτοκέφαλος Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Αλβανίας και οἱ βασικοὶ θεσμοὶ διοικήσεώς αὐτῆς», ο.π., σελ. 713 – 714

σαφές πως ο Αγαθάγγελος Τζαμτζής θα λάβει την Επισκοπική έδρα του Βερατίου, μόνο εάν αποστείλει αίτηση συγνώμης στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, προκειμένου να αρθεί η καθαίρεσή του. Πράγματι, λίγες ημέρες αργότερα ο Αγαθάγγελος Τζαμτζής έστειλε αίτηση συγνώμης στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, η οποία έγινε δεκτή.

Η Προκαταρκτική Συμφωνία της 18^{ης} Μαρτίου 1937, εγκρίθηκε άμεσα από την Ιερά Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου και την Αλβανική Κυβέρνηση. Έπειτα από αυτή την εξέλιξη, στις 28 Μαρτίου 1937 έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη ο Ιωσήφ Κέδης, ο Χριστόφορος Κίσης και οι τρεις υποψήφιοι Επίσκοποι, ώστε να λάβουν επίσημα τον Τόμο Αυτοκεφαλίας της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας⁸⁵. Στις αρχές Απριλίου η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου ανακήρυξε την Ιεραρχία της Αλβανικής Εκκλησίας. Αναλυτικότερα, ο Χριστόφορος Κίσης ανακηρύχθηκε Μητροπολίτης Τιράνων, Δυρραχίου και Ελβασανίου και Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, ο Ευλόγιος Κουρίλας ανακηρύχθηκε Επίσκοπος Κορυτσάς, ο Αγαθάγγελος Τζαμτζής Επίσκοπος Βερατίου, Αυλώνος και Κανίνης και ο Παντελής Κοτόκος Επίσκοπος Αργυροκάστρου⁸⁶.

Στις 12 Απριλίου του 1937 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βενιαμίν Α΄ παρέδωσε στην αλβανική αντιπροσωπεία τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο με τον οποίο ευλογούσε το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας⁸⁷. Σύμφωνα με τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο: *α) Όλες οι εκκλησιαστικές επαρχίες της Αλβανίας συγκροτούν μια Αυτοτελή και Αυτοκέφαλη εκκλησιαστική οργάνωση με τίτλο «Ορθόδοξος Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Αλβανίας», β) Η ανώτατη διοικητική αρχή της Αλβανικής Εκκλησίας θα είναι η Ιερά Σύνοδος, με πρόεδρο τον κατά καιρούς Αρχιεπίσκοπο Τιράνων και πάσης Αλβανίας και γ) Η Αλβανική Ορθόδοξος Εκκλησία θα πρέπει να λαμβάνει τον Άγιο Μύρο από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και να συμβουλευέται τη Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία για θέματα θρησκευτικής φύσεως που δεν εμπίπτουν στη δικαιοδοσία της.*⁸⁸. Παράλληλα, το Οικουμενικό

⁸⁵ Γλαβίνας. Αθ. Απόστολος, «Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων», ο.π., σελ. 378

⁸⁶ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 76-77

⁸⁷ Βαβούσκου Κωνσταντίνου, «Εκκλησιαστική κατάσταση εις την Αλβανίαν, μετά την ανακήρυξιν του Αυτοκέφαλου της Ορθοδόξου Αλβανικής Εκκλησίας το 1937», ο.π., σελ. 345

⁸⁸ Ορθόδοξος Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Αλβανίας, «Πατριαρχικός και Συνοδικός Τόμος «Περί ευλογίας του Αυτοκέφαλου της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας», {

Πατριαρχείο έστειλε επίσημη επιστολή προς όλες τις ορθόδοξες κοινότητες της Αλβανίας, την Αλβανική Κυβέρνηση και τις υπόλοιπες Αυτοκέφαλες Ορθόδοξες Εκκλησίες, για να τους ενημερώσει για την ανακήρυξη της Αυτοκέφαλής Αλβανικής Εκκλησίας.

Με την έκδοση του Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου της Αυτοκεφαλίας, δόθηκε η οριστική λύση στο εκκλησιαστικό πρόβλημα του αλβανικού κράτους. Η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία από το 1922 έως το 1937 θεωρούνταν Σχισματική, καθώς οι Αλβανιστές ενεργούσαν αντικανονικά, παραβιάζοντας συνεχώς του Ιερούς Κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Παράλληλα, είναι ολοφάνερο ότι το αλβανικό κράτος για καθαρά εθνικούς σκοπούς ήθελε να υπάρχει στην επικράτειά του μια Αυτοκέφαλη Εκκλησία. Από την άλλη, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, απαντούσε πάντα με λογικά επιχειρήματα στις υπερβολικές απαιτήσεις των Αλβανιστών. Ωστόσο, η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία, θέλοντας να προστατέψει το ορθόδοξο ποίμνιο, αναγκάστηκε να προχωρήσει στην παραχώρηση του Αυτοκέφαλου.

Από τον Απρίλιο του 1937 που εκδόθηκε ο Πατριαρχικός και Συνοδικός Τόμος της Αυτοκεφαλίας και για περίπου δυο χρόνια, η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Αλβανική Εκκλησία πραγματοποιούσε το έργο της χωρίς προβλήματα. Ωστόσο, τον Μάρτιο του 1939 συνεδρίασε η Ιερά της Σύνοδος, με θέμα την απομάκρυνση του Ευλόγιου Κουρίλα από την Επισκοπική Έδρα της Κορυτσάς⁸⁹. Μια αντιπροσωπεία κατοίκων της Κορυτσάς παραβρέθηκε στην Ιερά Σύνοδο και κατέθεσε κείμενο με διακόσιες υπογραφές, με το οποίο ζητούσε την αποπομπή του Ευλόγιου από την Κορυτσά⁹⁰. Το έργο του Επισκόπου Ευλόγιου ήταν πολύ μεγάλο και σπουδαίο, για αυτό και οι κατηγορίες που χρησιμοποίησε μια μικρή μερίδα των κατοίκων της πόλης δεν ευσταθούσαν. Στην πραγματικότητα, την αποπομπή του Ευλόγιου μεθόδευσε ο Επίσκοπος Βερατίου, Αυλώνος και Κανίνης, Αγαθάγγελος Τζαμτζής, καθώς ήθελε να καταλάβει εκείνος την Επισκοπή Κορυτσάς⁹¹. Όμως, μετά την απολογία του Ευλόγιου ενώπιον του Βασιλιά Ζώγου και την κατάρρευση των κατηγοριών, αποφασίστηκε η παραμονή του στην Επισκοπή Κορυτσάς.

<http://www.orthodoxalbania.org/images/News%20and%20Publications/Year2010/2/Tomos%20gr.pdf>
(ανακτήθηκε: 05/02/24)}

⁸⁹ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, «Αρχείο Ευλόγιου Κουρίλα», ο.π., σελ. 10-11

⁹⁰ Στο ίδιο, σελ.11

⁹¹ Στο ίδιο, σελ.11

1.10. Η πορεία της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας την περίοδο της Ιταλικής κατοχής

Τον Απρίλιο του 1939 η Ιταλία κατέκτησε την Αλβανία και την μετέτρεψε σε Ιταλικό Προτεκτοράτο. Με την εγκατάσταση των ιταλικών στρατευμάτων, πήγαν στην Αλβανία και Ουνίτες Αλβανιστές που διέμεναν στην Ιταλία, προκειμένου να προσηλυτίσουν τους Ορθοδόξους της περιοχής και να τους ενσωματώσουν στην Εκκλησία του Βατικανού⁹². Οι ορθόδοξοι πληθυσμοί στην Αλβανία δέχτηκαν μεγάλη πίεση από τους Ουνίτες, ώστε να αλλάξουν την πίστη τους. Λίγους μήνες αργότερα, ο Επίσκοπος Κορυτσάς Ευλόγιος, ζήτησε και πήρε επίσημη άδεια για να μεταβεί στην Ελλάδα για λόγους υγείας. Μετά την αναχώρηση του, η φιλοϊταλική κυβέρνηση της Αλβανίας έστειλε επιστολή στην Επισκοπή Κορυτσά με την οποία ενημέρωνε πως ο Ευλόγιος παύεται των καθηκόντων του, εξαιτίας της έλλειψης αλβανικής υπηκοότητας⁹³. Για την απόφαση της κυβέρνησης, ο Ευλόγιος ενημερώθηκε με τηλεγράφημα από τον Τοποτηρητή της Επισκοπής Κορυτσάς. Ωστόσο, το επιχείρημα της Αλβανικής Κυβέρνησης ήταν αβάσιμο, καθώς κατά τα προηγούμενα χρόνια είχε αναγνωριστεί η αλβανική υπηκοότητα στον Ευλόγιο με Βασιλικό Διάταγμα⁹⁴. Είναι φανερό, πως οι Ιταλοί κατακτητές ήθελαν να μείνει «Ακέφαλη» η Επισκοπή Κορυτσάς, για να μπορέσουν οι Ουνίτες πιο εύκολα να προσελκύσουν το ορθόδοξο ποίμνιο.

Τον Απρίλιο του 1941 ο Επίσκοπος Αργυροκάστρου Παντελεήμων Κοτόκος, πήγε στα Ιωάννινα, προκειμένου να πάρει τον απαραίτητο ιματισμό, όμως δεν μπόρεσε να επιστέψει στο Αργυρόκαστρο γιατί η περιοχή ξαναπέρασε στα χέρια του Ιταλικού στρατού.⁹⁵ Επιπλέον, ο Επίσκοπος Βερατίου Αγαθάγγελος Τζαμτζής παραβρέθηκε στο συνέδριο της Ρώμης, ως εκπρόσωπος της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας, όπου τάχθηκε υπέρ της ένωσης της Αλβανικής Εκκλησίας με το Βατικανό⁹⁶. Παρόλο

⁹² Κυρίτσης Δ. Βάϊος, «Ο Παντελεήμων Κοτόκος ως Επίσκοπος Αργυροκάστρου- Η Παραμονή του στην Αλβανία» Κόσμος – Επιστημονικό Περιοδικό του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού, τόμος 6, 2019, σελ. 81-95, σελ. 86, {<https://ejournals.lib.auth.gr/kosmos/article/view/7807/7575>, (ανακτήθηκε: 05/02/2024)}

⁹³ Κουρίλας Ευλόγιος, «Δεκεμβριανή Τραγωδία των ομήρων», Η έκτη των επιλέκτων φάλαγξ και η των Κρόρων. Η πορεία του θανάτου, Τα μεθοριακά, Αθήνα, 1953, σελ. 236, {<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/bitstream/123456789/25516/1/%CE%92%CE%9A.%CE%9A335%CE%B1.pdf> (ανακτήθηκε: 06/02/2024)}

⁹⁴ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, «Αρχείο Ευλόγιου Κορυλά», ο.π., σελ. 18

⁹⁵ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 111

⁹⁶ Κουρίλας Ευλόγιος, «Δεκεμβριανή Τραγωδία των ομήρων», ο.π., σελ. 237

που ο Επίσκοπος Αγαθάγγελος έδειξε τη μεγάλη του συμπάθεια προς τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, τελικά αποπέμφθηκε το 1942 και τη θέση του πήρε ο Βησσαρίων Τζιοβάννης⁹⁷.

⁹⁷ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας κατά τα έτη 1937- 1967*», Πρώτη Προσέγγιση, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Τόμος 2, 1980, σελ 133-160, σελ. 137, {<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28250>, (ανακτήθηκε: 07/02/2024)}

2. Η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία κατά την Περίοδο Διακυβέρνησης του Κομμουνιστικού Καθεστώτος

2.1. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας από το 1944-1966

2.1.1. Η θρησκευτική πολιτική του Ενβέρ Χότζα τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης (1944- 1949)

Τον Νοέμβριο του 1944 ανέλαβε την εξουσία στην Αλβανία το Κομμουνιστικό Κόμμα, που είχε ιδρυθεί το 1941 και είχε τεράστια επιρροή στα φτωχά και λαϊκά στρώματα της χώρας⁹⁸. Ο Ενβέρ Χότζα που ήταν ο αρχηγός του Κομμουνιστικού Κόμματος έγινε πρωθυπουργός της χώρας. Ο Χότζα γεννήθηκε το 1908 στο Αργυρόκαστρο της Βορείου Ηπείρου και στο θρήσκευμα ήταν Μουσουλμάνος⁹⁹. Μεγάλωσε την περίοδο της βασιλείας του Αχμέτ Ζώγου, κατά την οποία η θρησκευτική εκπαίδευση δεν ήταν τόσο έντονη. Κατά τη διάρκεια της εφηβικής του ηλικίας επηρεάστηκε πολύ από τον θείο του Χουσεϊν, έναν άθεο άνθρωπο με ισχυρή εθνική συνείδηση¹⁰⁰.

Το 1944 η Αλβανία είχε 1.200.000 κατοίκους εκ των οποίων το 70% ήταν Μουσουλμάνοι, το 20% Ορθόδοξοι και το 10% Καθολικοί¹⁰¹. Το καθεστώς πίστευε πως η θρησκευτική κοσμοθεωρία δεν μπορούσε να συνυπάρξει με την κομμουνιστική, καθώς εξέφραζαν τα συμφέροντα ανταγωνιστικών τάξεων.¹⁰² Με την ανάληψη της εξουσίας, η κυβέρνηση φυλάκισε τον Επίσκοπο Βερατίου, Αυλώνος και Κανίνης Βησσαρίων Τζιοβάννη, ο οποίος είχε τοποθετηθεί πραξικοπηματικά στη

⁹⁸ Bani Aleksandra, «A Communist Albania: Control, Culture and Consequences», Voyages, No.14, Editor-in-Chief:NinaMouawad, NU Writing, 2023, σελ. 59-71, σελ. 59-60 {<https://openjournals.library.northeastern.edu/nuwriting/home/article/view/321> (ανακτήθηκε: 10/02/2024)}

⁹⁹ Τζαχρήστας Βάϊος, « Η Εκκλησιαστική Πολιτική του Ενβέρ Χότζα και των επιγόνων του», Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2012, σελ. 35 {<https://ikee.lib.auth.gr/record/132386?ln=en>, (ανακτήθηκε:10/02/2024)}

¹⁰⁰ Karatas Ibrahim, «State-Sponsored Atheism: The Case of Albania during the Enver Hoxha Era», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, Volume 40, Issue 6, George Fox University, 2020, σελ. 93- 109, σελ. 95 {<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree> (ανακτήθηκε:11/02/2024)}

¹⁰¹ O' Donnell James, «Albania under Enver Hoxha: A coming of age», University of Colorado, UMI Company, 1995, σελ. 217

¹⁰² Janz R. Denis, «Reflections on the Religionless Society: The Case of Albania», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, Volume 16, Issue 4, George Fox University, 1996, σελ. 1-11, σελ. 2, {<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol16/iss4/1>, (ανακτήθηκε:11/02/2024)}

θέση αυτή από τις δυνάμεις κατοχής.¹⁰³ Ο Βησσαρίων θεωρήθηκε συνεργάτης των κατακτητών, για αυτό τιμωρήθηκε και τελικά πέθανε στη φυλακή λίγα χρόνια αργότερα. Ταυτόχρονα, έπειτα από την υπόδειξη υψηλών αξιωματούχων του καθεστώτος, ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόφορος Κίσης τοποθέτησε στην Επισκοπή Κορυτσάς τον Αγαθάγγελο Τζαμτζή¹⁰⁴.

Όταν τον Ιούνιο του 1945, σκοτώθηκε σε τροχαίο ατύχημα ο Γενικός Γραμματέας της Αντιφασιστικής Νεολαίας, η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος δεν επέτρεψε να μπει η σορός του στην Εκκλησία και να πραγματοποιηθεί η Εξόδιος Ακολουθία¹⁰⁵. Μέσα από το παραπάνω γεγονός, φάνηκε η αντίθεση των ανθρώπων του κόμματος απέναντι στη θρησκεία και τις θρησκευτικές παραδόσεις. Για την οικοδόμηση ενός σοσιαλιστικού κράτους η θρησκεία και τα έθιμα που συνδέονταν με αυτή θα έπρεπε να εξαλειφθούν από την αλβανική κοινωνία.

Εξαιτίας του θρησκευτικού πλουραλισμού που υπήρχε στη χώρα, πολλές ξένες δυνάμεις έβρισκαν την ευκαιρία να εμπλέκονται στις εσωτερικές της υποθέσεις. Συνάμα, καμία θρησκευτική ομολογία δεν κατάφερε να συνδεθεί με την εθνική ταυτότητα. Για αυτό το λόγο, ο Ενβέρ Χότζα ενστερνίστηκε την άποψη του Αλβανού διανοούμενου του 19^{ου} αιώνα Vaso Pashko, ο οποίος υποστήριζε πως: **«Η θρησκεία των Αλβανών είναι ο Αλβανισμός»**.¹⁰⁶ Το έθνος, λοιπόν, θα έπρεπε να αντικαταστήσει την θρησκευτική πίστη, ώστε να επιτευχθεί η ενδοκρατική ομοιογένεια.¹⁰⁷

Το 1945 απελάθηκαν ο Αποστολικός Αντιπρόσωπος της Αγίας Έδρας του Βατικανού N.B. Negris, όπως και όλοι οι ξένοι υπήκοοι που σχετίζονταν με τις θρησκευτικές κοινότητες¹⁰⁸. Η προσωρινή κυβέρνηση των Τιράνων προχώρησε τον

¹⁰³ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας κατά τα έτη 1937- 1967*», ο.π., σελ. 110

¹⁰⁴ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 114

¹⁰⁵ Hoxha R. Artan , «*Marrëdhëniet midis Regjimit Komunist dhe Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë në vitet 1945–1967*», Universiteti i Tiranës, Tirane, 2014, σελ. 20, {<https://unitir.edu.al/doktoratura-artan-hoxha-fakulteti-i-histori-filogjise-departamenti-i-historise-2/>, (ανακτήθηκε:12/02/2024)}

¹⁰⁶ Tataj Xhentila, Bolukbasi Adem, *Religion in Albania during the Communist Regime*, V. Social Sciences Congress, Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Yıldız, 2018, σελ. 545-553, σελ. 549 {[\(PDF\) Religion in Albania During Communist Regime \(researchgate.net\)](#) (ανακτήθηκε: 13/02/2024)}

¹⁰⁷ Κρέστη Γεωργία, «*Σύγχρονες και Ιστορικές Διαστάσεις της Ανθρωπονομικής Συμπεριφοράς στην Αλβανική Κοινωνία*», Μνήμων, Τόμος 25, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 2003, σελ. 111-145, σελ. 128, { 10.12681/mnimon.770, (ανακτήθηκε:13/02/2024)}

¹⁰⁸ Janz R. Denis , «*World Christianity and Marxism*», Oxford University Press, 1998, σελ. 100, {<http://ebookcentral.proquest.com/lib/eapgr/detail.action?docID=273418>.(ανακτήθηκε: 13/02/2024)}

Αύγουστο του 1945 σε μια εκτεταμένη αγροτική μεταρρύθμιση, στη βάση της οποίας κατασχέθηκε από το κράτος ένα μεγάλο μέρος της περιουσίας των θρησκευτικών κοινοτήτων¹⁰⁹. Η αγροτική μεταρρύθμιση προκάλεσε μεγάλη οικονομική ζημία στην Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία, αφού έχασε ένα μεγάλο μέρος των εσόδων της. Σύμφωνα με τη νομοθεσία της αγροτικής μεταρρύθμισης, οι θρησκευτικές κοινότητες μπορούσαν να διατηρήσουν έως πέντε εκτάρια γης, ενώ τα μοναστήρια έως είκοσι εκτάρια¹¹⁰. Όπως γίνεται αντιληπτό, μετά από την αγροτική μεταρρύθμιση, οι θρησκευτικές κοινότητες εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από την κρατική χρηματοδότηση. Ο ίδιος ο Χότζα σε ομιλία του στις 14 Ιουλίου του 1947 υποστήριξε πως οι θρησκευτικές κοινότητες πριν την αγροτική μεταρρύθμιση κατείχαν το 1,26% της αλβανικής γης, ενώ μετά μόλις το 0,2%¹¹¹. Η αγροτική μεταρρύθμιση θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η πρώτη επίθεση του Ενβέρ Χότζα εναντίον της θρησκείας. Ο διαμοιρασμός της γης που πραγματοποιήθηκε με τον παραπάνω νόμο στα κατώτερα λαϊκά στρώματα, βοήθησε σε τεράστιο βαθμό το Κομμουνιστικό Κόμμα να κερδίσει τις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1945 και να επιβάλλει επίσημα την δικτατορία του προλεταριάτου¹¹². Ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόφορος έστειλε, από την μεριά της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, μια επιστολή διαμαρτυρίας προς τον Υπουργό Δικαιοσύνης, όπου τόνιζε πως η γη που κατείχε η Ορθόδοξη Εκκλησία χρησίμευε μόνο για βοσκή και δεν θα μπορούσε να μετατραπεί σε αγροκτήματα¹¹³. Ωστόσο, η απάντηση που έλαβε από το υπουργείο ήταν πως στη νομοθεσία δεν μπορούν να γίνουν διακρίσεις.

Τον Οκτώβριο του 1945 πραγματοποιήθηκε στη Ρουμανία ένα συνέδριο Ορθοδόξων Χριστιανών που ανήκαν στις λεγόμενες Δημοκρατικές χώρες, στο οποίο

¹⁰⁹ Χρηστίδης Ε. Γεώργιος, «*Τα Κομμουνιστικά Βαλκάνια: Εισαγωγή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική στην Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία την περίοδο 1945-1949*», Εκδόσεις Βανιάς, Θεσσαλονίκη, 2003, σελ. 33

¹¹⁰ Czekaiski Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», Jagiellonian University, 2013, σελ. 120, { <https://www.cambridge.org/core/books/shining-beacon-of-socialism-in-europe/2C634AC6D34437754E3D58EE92658EB1> , (ανακτήθηκε:14/02/2024)}

¹¹¹ Tonnes Bernhard, «*Religious persecution in Albania*», Religion in Communist Lands, Vol. 10, No.3, 1982, σελ. 242- 255, σελ. 253, { <https://doi.org/10.1080/09637498208431032> , (ανακτήθηκε: 14/02/2024)}

¹¹² Hoxha R. Artan , «*Marrëdhëniet midis Regjimit Komunist dhe Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë në vitet 1945–1967*», ο.π., σελ. 14

¹¹³ Czekaiski Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 121

προσκλήθηκε η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας και έστειλε εκπρόσωπο¹¹⁴. Στα τέλη του 1945 συγκροτήθηκε ο Σύνδεσμος Θεολόγων και Ιεροσπουδαστών της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας, με στόχο την προστασία των ορθοδόξων ιερέων και τη διοργάνωση θρησκευτικών δρώμενων¹¹⁵. Η δημιουργία του Συνδέσμου Θεολόγων και Ιεροσπουδαστών, αποτέλεσε ένα θετικό βήμα για την πορεία της Αλβανικής Εκκλησίας, ωστόσο η κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να αλλάξει την σκληρή αντιθρησκευτική της πολιτική.

Στις 14 Μαρτίου του 1946 ψηφίστηκε από την Εθνοσυνέλευση το νέο Σύνταγμα, με βάση το οποίο η Αλβανία ανακηρύχθηκε σε Λαϊκή Δημοκρατία¹¹⁶. Ορισμένα άρθρα του Συντάγματος αφορούσαν τη θρησκεία. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 5 ανέφερε: «*Ουδείς δύναται να διωχθεί ή να περιοριστούν τα αστικά του δικαιώματα, ούτε να εξαιρεθεί των επιβεβλημένων αυτώ υπό των Νόμων του Κράτους υποχρεώσεων εξ αιτίας ότι, ανήκει εις την μίαν ή ετέρα θρησκεία, είτε διότι δεν αποτελεί μέλος ουδεμίας θρησκείας. Τούτο αφορά και τους θρησκευτικούς λειτουργούς των διαφόρων θρησκευμάτων*»¹¹⁷ Με αυτό το άρθρο γίνονταν σαφές, πως κανένας πολίτης δεν μπορούσε να διωχθεί για τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ή να εξαιρεθεί από τις υποχρεώσεις του, γιατί ανήκε σε κάποια θρησκεία. Επίσης, με το άρθρο 16 : *α)εξασφαλιζόνταν ο διαχωρισμός του κράτους από την Εκκλησία, β) οι κληρικοί δεν είχαν το δικαίωμα να ασχολούνται με την πολιτική και να χρησιμοποιούν τη θρησκεία για πολιτικούς σκοπούς, γ) προστατεύονταν η ελευθερία στην πίστη και στην άσκηση της λατρείας και δ) το κράτος θα έπρεπε να βοηθά υλικά τις θρησκευτικές κοινότητες*¹¹⁸. Με το άρθρο 16 διαχωρίζονταν το κράτος από την Εκκλησία, όπως συνέβαινε και στα υπόλοιπα σοσιαλιστικά κράτη. Παράλληλα, οι θρησκευτικοί λειτουργοί απαγορεύονταν να χρησιμοποιούν τη θρησκεία για πολιτικούς σκοπούς. Συνάμα, προστατεύονταν η ελευθερία στην πίστη και στη θρησκευτική λατρεία.

¹¹⁴ Prifti Denald, «*The Relationship between the Religious Communities in Albania and the Foreign Christian Religious Communities*», *Anglisticum Journal*, Volume 7, Issue 6, University of Tirana, 2018, σελ. 16-27, σελ. 20, { <https://doi.org/10.5281/zenodo.1306798>, (ανακτήθηκε:13/02/24)}

¹¹⁵ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 114

¹¹⁶ Χρηστίδης Ε. Γεώργιος, «*Τα Κομμουνιστικά Βαλκάνια: Εισαγωγή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική στην Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία την περίοδο 1945-1949*», ο.π., σελ. 23

¹¹⁷ Ακροκεραυνίου, «*Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», Πανεπιστημιακή Ομοσπονδία Αμερικής – Καναδά, Σειρά Εθνικών Δημοσιευμάτων, Αριθμός 1, Έκδοσις Πανεπιστημιακού Αγώνος, Chicago, 1976, σελ. 20

¹¹⁸ Hoxha R. Artan, «*Marrëdhëniet midis Regjimit Komunist dhe Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë në vitet 1945–1967*», ο.π., σελ. 16

Επιπροσθέτως, αναγνωρίζονταν η υποχρέωση του κράτους να επιδοτεί τις θρησκευτικές κοινότητες.

Το άρθρο 18 του νέου Συντάγματος ανέφερε ότι: « *Εις άπαντες τους υπηκόους είναι εγγυημένη η ελευθερία της θρησκευτικής συνειδήσεως. Η άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και της λατρείας είναι ελεύθερη*»¹¹⁹ Στο άρθρο 18 φαίνεται ξεκάθαρα η εξασφάλιση της ελεύθερης θρησκευτικής συνείδησης των πολιτών, όπως και η ελευθερία στην άσκηση της θρησκευτικής λατρείας. Ταυτοχρόνως, το άρθρο 31 όριζε πως όποιος χρησιμοποιούσε τη βία ή τις απειλές για να εμποδίσει την ελεύθερη άσκηση της λατρείας, ή την διενέργεια των θρησκευτικών τελετών, θα τιμωρούνταν σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα¹²⁰. Με το Σύνταγμα του 1946, ο Ενβέρ Χότζα ήθελε να δείξει πως σέβεται την ελευθερία της θρησκευτικής πίστης. Στην πραγματικότητα όμως, προσπαθούσε να αποκρύψει την αντιθρησκευτική πολιτική που είχε ήδη ξεκινήσει να εφαρμόζει, ώστε να εξαλείψει τις θρησκευτικές ιδεολογίες.

Κατά τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του Ενβέρ Χότζα, οι επιθέσεις κατά της θρησκείας ήταν κεκαλυμμένες. Το Κόμμα δεν ήθελε να προσβάλει τις παραδόσεις και τις αξίες των ανθρώπων της υπαίθρου που πίστευαν σε μια σοσιαλιστική κοινωνία. Παράλληλα, θεωρούσαν πως ο λαός θα έπρεπε να απορρίψει τις θρησκευτικές ιδεολογίες, αφού πρώτα πειστεί ότι κάνουν κακό στην πρόοδο του κοινωνικού συνόλου¹²¹. Στα τέλη του 1946, η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος ζήτησε από τις κομματικές επιτροπές ολόκληρης της χώρας να στείλουν δημόσιες επιστολές προς τον Ενβέρ Χότζα, με τις οποίες θα του ζητούσαν την κατάργηση των θρησκευτικών εορτών¹²². Είναι φανερό, πως αυτό ήταν ένα τέχνασμα από την προπαγάνδα του καθεστώτος, για να αντικαταστήσει τις θρησκευτικές εορτές με εορτές σοβιετικού τύπου. Το πρόγραμμα που εφάρμοσε η κυβέρνηση τον πρώτο καιρό κατά της θρησκείας στηρίζονταν σε τρεις στρατηγικές: α) Προσπάθησε να χρησιμοποιήσει τους Μουσουλμάνους για να διαδώσει την προπαγάνδα της, επειδή οι

¹¹⁹ Καλύβας Εμμανουήλ, « *Η Καταπάτησις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Βόρειο Ήπειρο*», Εκδόσεις Σ.Φ.Ε.Β.Α., Αθήνα, 1984, σελ. 9

¹²⁰ Ακροκεραυνίου, « *Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», ο.π., σελ. 20-21

¹²¹ Frey Barbara, « *Violations of Freedom of Religion in Albania*», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, , Volume 9, Issue 6, Article 2, George Fox University, 1989, σελ. 1-18, σελ. 5, {<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol9/iss6/2>, (ανακτήθηκε: 11/02/24)}

¹²² Hoxha R. Artan, « *Marrëdhëniet midis Regjimit Komunist dhe Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë në vitet 1945–1967*», ο.π., σελ. 18

Μουσουλμάνοι θεωρούνταν ότι δεν αποτελούσαν, πλην μερικών εξαιρέσεων, εχθρός για το καθεστώς, β) Προσπάθησε να πείσει τους Ορθοδόξους να ακολουθήσουν την κυβερνητική πολιτική, παρότι υπήρχε η βεβαιότητα πως η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία ήταν εχθρός της Αλβανίας, εξαιτίας των στενών της δεσμών με την Ελλάδα και το Οικουμενικό Πατριαρχείο και γ) Εξαπέλυσε μια σφοδρή επίθεση εναντίον της Καθολικής Εκκλησίας, εξαιτίας του ότι οι Καθολικοί είχαν συνεργαστεί με τις δυνάμεις κατοχής και είχαν ισχυρούς δεσμούς με το Βατικανό¹²³.

Το 1947 στις αλβανικές φυλακές κρατούνταν 16 ορθόδοξοι κληρικοί, με την κατηγορία ότι συνεργάστηκαν με τις κατοχικές δυνάμεις κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹²⁴. Όποιοι ιερείς διαφωνούσαν με τις κυβερνητικές πολιτικές φυλακίζονταν και εκτελούνταν ως αντικαθεστωτικοί. Η Καθολική Εκκλησία της Αλβανίας πολεμήθηκε από τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του Ενβέρ Χότζα, γιατί αφενός πολλά από τα μέλη της είχαν συνεργαστεί με τους Ιταλούς κατακτητές, αφετέρου είχε ισχυρούς δεσμούς εξάρτησης με το Βατικανό, το οποίο θεωρούνταν εχθρός του κομμουνισμού¹²⁵. Παράλληλα, η καθολική κοινότητα ασκούσε την πιο σκληρή κριτική στην κυβέρνηση. Πολλοί καθολικοί κληρικοί εντάχθηκαν σε αντικομμουνιστικές οργανώσεις που αγωνίζονταν για την πτώση του καθεστώτος¹²⁶. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, οι περισσότεροι να οδηγηθούν στις φυλακές και σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Το 1946 διοργανώθηκε από τον καθολικό κλήρο στη πόλη Σκόδρα μια μεγάλη εξέγερση, η λεγόμενη «Εξέγερση της Postriba», ενάντια στην αντιθρησκευτική πολιτική που ακολουθούσε η κυβέρνηση¹²⁷. Αυτή η εξέγερση ενίσχυσε το επιχείρημα του καθεστώτος, ότι οι θρησκείες αντιτίθενται στις σοσιαλιστικές πολιτικές και εξυπηρετούν τα ξένα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα. Στα τέλη του 1946, οι μισοί κληρικοί της Καθολικής Εκκλησίας είχαν φυλακιστεί¹²⁸. Το 1948 εκτελέστηκε ο αναπληρωτής Αποστολικός αντιπρόσωπος της Αγίας Έδρας Frano Gjini, επειδή θεωρήθηκε ένας από τους υποκινητές της εξέγερσης της

¹²³ Sinishta Gjon, «*Grave Violation of Religious Rights in Albania*», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, Vol. 3, Issue. 5, Article 3, George Fox University, 1983, σελ. 2-20, σελ. 5, {<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol3/iss5/3> (ανακτήθηκε:12/02/24)}

¹²⁴ Czekaiski Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 122

¹²⁵ O' Donnell James, «*Albania under Enver Hoxha: A coming of age*», University of Colorado, UMI Company, 1995, σελ. 218

¹²⁶ Prifti Denald, «*The Relationship between the Religious Communities in Albania and the Foreign Christian Religious Communities*», ο.π., σελ. 24

¹²⁷ Janz R. Denis, «*World Christianity and Marxism*», Oxford University Press, σελ. 101

¹²⁸ Sinishta Gjon, «*Grave Violation of Religious Rights in Albania*», ο.π., σελ. 8

Postriba¹²⁹. Ακόμη, το Μεγάλο Σάββατο του 1948 εκτελέστηκαν καθολικοί ιερείς με την κατηγορία της κατασκοπίας υπέρ του Βατικανού και των Αγγλοαμερικάνων¹³⁰. Οι Καθολικοί, παρά τις φυλακίσεις και τις εκτελέσεις των ιερέων τους, εξακολουθούσαν να πηγαίνουν στους ναούς, κάνοντας με αυτόν τον τρόπο μια σιωπηρή διαμαρτυρία για τις διώξεις που βίωνε η θρησκευτική τους κοινότητα. Μετά την άρνηση της Καθολικής Εκκλησίας της Αλβανίας να διακόψει τις σχέσεις που είχε με το Βατικανό και να μετατραπεί σε ένα αμιγώς εθνικό θρησκευτικό ίδρυμα, η κυβέρνηση αύξησε τις επιθέσεις εναντίον του καθολικού κλήρου.

Η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία είχε καλές σχέσεις με την κυβέρνηση, γιατί συμμετείχε ενεργά στην προπαγάνδα του καθεστώτος. Ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόφορος εξέφραζε ανοιχτά την υποστήριξή του στην νέα κυβέρνηση. Παράλληλα, ζητούσε συνεχώς από τους κυβερνητικούς αξιωματούχους οικονομική βοήθεια, καθώς κατά τη διάρκεια του πολέμου η Ορθόδοξη Εκκλησία είχε υποστεί πολλές υλικές καταστροφές και επιπλέον με την αγροτική μεταρρύθμιση είχε χάσει ένα μεγάλο μέρος των εσόδων της¹³¹. Η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία για να καλύψει τα έξοδά της, χρειαζόνταν περίπου 684.700 χρυσά φράγκα, ενώ τα έσοδά της για το 1945 ήταν μόλις 84.700 χρυσά φράγκα¹³². Η Λαϊκή Κυβέρνηση χορήγησε στην Ορθόδοξη Εκκλησία 1 εκατομμύριο χρυσά φράγκα για το έτος 1945- 1946¹³³. Ο Χριστόφορος σε συνέντευξη που έδωσε το Ιούλιο του 1945 στο ράδιο Τίρανα, δήλωσε ρητά πως η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία δεν χρηματοδοτούνταν από το ελληνικό κράτος και πως ο ορθόδοξος κλήρος είχε επιδείξει υψηλό εθνικό φρόνημα, πολεμώντας εναντίον των κατακτητών, στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο¹³⁴. Ακόμη, στην ίδια συνέντευξη εξαπέλυσε σφοδρή επίθεση εναντίον του νόμιμου Επισκόπου Αργυροκάστρου, Παντελεήμονα Κοτόκου, ο οποίος είχε απελαθεί στην Ελλάδα, κατηγορώντας τον ότι είχε αντεθνική δράση, γιατί επιδίωκε τον διαμελισμό του αλβανικού κράτους¹³⁵. Η σκληρή στάση που κράτησε ο Χριστόφορος απέναντι στον

¹²⁹ Czekański Tadeusz, « *The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 122

¹³⁰ Tonnes Bernhard, «*Religious persecution in Albania*», Religion in Communist Lands, ο.π. , σελ. 252

¹³¹ Hoxha R. Artan , «Marrëdhëniet midis Regjimit Komunist dhe Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë në vitet 1945–1967», ο.π., σελ. 22

¹³² Στο ίδιο, σελ. 27

¹³³ Στο ίδιο, σελ. 27

¹³⁴ Στο ίδιο, σελ. 25

¹³⁵ Στο ίδιο, σελ. 25

Παντελεήμονα, οφείλονταν κυρίως στην πίεση που δέχονταν από το καθεστώς, καθώς ο Παντελεήμονας θεωρούνταν πράκτορας της Ελληνικής Κυβέρνησης.

Τον Ιανουάριο του 1947, ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόφορος έστειλε επιστολή στον Πατριάρχη Ρωσίας Αλέξανδρο, για να του ζητήσει την άδεια να επισκεφθεί την Ρωσική Εκκλησία μια αντιπροσωπεία της Αλβανικής Εκκλησίας¹³⁶. Ο Πατριάρχης Αλέξανδρος απάντησε θετικά και στις αρχές Ιανουαρίου του 1948 έφτασε στη Μόσχα η αντιπροσωπεία της Αλβανικής Εκκλησίας με επικεφαλής τον ιερέα Παΐσιο Βονδίτσα¹³⁷. Ο Παΐσιος κατάγονταν από την Κολώνια της Αλβανίας, ήταν παρτιζάνος και μέλος του Αντιφασιστικού Εθνικοαπελευθερωτικού Συμβουλίου κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹³⁸. Ο Ενβέρ Χότζα εμπιστευόταν σε απόλυτο βαθμό τον Παΐσιο, αφού ήταν μέλος του κόμματος και είχε μια πλούσια εθνικιστική δράση. Η αλβανική αντιπροσωπεία πραγματοποίησε πολλές συζητήσεις με την ιεραρχία της Ρωσικής Εκκλησίας και ζήτησε οικονομική βοήθεια από το Πατριαρχείο της Μόσχα, ώστε να μπορέσει η Εκκλησία της Αλβανίας να ανοικοδομηθεί. Συνάμα, προσκάλεσε την Ρωσική Εκκλησία να στείλει μια δική της αντιπροσωπεία να επισκεφθεί την Αλβανία.

Με την επιστροφή της αντιπροσωπείας στην Αλβανία, ο Παΐσιος ενημέρωσε λεπτομερώς τον Αρχιεπίσκοπο Χριστόφορο και την κυβέρνηση για τις επαφές που έκανε στη Ρωσία. Στη συνέχεια, ο Ενβέρ Χότζα διαβλέποντας τις ικανότητες του Παΐσιου, απαίτησε από τον Αρχιεπίσκοπο Χριστόφορο να τον τοποθετήσει στην Επισκοπή Κορυτσάς, η οποία χήρευε μετά τον θάνατο του Αγαθάγγελου Τζαμτζή. Πράγματι τον Απρίλιο του 1948, ο Παΐσιος χειροτονήθηκε Επίσκοπος Κορυτσάς¹³⁹. Η επιλογή του Παΐσιου έδειχνε πως η κυβέρνηση είχε ξεκινήσει σιγά – σιγά να τοποθετεί τους δικούς της ανθρώπους στην ιεραρχία της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας.

¹³⁶ Czekański Tadeusz, « *The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 122

¹³⁷ Στο ίδιο, σελ. 123

¹³⁸ Στο ίδιο, σελ. 123

¹³⁹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας κατά τα έτη 1937- 1967*», ο.π., σελ. 110

Τον Αύγουστο του 1949, ο Χριστόφορος καθαιρέθηκε από τον Αρχιεπισκοπικό θρόνο¹⁴⁰. Το καθεστώς είχε πληροφορίες πως είχε συνεργαστεί κατά τη διάρκεια της κατοχής με τον Ιταλό κυβερνήτη της Αλβανίας Alberto Pariani, με στόχο να ενταχθεί η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία στη δικαιοδοσία του Βατικανού¹⁴¹. Επίσης, ο Χριστόφορος κατηγορήθηκε για το γεγονός ότι δεν εξέδωσε ποιμαντορική εγκύκλιο προς τους Ορθοδόξους της Αλβανία, στην οποία θα τόνιζε ότι η Εκκλησία και ο Κομμουνισμός μπορούν να συνυπάρξουν¹⁴². Επιπλέον, το καθεστώς τον είχε βάλει στο στόχαστρο, καθώς αρνήθηκε να στείλει ορθόδοξους ιερείς να πραγματοποιήσουν Θείες Λειτουργίες σε φυλακισμένους που βρίσκονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης¹⁴³. Ο Χριστόφορος ήταν ένας ιεράρχης χωρίς ηθικές αξίες, για αυτό το λόγο κατάφερε να επιβιώσει στον Αρχιεπισκοπικό θώκο μέχρι το 1949. Από την πρώτη στιγμή έσπευσε να δηλώσει την υποστήριξη του στη νέα κυβέρνηση και προσπάθησε να πείσει τους αξιωματούχους του καθεστώτος ότι θα σύμπραττε στις πολιτικές που θα εφάρμοζαν. Επίσης, υποστήριζε με σθένος πως η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία λειτουργούσε έχοντας πάντα ως γνώμονα το συμφέρον του έθνους. Το καθεστώς από τη μεριά του, χρησιμοποίησε τον Χριστόφορο τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του και μόλις βρήκε την κατάλληλη ευκαιρία τον καθαίρεσε. Μετά την αποπομπή του, τέθηκε υπό περιορισμό στο Μοναστήρι της Αρδενίτσας και πέθανε στο νοσοκομείο των Τιράνων τον Ιούνιο του 1958 από εγκεφαλική αιμορραγία¹⁴⁴. Στις 25 Αυγούστου του 1949 η κυβέρνηση των Τιράνων όρισε ως νέο Αρχιεπίσκοπο, τον Επίσκοπο Κορυτσάς Παΐσιο Βονδίτσα¹⁴⁵.

Το καθεστώς προσπαθούσε με κάθε τρόπο να αποδυναμώσει τις θρησκευτικές κοινότητες, για αυτό το 1949 εξέδωσε Διάταγμα σύμφωνα με το οποίο τα εκκλησιαστικά σχολεία περνούσαν στη δικαιοδοσία του κράτους¹⁴⁶. Παράλληλα, με το ίδιο Διάταγμα απαγορεύτηκε η θρησκευτική κατήχηση στα σχολεία όλης της

¹⁴⁰ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Ο Συνάδων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας», ο.π., σελ. 102

¹⁴¹ Czekaiski Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 123

¹⁴² Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Ο Συνάδων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας», ο.π., σελ. 102

¹⁴³ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 124

¹⁴⁴ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Ο Συνάδων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας», ο.π., σελ. 102

¹⁴⁵ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 719

¹⁴⁶ Frey Barbara, «*Violations of Freedom of Religion in Albania*», ο.π. σελ. 5

χώρας¹⁴⁷. Επιπροσθέτως, με απόφαση της Λαϊκής Κυβέρνησης αφαιρέθηκαν από τον Ποινικό Κώδικα οι ποινές που ορίζονταν για όσους παραβίαζαν το δικαίωμα της θρησκευτικής ελευθερίας¹⁴⁸. Αυτή η κυβερνητική απόφαση ήταν καθοριστικής σημασίας, καθώς όποιος ήθελε θα μπορούσε να παραβιάσει τα άρθρα του Συντάγματος που προστάτευαν τη θρησκευτική ελευθερία, χωρίς να του επιβληθεί καμία τιμωρία.

Στα τέλη του 1949, ο Ενβέρ Χότζα μετέβη στη Μόσχα, όπου είχε επαφές με τον Ιωσήφ Στάλιν, αλλά και με υψηλόβαθμους Σοβιετικούς αξιωματούχους. Σε μια από τις συναντήσεις που είχε με τον Στάλιν, ο ηγέτης της Σοβιετικής Ένωσης ανέφερε πως το Βατικανό ήταν ένα εργαλείο στην υπηρεσία του Κεφαλαίου και πως υπήρχαν πολλοί καθολικοί ιερείς που λειτουργούσαν ως πράκτορες του ιμπεριαλισμού¹⁴⁹. Ακόμη, ο Στάλιν υποστήριξε πως η θρησκεία είναι το «όπιο» του λαού, για αυτό οι σοσιαλιστικές κυβερνήσεις θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικές στον τρόπο αντιμετώπισής της¹⁵⁰. Παράλληλα, ο αρχηγός της Σοβιετικής Ένωσης ισχυρίστηκε πως ο κλήρος ήταν υποχρεωμένος να υπακούει στους νόμους του κράτους, γιατί οι νόμοι εξέφραζαν τη θέληση της εργατικής τάξης, ενώ όσοι ιερείς έδειχναν απείθεια θα έπρεπε να απομονώνονται και να καταδικάζονται¹⁵¹. Ο λαός θα έπρεπε να κατανοήσει πως οι κληρικοί με το πρόσχημα της θρησκείας, προχωρούσαν σε εχθρικές δραστηριότητες για την πατρίδα και τον λαό¹⁵². Στο τέλος της συνάντησης, ο Στάλιν συμβούλεψε τον Χότζα να προσπαθήσει να πείσει τον λαό του για την ματαιότητα της θρησκείας και για τα δεινά που προέκυπταν από αυτή¹⁵³.

Ο Ενβέρ Χότζα υιοθέτησε σε απόλυτο βαθμό τις απόψεις του Ιωσήφ Στάλιν, αναφορικά με τη θρησκεία. Για τον Χότζα όπως και για τον Στάλιν, η θρησκεία ήταν το «όπιο» του λαού, που οδηγεί στον αποπροσανατολισμό και στην εκμετάλλευση των λαϊκών στρωμάτων¹⁵⁴. Ακόμη, ο Αλβανός ηγέτης πείστηκε πως οι κληρικοί μπορεί να προχωρήσουν σε αντεθνικές ενέργειες, για αυτό θα έπρεπε να βρίσκονται

¹⁴⁷ Χρηστίδης Ε. Γεώργιος, «*Τα Κομμουνιστικά Βαλκάνια: Εισαγωγή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική στην Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία την περίοδο 1945-1949*», ο.π., σελ. 33

¹⁴⁸ Janz R. Denis, «Reflections on the Religionless Society: The Case of Albania», ο.π., σελ. 6

¹⁴⁹ Hoxha Enver, «*With Stalin memoirs*», The Institute of Marxist Leninist Studies at the CC of the PLA, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1979, σελ. 155, { <http://www.enverhoxha.ru/>, (ανακτήθηκε: 13/02/24)}

¹⁵⁰ Στο ίδιο, σελ. 157

¹⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 157

¹⁵² Στο ίδιο, σελ. 157

¹⁵³ Στο ίδιο, σελ. 158

¹⁵⁴ Ακροκεραυνίου, «*Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», ο.π., σελ. 23

υπό στενή παρακολούθηση από τον κρατικό μηχανισμό. Η πολιτική του «υπερσταλινισμού» που εφάρμοσε ο Χότζα στην Αλβανία, αποδυνάμωσε τη θρησκευτικότητα των πολιτών.

Στις αρχές Νοεμβρίου του 1949 η Λαϊκή Κυβέρνηση έβγαλε Διάταγμα σύμφωνα με το οποίο οι θρησκευτικές κοινότητες θα έπρεπε να πειθαρχούν στους ελέγχους των υπαλλήλων του κράτους που θα γινόταν στους προϋπολογισμούς τους και στην συνολικότερη οικονομική τους δραστηριότητα¹⁵⁵. Το καθεστώς ήθελε να έχει τον πλήρη έλεγχο των οικονομικών δραστηριοτήτων των θρησκευτικών κοινοτήτων, γιατί υπήρχε ο φόβος χρηματοδότησης από κάποιο ξένο κράτος. Ωστόσο, το καθεστώς για να είναι νομικά κατοχυρωμένο είχε διατηρήσει το άρθρο 20 του Νομοθετικού Διατάγματος περί θρησκευτικών κοινοτήτων του 1930, βάσει του οποίου οι θρησκευτικές κοινότητες δεν μπορούσαν να λαμβάνουν επιδοτήσεις από το εξωτερικό, χωρίς την έγκριση της κυβέρνησης¹⁵⁶.

2.1.2. Το Διάταγμα για τη λειτουργία των θρησκευτικών κοινοτήτων και το νέο Καταστατικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας

Στις 26 Νοεμβρίου του 1949 η κυβέρνηση δημοσίευσε το Διάταγμα με αριθμό 743, το οποίο αφορούσε τη λειτουργία των θρησκευτικών κοινοτήτων¹⁵⁷. Με το παρόν Διάταγμα έλαβαν επίσημη αναγνώριση οι τέσσερις μεγαλύτερες θρησκευτικές κοινότητες της χώρας. Πιο συγκεκριμένα αναγνωρίστηκε η Μουσουλμανική κοινότητα, η Ορθόδοξη, η Καθολική και η κοινότητα των Μπεκτασήδων¹⁵⁸. Συνάμα, όλη η κινητή και ακίνητη περιουσία της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας, όπως και των υπόλοιπων ομολογιών, πέρασε στη δικαιοδοσία του κράτους¹⁵⁹. Οι θρησκευτικές κοινότητες και τα μοναστήρια είχαν χάσει ένα τεράστιο μέρος της περιουσίας τους, ήδη από την αγροτική μεταρρύθμιση του 1946 και με αυτό το Διάταγμα πέρασαν στην οικονομική εξαθλίωση, αφού έχασαν και τα λιγοστά έσοδα που τους είχαν

¹⁵⁵ Czekański Tadeusz, « *The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 124

¹⁵⁶ Hoxha R. Artan , «Marrëdhëniet midis Regjimit Komunist dhe Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë në vitet 1945–1967», ο.π., σελ. 40

¹⁵⁷ Τζωρτζιάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 720

¹⁵⁸ Ακροκεραυνίου, « *Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», ο.π., σελ. 20

¹⁵⁹ Τζωρτζιάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 720

απομείνει. Είναι προφανές, πως η Λαϊκή Κυβέρνηση επιζητούσε την πλήρη οικονομική εξάρτηση των θρησκευτικών ομολογιών από το κράτος.

Το αλβανικό κράτος με το Διάταγμα 743: α) καθόριζε τα διοικητικά συμβούλια των θρησκευτικών κοινοτήτων, αφού είχε το δικαίωμα να προσλάβει ή να απολύσει κάποιον κληρικό που δεν θα είχε τα απαραίτητα προσόντα, β) ήλεγχε ασφυκτικά την οικονομική τους δραστηριότητα και γ) επέβαλε την έγκριση του προϋπολογισμού τους από το υπουργικό συμβούλιο¹⁶⁰. Το άρθρο 7 του Διατάγματος ανέφερε, πως οι δημόσιες ανακοινώσεις των θρησκευτικών κοινοτήτων θα έπρεπε πρώτα να λαμβάνουν την έγκριση της κυβέρνησης και στη συνέχεια να κοινοποιούνται στους πιστούς¹⁶¹. Επίσης, το άρθρο 25 όριζε πως οι αναγνωρισμένες θρησκευτικές κοινότητες δεν θα μπορούσαν να έχουν επαφές με άλλες θρησκευτικές κοινότητες του εξωτερικού, παρά μόνο μετά από ειδική άδεια και αυστηρό έλεγχο της αλληλογραφίας από το Υπουργείο Εξωτερικών¹⁶². Επί της ουσίας, οι θρησκευτικές κοινότητες δεν μπορούσαν να προβούν σε καμία ενέργεια, χωρίς πρώτα να ενημερώσουν την κυβέρνηση, η οποία μπορούσε πλέον να επεμβαίνει στις εσωτερικές τους υποθέσεις.

Είναι ιδιαίτερος αξιοσημείωτο, πως με το προαναφερθέν Διάταγμα η συνταγματική εγγύηση της θρησκευτικής ελευθερίας περιορίστηκε μόνο στους χώρους λατρείας¹⁶³. Επιπλέον, στο άρθρο 23 αναφέρονταν πως η δραστηριότητα των θρησκευτικών κοινοτήτων θα πρέπει να γίνεται πάντα σε εθνική βάση και να εξυπηρετεί τα συμφέροντα του λαού και του κράτους¹⁶⁴. Με το άρθρο 23, η Κομμουνιστική Κυβέρνηση ήθελε να προχωρήσει το σχέδιο της για την πλήρη εθνικοποίηση των θρησκευτικών ιδρυμάτων. Παράλληλα, οι κληρικοί όλων των θρησκευτικών κοινοτήτων θα έπρεπε να περάσουν πρώτα από μια ειδική επιτροπή, για να μπορέσουν να ασκήσουν το λειτούργημά τους. Για το σκοπό αυτό, συγκροτήθηκε η «Επιτροπή Κληρικών Υποθέσεων», η οποία όφειλε να εξετάζει, εάν οι δόκιμοι ιερείς πληρούσαν τις προϋποθέσεις να ιεουργούν¹⁶⁵. Η εν λόγω επιτροπή εξέταζε τους

¹⁶⁰ Prifti Denald, «*The Relationship between the Religious Communities in Albania and the Foreign Christian Religious Communities*», ο.π., σελ. 16

¹⁶¹ Στο ίδιο, σελ. 17

¹⁶² Στο ίδιο, σελ. 17

¹⁶³ Frey Barbara, «*Violations of Freedom of Religion in Albania*», ο.π., σελ. 5

¹⁶⁴ Tonnes Bernhard, «*Religious persecution in Albania*», ο.π., σελ. 248

¹⁶⁵ Prifti Denald, «*The Relationship between the Religious Communities in Albania and the Foreign Christian Religious Communities*», ο.π., σελ. 17

υποψηφίους βασιζόμενη σε ορισμένα κριτήρια. Πιο συγκεκριμένα, τα κριτήρια που θα έπρεπε να έχουν οι υποψήφιοι, ώστε να λάβουν το αξίωμα του κληρικού ήταν τέσσερα: α) Να προέρχονται από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα της χώρας, β) Να μην έχουν συνεργαστεί με τους Ιταλούς κατακτητές, κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, γ) Να αποδέχονται την νέα πολιτική κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στη χώρα και δ) Να εφαρμόζουν την πολιτική που επέβαλλε η κυβέρνηση¹⁶⁶. Τα παραπάνω κριτήρια ήταν ιδιαίτερα αυστηρά, καθώς ο Ενβέρ Χότζα ήθελε στις θρησκευτικές κοινότητες να υπηρετούν κληρικοί που θα ανήκαν στα κατώτερα λαικά στρώματα και θα ήταν πρόθυμοι να εφαρμόσουν τις κυβερνητικές πολιτικές.

Επιπροσθέτως, το Διάταγμα 742 ανέφερε ρητά, ότι οι τέσσερις αναγνωρισμένες θρησκευτικές κοινότητες ήταν υποχρεωμένες μέσα σε ενενήντα ημέρες να καταθέσουν επίσημα το Καταστατικό τους στα αρμόδια κυβερνητικά όργανα¹⁶⁷. Για αυτό το λόγο, η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας συνέταξε το νέο Καταστατικό της, το οποίο ψηφίστηκε ομόφωνα από Γ΄ κληρικολαϊκό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στα Τίρανα από τις 5 έως τις 10 Φεβρουαρίου του 1950¹⁶⁸. Ο νέος Καταστατικός Χάρτης περιελάμβανε συνολικά 92 άρθρα που ρύθμιζαν την εσωτερική της λειτουργία. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο 1 ανέφερε πως: «*Η Ορθόδοξος Αυτόκεφαλος Έκκλησία της Αλβανίας, αναπόσπαστον μέρος της Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Έκκλησίας, είναι νομικό πρόσωπο, συνίσταται δέ εκ πάντων των Ορθοδόξων τῶν κατοικούντων ἐντός τῆς ἐπικράτειας τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Αλβανίας και τῶν Ορθοδόξων Αλβανῶν τῶν κατοικούντων ἐκτός τῆς Πατρίδος και διαφυλάττει ἄρρηκτους, ὡς πᾶσαι αἱ λοιπαὶ ὀρθόδοξοι Έκκλησῖαι, τὰς δογματικὰς ἀρχάς, τοὺς ἱεροὺς ἀποστολικούς και συνοδικούς κανόνας και τὴν ἱεράν παράδοσιν*»¹⁶⁹. Το 1 άρθρο του Καταστατικού τόνιζε πως η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία αποτελούσε πρόσωπο νομικού δικαίου. Ακόμη, στο 3 άρθρο αναγνωρίζονταν ως επίσημη γλώσσα της Εκκλησίας η Αλβανική, ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και άλλες γλώσσες στη θρησκευτική λατρεία¹⁷⁰. Σε αυτό το άρθρο λαμβάνονταν υπόψη

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σελ. 17

¹⁶⁷ Frey Barbara, «Violations of Freedom of Religion in Albania», ο.π. σελ. 5

¹⁶⁸ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτόκεφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 128

¹⁶⁹ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «Η Αυτόκεφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής», ο.π., σελ. 724

¹⁷⁰ Στο ίδιο, σελ. 724

οι ορθόδοξες μειονότητες, αφού τους δίδονταν η δυνατότητα να χρησιμοποιούν στη λατρεία τη μητρική τους γλώσσα. Συνάμα, στο άρθρο 5 αναφέρονταν ότι η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία μπορούσε αναπτύσσει σχέσεις με τις υπόλοιπες Αδερφές Εκκλησίες¹⁷¹. Ωστόσο, εδώ εντοπίζεται μια μεγάλη ασάφεια, καθώς το καθεστώς επέτρεπε στην Εκκλησία της Αλβανίας να έχει επαφές, μόνο με τις Ορθόδοξες Εκκλησίες που βρίσκονταν στις σοσιαλιστικές χώρες. Επιπροσθέτως, το άρθρο 45 του Καταστατικού Χάρτη όριζε ως ανώτατο όργανο της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας το Μεικτό Συμβούλιο, στο οποίο πρόεδρος ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και Πάσης Αλβανίας και μέλη του οι τέσσερις Επίσκοποι και τέσσερις λαϊκοί, ένας από κάθε εκκλησιαστική περιφέρεια της χώρας¹⁷².

Στις 4 Μάιου του 1950 το Προεδρείο της Βουλής της Λαϊκής Δημοκρατίας επικύρωσε το νέο Καταστατικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας με το Διάταγμα 1065¹⁷³. Το σύνολο των άρθρων του Καταστατικού της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας συντάχθηκε σύμφωνα με τις υποδείξεις των αξιωματούχων του καθεστώτος των Τιράνων, ώστε να εξυπηρετούν σε απόλυτο βαθμό τις κυβερνητικές πολιτικές και να καταστήσουν την ορθόδοξη κοινότητα φερέφωνο των πολιτικών αυτών.

2.1.3. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας υπό την καθοδήγηση του Αρχιεπισκόπου Παΐσιου Βονδίτσα

Μετά τον απομάκρυνση του Χριστόφορου, νέος Αρχιεπίσκοπος ανέλαβε ο Παΐσιος Βονδίτσα. Ο Παΐσιος είχε την πλήρη εμπιστοσύνη της κυβέρνησης, καθώς πολέμησε στο πλευρό των παρτιζάνων για την απελευθέρωση της Αλβανίας. Για το καθεστώς ήταν ο καταλληλότερος άνθρωπος, μέσω του οποίου θα μπορούσε ελέγχει την Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας. Επίσης, ο Παΐσιος από την πρώτη ημέρα ανάληψης των καθηκόντων του, έδειξε την αμέριστη συμπάθειά του προς το Πατριαρχείο της Μόσχας, αλλά και την έντονη αποστροφή του προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Κατά τον ενθρονιστήριο λόγο του, άσκησε κριτική στον Οικουμενικό

¹⁷¹ Στο ίδιο, σελ. 724

¹⁷² Στο ίδιο, σελ. 732

¹⁷³ Tonnes Bernhard, «*Religious persecution in Albania*», *Religion in Communist Lands*, ο.π. , σελ. 248

Πατριάρχη Αθηναγόρα, λέγοντας πως ήταν πράκτορας του ιμπεριαλισμού¹⁷⁴. Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι ο νέος Αρχιεπίσκοπος έστειλε επιστολή στον Πατριάρχη Μόσχας Αλέξιο, για να τον ενημερώσει για την ενθρόνιση του, όμως αρνήθηκε να στείλει παρόμοια επιστολή στον Οικουμενικό Πατριάρχη Αθηναγόρα¹⁷⁵. Ο Παΐσιος συγκρούστηκε, καθ' υπόδειξη της κυβέρνησης, με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, με αποτέλεσμα να παγώσουν οι σχέσεις της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας με την Μητέρα Εκκλησία. Για να προχωρήσει η εθνικοποίηση της Εκκλησίας ήταν απαραίτητο να διακοπούν όλες οι σχέσεις που υπήρχαν με το Φανάρι. Γίνεται αντιληπτό, λοιπόν, πως η ηγεσία της Αλβανικής Εκκλησίας προσπαθούσε να απαξιώσει το ρόλο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και να ενδυναμώσει τις σχέσεις της με το Ρωσικό Πατριαρχείο.

Κατά την περίοδο που ανέβηκε ο Παΐσιος στον Αρχιεπισκοπικό θώκο, όλες οι Επισκοπές της Αλβανικής Εκκλησίας ήταν «Ακέφαλες». Για αυτό το λόγο, προχώρησε στην αντικανονική χειροτονία νέων Επισκόπων. Ειδικότερα, στην Επισκοπή Αργυροκάστρου τοποθετήθηκε ο Δαμιανός Κοκονέσσης από το Πόγραδετς, στην Επισκοπή Κορυτσάς ο ελληνικής καταγωγής Φώτιος Ντούνης από τη Χειμάρρα, στην Επισκοπή Βελεγράδων ο Δανιήλ Τσούλης από τα Τίρανα και ως βοηθός Επίσκοπος του Παϊσίου ορίστηκε ο μοναχός Σωφρόνιος Μπορόβας από τη Χοτούστα¹⁷⁶. Μέσα σε ένα σύντομο χρονικό διάστημα αποκαταστάθηκαν με πραξικοπηματικό τρόπο όλες οι Επισκοπικές έδρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας.

Τον Αύγουστο του 1950, το Οικουμενικό Πατριαρχείο τοποθέτησε ως Επίσκοπο Λεύκης και βοηθό Επίσκοπο της Αρχιεπισκοπής Αμερικής, τον Μάρκο Λίππα¹⁷⁷. Ο Λίππα, είχε γεννηθεί στην Κορυτσά και θα βοηθούσε τους Ορθόδοξους Αλβανούς της Αμερικής που διαφωνούσαν με την πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα τους¹⁷⁸. Αντικειμενικός στόχος του Λίππα ήταν να καταρρίψει την προπαγάνδα του ψευδοεπίσκοπου Φαν Νόλι και να πείσει τους Αλβανούς

¹⁷⁴ Czekaiski Tadeusz, « *The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 123

¹⁷⁵ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 127

¹⁷⁶ Τζωρτζιάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρου, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 719-720

¹⁷⁷ Prifti Denald, « *The Relationship between the Religious Communities in Albania and the Foreign Christian Religious Communities*», ο.π., σελ. 23

¹⁷⁸ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 128

Ορθοδόξους της Αμερικής να εμπιστευτούν το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Για να βοηθήσει το δύσκολο έργο του Λίππα, το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας αποφάσισε να του χορηγήσει ένα μηνιαίο εισόδημα της τάξεως των 100 δολαρίων¹⁷⁹. Ωστόσο, η τοποθέτηση του Λίππα, προκάλεσε την έντονη αντίδραση του Αλβανού Επισκόπου Θεοφάνη Νόλι, ο οποίος ήταν ο ηγέτης των Αλβανών Ορθοδόξων της Αμερικής. Ο Νόλι δεν είχε ασκήσει καμία κριτική στην θρησκευτική πολιτική που εφαρμόζονταν στην Αλβανία, ενώ είχε ζητήσει επίσημα από το κομμουνιστικό καθεστώς να ενταχθεί η Αλβανική Επισκοπή της Αμερικής κάτω από την δικαιοδοσία της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας¹⁸⁰.

Αμέσως μετά την άφιξη του Λίππα στην Αμερική, ο Νόλι ενημέρωσε την Εκκλησία της Αλβανίας για τις ενέργειες του Φαναρίου και ξεκίνησε μια ανηλεή προπαγάνδα εναντίον του Οικουμενικού Πατριαρχείου, υποστηρίζοντας πως οι Ορθόδοξοι Αλβανοί της Αμερικής δικαιούνται να έχουν έναν Επίσκοπο που δεν θα εξυπηρετεί τα συμφέροντα ξένων δυνάμεων. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Αρχιεπίσκοπος Παΐσιος κατήγγειλε την εκλογή του Λίππα, λέγοντας πως με την πράξη αυτή το Οικουμενικό Πατριαρχείο εμπλέκεται φανερά στις εσωτερικές υποθέσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, με σκοπό να εξυπηρετήσει τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα. Μάλιστα, στις αρχές του 1951 ο Παΐσιος έστειλε επιστολή διαμαρτυρίας προς τα Ορθόδοξα Πατριαρχεία και τις Ορθόδοξες Αυτοκέφαλες εκκλησίες, προκειμένου να στηλιτεύσει τις ενέργειες του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, χαρακτηρίζοντας τες επικίνδυνες για την εθνική και θρησκευτική συνοχή της Αλβανίας¹⁸¹. Ο Πατριάρχης Μόσχας Αλέξιος, στην απαντητική του επιστολή, υποστήριξε πως η Αλβανική Εκκλησία είχε απόλυτο

¹⁷⁹ Κολιού Ευφροσύνη, «*Η Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, 1950-1967*», Μεταπτυχιακή Εργασία, Π.Μ.Σ.: Σπουδές στις γλώσσες και τον πολιτισμό των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2014, σελ. 251, {<https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/17231/3/KoliouEuphrosyniMsc2014.pdf>} (ανακτήθηκε: 15/02/2024)}

¹⁸⁰ Prifti Peter, «*The Current Situation of Religion in Albania*», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 3 : Iss. 3, Article 2, George Fox University, 1983, σελ. 1-6, σελ. 4, {<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol3/iss3/2>} (ανακτήθηκε:15/02/2024)} και Κολιού Ευφροσύνη, «*Η Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, 1950-1967*», ο.π., σελ. 252

¹⁸¹ Περιοδικό Εκκλησία, «*Εκκλησία Αλβανίας*», Επίσημον Δελτίον της Εκκλησίας της Ελλάδος, Τεύχη Αριθμ.. 4-7, 1952, σελ. 50-112, σελ. 107 {<https://www.ecclesia.gr/greek/press/ekklisia/index.asp>} (ανακτήθηκε:16/02/2024)}

δίκαιο που διαμαρτύρονταν και εξέφρασε την αμέριστη συμπαράσταση του προς τον Αρχιεπίσκοπο Τιράνων¹⁸².

Έπειτα, από το παραπάνω γεγονός, οι σχέσεις της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας, με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και με την Εκκλησία της Ελλάδος είχαν πλήρως διακοπεί. Ο Αρχιεπίσκοπος Παΐσιος και η Κομμουνιστική Κυβέρνηση θεωρούσαν πως το Φανάρι ήταν όργανο του καπιταλισμού και πως προωθούσε τον ελληνικό επεκτατισμό. Η Αλβανική Εκκλησία είχε αναπτύξει σχέσεις με τις Ορθόδοξες Εκκλησίες των υπολοίπων σοσιαλιστικών κρατών, έχοντας συχνή αλληλογραφία μαζί τους και ανταλλάσσοντας ευχετήριες επιστολές σε μεγάλες θρησκευτικές και εθνικές εορτές. Πιο στενές σχέσεις είχε, εκτός από τη Ρωσική Εκκλησία, με τις Εκκλησίες της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας, καθώς σε αυτές τις χώρες υπήρχε ένας μεγάλος αριθμός Ορθοδόξων Αλβανών. Τον Δεκέμβριο του 1951 επισκέφτηκε την Πράγα μια αντιπροσωπεία της Αλβανικής Εκκλησίας με επικεφαλής τον Αρχιεπίσκοπο Παΐσιο, για να βοηθήσει στη συγκρότηση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Τσεχοσλοβακίας¹⁸³. Επίσης, τον Μάρτιο του 1953 η Εκκλησία της Αλβανίας προσκλήθηκε από το Βουλγαρικό Πατριαρχείο στην τελετή ενθρόνισης του νέου Πατριάρχη Κύριλλου¹⁸⁴.

Το 1957 ο βουλευτής Αθηνών Ηλίας Μπρεδήμας έλαβε άδεια για να επισκεφτεί την Αλβανία. Ο Μπρεδήμας είχε επαφές με τον Αρχιεπίσκοπο Παΐσιο και με τον Επίσκοπο Αργυροκάστρου Δαμιανό, για θέματα που αφορούσαν την ορθόδοξη ελληνική μειονότητα. Τόσο ο Παΐσιος, όσο και ο Δαμιανός, διαβεβαίωσαν τον Έλληνα βουλευτή πως στην ελληνική μειονότητα παρέχονταν όλες οι θρησκευτικές ελευθερίες από το αλβανικό Σύνταγμα και πολλά προνόμια. Επίσης, ενημέρωσαν τον βουλευτή πως στην περιοχή της Βορείου Ηπείρου λειτουργούσαν εκ περιτροπής 500 ορθόδοξες εκκλησίες, στις οποίες υπηρετούσαν 250 Έλληνες κληρικοί¹⁸⁵. Ακόμη, υποστήριξαν πως οι κληρικοί της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας μισθοδοτούνταν από το κράτος με πολύ καλές μηνιαίες απολαβές. Παράλληλα, πληροφόρησαν τον

¹⁸² Στο ίδιο, σελ. 107

¹⁸³ Prifti Denald, «*The Relationship between the Religious Communities in Albania and the Foreign Christian Religious Communities*», ο.π., σελ. 21

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σελ. 21

¹⁸⁵ Κωνσταντόπουλος Αγγ. Τάκης, «*Η Χριστιανική Εκκλησία στις Λαϊκές Δημοκρατίες*», ο.π., σελ. 23

Μπρεδήμα πως η Αλβανική Κυβέρνηση έχτισε καινούργιους ορθόδοξους ναούς και βοήθησε στην ανοικοδόμηση εκκλησιών που είχαν υποστεί σοβαρές καταστροφές¹⁸⁶.

Ωστόσο, η κατάσταση που περιέγραψαν οι δύο Ιεράρχες για την ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου, δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Η Ελλάδα ζητούσε την ένταξη της Βορείου Ηπείρου στα εδάφη της, καθώς είχε αποδείξει πως η ορθόδοξη ελληνική μειονότητα διώκονταν από το καθεστώς των Τυράνων. Ήδη από το 1945, η ελληνική πλευρά υποστήριζε ότι οι Έλληνες Ορθόδοξοι της Νότιας Αλβανίας αναγκάζονταν από την Κομμουνιστική Κυβέρνηση να μεταναστεύσουν στη Βόρεια Αλβανία, με αποτέλεσμα να πεθαίνουν από τις κακουχίες¹⁸⁷. Ο Επίσκοπος Αργυροκάστρου Παντελεήμων, ως πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής της οργάνωσης για την απελευθέρωση της Βορείου Ηπείρου με την ονομασία «Βορειοηπειρωτικός Αγώνας», ανέλαβε πρωτοβουλίες για την προστασία των δικαιωμάτων της Ελληνορθόδοξης Μειονότητας της Βορείου Ηπείρου¹⁸⁸. Με συνεχή διαβήματα προς τη διεθνή κοινότητα τόνιζε την αναγκαιότητα της προσάρτησης των εδαφών της Βορείου Ηπείρου στην Ελλάδα, προκειμένου να σωθούν οι ελληνικοί πληθυσμοί. Σε αυτόν τον αγώνα που έκανε ο Παντελεήμων, είχε ως συμπαραστάτη τον Επίσκοπο Κορυτσάς Ευλόγιο Κουρίλα, ο οποίος είχε επίσης εκτοπιστεί από την κατοχική κυβέρνηση της Αλβανίας το 1939. Μάλιστα, το 1945 από κοινού είχαν στείλει επιστολές διαμαρτυρίας προς τις Ορθόδοξες Εκκλησίες, ώστε να τις ενημερώσουν για τις δυσχέρειες που βίωναν οι Ορθόδοξοι στην Αλβανία¹⁸⁹.

Τον Μάιο του 1951 επισκέφτηκε την Αλβανία αποστολή της Ρωσικής Εκκλησίας με επικεφαλής τον Επίσκοπο Χερσώνας και Οδησσού Νίκωνα¹⁹⁰. Ο Ρώσος Επίσκοπος Νίκων κατά την άφιξή του, απευθυνόμενος προς τον Αρχιεπίσκοπο Παΐσιο, εξέφρασε την ευαρέσκειά του για την πνευματική ενότητα και τη συνεργασία των δύο Εκκλησιών. Η ρωσική αποστολή παρέμεινε στην Αλβανία για αρκετές ημέρες και

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σελ. 23

¹⁸⁷ Hoxha R. Artan. , «Marrëdhëniet midis Regjimit Komunist dhe Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë në vitet 1945–1967», ο.π., σελ. 32

¹⁸⁸ Κοτόκος Παντελεήμων, «Συντονισμός στον Αγώνα μας», Βορειοηπειρωτικά Νειάτα, Έτος Β΄, Αριθμός Φύλλου 3, Ιανουάριος 1950, σελ. 3-18, σελ. 4
{<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/3210>, (ανακτήθηκε:12/02/24) }

¹⁸⁹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 113

¹⁹⁰ Περιοδικό Εκκλησία, «Εκκλησία Αλβανίας», Επίσημον Δελτίον της Εκκλησίας της Ελλάδος, Τεύχη Αριθμ.. 4-7, 1952,ο.π., σελ. 106

συναντήθηκε τόσο με τον Ενβέρ Χότζα, όσο και με εκπροσώπους της μουσουλμανικής κοινότητας¹⁹¹.

Ο Αρχιεπίσκοπος και οι Επίσκοποι της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας ήταν πειθήνια όργανα του καθεστώτος και ακολουθούσαν πιστά όλες τις πολιτικές που εφάρμοζε η κυβέρνηση. Το 1952, το επίσημο δελτίο της Εκκλησίας της Ελλάδος «Εκκλησία», δημοσίευσε ένα άρθρο όπου παρουσίαζε την θρησκευτική κατάσταση που επικρατούσε στην Αλβανία.¹⁹² Το άρθρο ανέφερε πως η ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας στην Αλβανία στην πραγματικότητα είχε καταργηθεί και πως οι άνθρωποι του καθεστώτος εμπόδιζαν τους πιστούς να πάνε στις εκκλησίες.¹⁹³ Επίσης, τόνιζε πως το μυστήριο του γάμου δεν αποτελούσε επίσημη πράξη και πως τα περισσότερα παιδιά δεν βαφτίζονταν, αλλά οι γονείς δήλωναν μόνο τα ονόματα τους στο ληξιαρχείο¹⁹⁴. Παράλληλα, οι κληρικοί ήταν υποχρεωμένοι να μιλούν στο ποιμνιό τους με θετικά λόγια για το καθεστώς, ενώ όσοι δεν πειθαρχούσαν στις κυβερνητικές εντολές φυλακίζονταν ή εκτελούνταν¹⁹⁵. Επιπλέον, με βάση το παραπάνω άρθρο, στα ελληνόφωνα χωρία της Βορείου Ηπείρου η θρησκευτική λατρεία πραγματοποιούνταν στην αλβανική γλώσσα, παρότι το πρόσφατο Καταστατικό της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας, έδινε τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί και η ελληνική γλώσσα¹⁹⁶. Το άρθρο παρουσίαζε την επίθεση που είχε εξαπολύσει η κυβέρνηση του Ενβέρ Χότζα εναντίον των θρησκευτικών κοινοτήτων και των μελών τους. Βέβαια, εκείνη την περίοδο το κομμουνιστικό καθεστώς προσπαθούσε να αποκρύψει τις αντιθρησκευτικές του ενέργειες, επειδή υπήρχε ο φόβος της στρατιωτικής επέμβασης και προσάρτησης των εδαφών της Βορείου Ηπείρου από την Ελλάδα.

Μετά τον θάνατο του Ιωσήφ Στάλιν, οι σχέσεις της Αλβανίας με τη Σοβιετική Ένωση διαταράχθηκαν. Ο Ενβέρ Χότζα πίστευε πως ο διάδοχος του Στάλιν, Νικίτα Χρουστσόφ, δεν εφάρμοζε τις γνήσιες μαρξιστικές πολιτικές, προσπαθώντας να φιλελευθεροποιήσει το καθεστώς της Σοβιετικής Ένωσης¹⁹⁷. Τον Μάρτιο του 1960 ο

¹⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 106

¹⁹² Περιοδικό Εκκλησία, «Εκκλησία Αλβανίας», Επίσημον Δελτίον της Εκκλησίας της Ελλάδος, Τεύχη Αριθμ. 16-17, 1952, σελ. 242-271, σελ. 264, {<https://www.ecclesia.gr/greek/press/ekklisia/index.asp> (ανακτήθηκε: 17/02/2024)}

¹⁹³ Στο ίδιο, σελ. 264

¹⁹⁴ Στο ίδιο, σελ. 264

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 264

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σελ. 264

¹⁹⁷ Bani Aleksandra, «A Communist Albania: Control, Culture and Consequences», ο.π., σελ. 61

Ενβέρ Χότζα έγραψε ένα άρθρο με τίτλο «*Η πηγή της προελεύσεως των θρησκευτικών δοξασιών και πως πρέπει να καταπολεμηθούν*», το οποίο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Zeri I Populit», που ήταν το επίσημο όργανο του Κ.Κ.Α¹⁹⁸. Σε αυτό το άρθρο ο Χότζα υποστήριζε πως ο λαός θα έπρεπε να απομακρυνθεί από τις θρησκευτικές παραδόσεις και να μνηθεί στον αθεϊσμό και τον επιστημονικό υλισμό. Μέσα από αυτή τη δημόσια τοποθέτησή του, ο ηγέτης της Αλβανίας έδειχνε για πρώτη φορά με ξεκάθαρο τρόπο την αντίθεσή του προς τη θρησκεία και την πρόθεσή του να επιβάλλει την ιδεολογία του επιστημονικού υλισμού.

Το καλοκαίρι του 1960 σε ένα χωριό κοντά στο Αργυρόκαστρο, η δημοτική αρχή σε συνεννόηση με την τοπική επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος, αποφάσισαν να γκρεμίσουν μια εκκλησία που είχε πάθει ζημιές από τους σεισμούς και στη θέση της έχτισαν ένα σχολείο¹⁹⁹. Επίσης, το φθινόπωρο του ίδιου έτους δυο εκπαιδευτικοί από την Κορυτσά έστειλαν αίτηση προς τον Επίσκοπο της πόλης, με την οποία ζητούσαν να μετατραπεί η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου σε μουσείο²⁰⁰. Δεν ήταν τυχαίο που τα παραπάνω γεγονότα έγιναν σε περιοχές της Βορείου Ηπείρου, όπου το ορθόδοξο στοιχείο ήταν ιδιαίτερος έντονο. Μάλιστα, το Πάσχα του 1964 η αστυνομία μπήκε σε ορθόδοξη εκκλησία στην περιοχή του Βερατίου και συνέλαβε τον ιερέα, γιατί οι καμπάνες του ναού χτυπούσαν δυνατά και προκαλούσαν θόρυβο²⁰¹. Τα περιστατικά αυτά αποδεικνύουν πως από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, οι επιθέσεις εναντίον των Ορθοδόξων εντάθηκαν.

Το 1966 πραγματοποιήθηκαν κάποιες αλλαγές στην πραξικοπηματική Ιερά Σύνοδο της Αλβανικής Εκκλησίας. Πιο συγκεκριμένα, ο Επίσκοπος Αργυροκάστρου Δαμιανός Κοκονέσης μετακινήθηκε στην Επισκοπή Κορυτσάς, ενώ βοηθός Επίσκοπος έγινε ο Επίσκοπος Απολλωνίας Δανιήλ.²⁰² Λίγο αργότερα, ο Παΐσιος πέθανε εξαιτίας των σοβαρών προβλημάτων υγείας που αντιμετώπιζε και η κυβέρνηση των Τιράνων ανακήρυξε νέο Αρχιεπίσκοπο Αλβανίας τον Επίσκοπο Κορυτσάς Δαμιανό Κοκονέση²⁰³. Ο νέος Αρχιεπίσκοπος Δαμιανός ήταν ένας

¹⁹⁸ Ακροκεραυνίου, «*Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», ο.π., σελ. 22

¹⁹⁹ Czekański Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 126

²⁰⁰ Στο ίδιο, σελ. 126

²⁰¹ Στο ίδιο, σελ. 126

²⁰² Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 140

²⁰³ Καρακίτσιος Απ. Ελευθέριος, «*Ελεύθεροι Πολιορκημένοι στη Βόρειο Ήπειρο*», Εκδόσεις Λιακόπουλος, Θεσσαλονίκη, 2002, σελ. 32

άνθρωπος που είχε πολεμήσει στο πλευρό των κομμουνιστών για την απελευθέρωση της χώρας από τους Ιταλούς. Από την στιγμή που ανέλαβε τα καθήκοντα του, προσπάθησε να αποκαταστήσει τις σχέσεις της Εκκλησίας της Αλβανίας με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, χωρίς αποτέλεσμα²⁰⁴.

2.2. Η απαγόρευση των θρησκειών και η επιβολή της αθεϊστικής ιδεολογίας

2.2.1. Η έναρξη της συστηματικής αντιθρησκευτικής πολιτικής: Το Διάταγμα του 1967

Από το 1961, η Αλβανία είχε περάσει στη σφαίρα επιρροής της κομμουνιστικής Κίνας²⁰⁵. Η πολιτισμική επανάσταση που ξέσπασε στην Κίνα το 1966, ώθησε την Αλβανική Κυβέρνηση να προχωρήσει στην τελική επίλυση του ζητήματος της θρησκείας²⁰⁶. Στις 6 Φεβρουαρίου του 1967, ο Ενβέρ Χότζα σε μια δημόσια ομιλία του προς τη νεολαία του κόμματος υποστήριξε πως ο πραγματικός εχθρός της κοινωνίας είναι η θρησκεία και τα οπισθοδρομικά έθιμά της²⁰⁷. Ο Γ.Γ. του Κ.Κ.Α. κάλεσε την νεολαία της χώρας να ξεκινήσει την εκστρατεία για το κλείσιμο των εκκλησιών και των τζαμιών. Επίσης, ζήτησε την συνδρομή των νέων, ώστε να εξαλειφθούν τα ήθη και τα έθιμα που προέρχονταν από τις παλιομοδίτικες θρησκευτικές παραδόσεις. Η ομιλία του Χότζα βρήκε άμεση ανταπόκριση, καθώς λίγες ημέρες αργότερα οι μαθητές και οι δάσκαλοι από το σχολείο «Nairn Frasherit» στο Δυρράχιο, υποκινούμενοι από την τοπική κομματική οργάνωση, έκλεισαν όλες τις εκκλησίες και τα τζαμιά της πόλης.²⁰⁸ Παρόμοια γεγονότα έγιναν και σε άλλες περιοχές, όπως το Αργυρόκαστρο.

Στις 27 Φεβρουαρίου του 1967 ο Ενβέρ Χότζα δημοσίευσε μια ανοιχτή επιστολή με θέμα: « **Ο Αγώνας κατά της θρησκείας και των θρησκευτικών αντιλήψεων και**

²⁰⁴ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 721

²⁰⁵ Bani Aleksandra, «*A Communist Albania: Control, Culture and Consequences*», ο.π., σελ. 61

²⁰⁶ Janz R. Denis, «*World Christianity and Marxism*», ο.π., σελ. 102

²⁰⁷ Czekański Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 127

²⁰⁸ Tonnes Bernhard, «*Religious persecution in Albania*», Religion in Communist Lands, ο.π. , σελ. 250

εθίμων».²⁰⁹ Με αυτή την επιστολή ήθελε να εξηγήσει στον λαό τους λόγους για τους οποίους θα έπρεπε να καταπολεμηθούν οι θρησκευτικές ιδεολογίες και παραδόσεις, αλλά και να κινητοποιήσει τους πολίτες, ώστε να συμμετέχουν ενεργά στον πόλεμο που είχε ξεκινήσει εναντίον της θρησκείας. Έπειτα από τις δημόσιες τοποθετήσεις του Ενβέρ Χότζα, τα μέλη και οι υποστηρικτές του Κομμουνιστικού Κόμματος ανέλαβαν έντονη αντιθρησκευτική δράση. Οι οργανώσεις της κομματικής νεολαίας πρωτοστάτησαν στην καταστροφή των χώρων θρησκευτικής λατρείας. Η κυβέρνηση ισχυρίζονταν πως ο ολοκληρωτικός πόλεμος κατά της θρησκείας ξεκίνησε από τους νέους, που είχαν ως στόχο να απαλλάξουν την κοινωνία από τις οπισθοδρομικές θρησκευτικές αντιλήψεις και έθιμα. Μάλιστα, οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι δημιούργησαν μια ειδική ομάδα, για να συντονίζεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο η αντιθρησκευτική δραστηριότητα της νεολαίας²¹⁰. Τον Απρίλιο του 1967, σαράντα Έλληνες Ορθόδοξοι κληρικοί μεταφέρθηκαν στην περιοχή Δελφίνο, όπου μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος τους ξύρισαν, τους έβγαλαν τα άμφια και τους διαπόμπευσαν²¹¹. Ένας από τους κληρικούς, ο Θεόδωρος Ζήσης, αντιστάθηκε στο ξύρισμα, με αποτέλεσμα να τον φυλακίσουν για δέκα χρόνια²¹².

Οι ηγεσίες των θρησκευτικών κοινοτήτων προσπάθησαν να αποτρέψουν τις βίαιες ενέργειες που διαπράττονταν εναντίον των κληρικών, όμως πλέον δε διέθεταν τη δυναμική του παρελθόντος. Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμιανός Κοκονέσσης, διαφώνησε έντονα με την αντιθρησκευτική πολιτική που εφάρμοζε η κυβέρνηση, για αυτό φυλακίστηκε το 1967 και πέθανε έξι χρόνια αργότερα σε ηλικία 80 ετών²¹³. Εντωμεταξύ, οι τοπικές οργανώσεις του Κ.Κ.Α. σε όλη τη χώρα διοργάνωναν κοινωνικές δράσεις για την καταστροφή χώρων θρησκευτικής λατρείας, με τη

²⁰⁹ Janz R. Denis, «*World Christianity and Marxism*», ο.π., σελ. 102

²¹⁰ Czekaiski Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 128

²¹¹ Frey Barbara, «*Violations of Freedom of Religion in Albania*», ο.π. σελ. 6-7

²¹² Στο ίδιο, σελ. 7

²¹³ Broun A. Janice, «*The Status of Christianity in Albania*», *Journal of Church and State*, Vol.28, No1., Oxford University Press, 1986, σελ. 43-60, σελ. 56 { <https://www.jstor.org/stable/23916611> (ανακτήθηκε:19/02/2024) }

συμμετοχή υψηλόβαθμων αξιωματούχων από τα Τίρανα²¹⁴. Έως τον Μάιο του 1967 υπολογίζεται ότι είχαν κλείσει περίπου 2,169 χώροι θρησκευτικής λατρείας²¹⁵.

Στις 13 Νοεμβρίου του 1967, το Προεδρείο της Λαϊκής Δημοκρατίας της Αλβανίας εξέδωσε το Διάταγμα με αριθμό 4337, σύμφωνα με το οποίο όλα τα Διατάγματα που είχαν ψηφιστεί και αφορούσαν τις θρησκευτικές κοινότητες τέθηκαν σε αδράνεια²¹⁶. Επί της ουσίας, ατονούσε η ισχύς του Διατάγματος για τη λειτουργία των θρησκευτικών κοινοτήτων που ψηφίστηκε το 1949 και όλοι οι Καταστατικοί Χάρτες που είχαν εγκριθεί από την κυβέρνηση το 1950 και το 1951. Στη πραγματικότητα, η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας δεν καταργήθηκε, αλλά ανεστάλη η λειτουργία της. Παρότι δεν υπήρχε επίσημη κατάργηση των θρησκειών, την επόμενη ημέρα από τη ψήφιση του Διατάγματος, το Ράδιο «Τίρανα» ανακοίνωσε πως η Αλβανία ήταν το πρώτο άθεο κράτος στον κόσμο²¹⁷.

Με το προαναφερθέν Διάταγμα, το καθεστώς ήθελε να νομιμοποιήσει κατά κάποιο τρόπο τις αντιθρησκευτικές πρακτικές που ήδη εφάρμοζε. Στην κυβερνητική προπαγάνδα η θρησκεία ταυτιζόταν με την οπισθοδρομικότητα του Μεσαίωνα, για αυτό ότι σχετίζονταν με τη θρησκευτική πίστη θα έπρεπε να καταστραφεί. Οι οπαδοί του Χότζα βανδάλιζαν και έκαιγαν καθημερινά εκκλησίες και τζαμιά. Πολλοί χώροι λατρείας μετατράπηκαν σε αποθήκες, στάβλους, εστιατόρια, κινηματογράφους και πολιτιστικά κέντρα²¹⁸. Ο Ορθόδοξος Καθεδρικός Ναός του Αγίου Προκοπίου στα Τίρανα καταστράφηκε και στη θέση του χτίστηκε ένα εστιατόριο²¹⁹. Το ίδιο συνέβη και με τον Καθολικό Ναό στη Σκόδρα, που μετατράπηκε σε αίθουσα αθλητισμού²²⁰. Από το μένος κατά της θρησκείας, δεν ξέφυγαν ούτε τα κοιμητήρια, αφού οι φανατικοί κομμουνιστές έμπαιναν και κατέστρεφαν τους σταυρούς και όλα τα

²¹⁴ Czekaiski Tadeusz, « *The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 129

²¹⁵ Authors Unknown «A Word of Solidarity, A Call for Justice: A Statement on Religious Freedom in Eastern Europe an the Soviet Union», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 9, Iss. 4 , Article 2, George Fox University, 1989, σελ. 1-21, σελ. 9
{<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol9/iss4/2>, (ανακτήθηκε:19/02/2024)}

²¹⁶ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 721

²¹⁷ Janz R. Denis, «*World Christianity and Marxism*» ,ο.π., σελ. 102- 103

²¹⁸ Sinishta, Gjon, «*Grave Violation of Religious Rights in Albania*», ο.π., σελ. 13

²¹⁹ Czekaiski Tadeusz, « *The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 129

²²⁰ Στο ίδιο, σελ. 129

θρησκευτικά σύμβολα που έβρισκαν²²¹. Επιπλέον, πριν την ταφή των ανθρώπων δεν επέτρεπαν να τελεστεί η Εξόδιος Ακολουθία, σύμφωνα με την θρησκευτική παράδοση.

Όσοι κληρικοί αντιδρούσαν στην κατάσταση που είχε δημιουργηθεί εξορίζονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ή εκτελούνταν με συνοπτικές διαδικασίες. Από το 1967 οι επιθέσεις κατά των κληρικών ήταν καθημερινό φαινόμενο. Ομάδες εξαγριωμένων ανθρώπων, που υποτίθεται πως είχαν συγκεντρωθεί αυθόρμητα, δολοφονούσαν εν ψυχρώ κληρικούς, χωρίς να συλλαμβάνονται²²². Σε ορισμένες συγκεντρώσεις των κομματικών οργανώσεων, εμφανίζονταν νέοι που υποστήριζαν πως ήταν παιδιά ιερέων και κατηγορούσαν τους πατέρες τους πως διενεργούσαν κρυφά αντεθνική δραστηριότητα²²³. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να συλλαμβάνονται εκατοντάδες κληρικοί και να δικάζονται ως εχθροί της πατρίδας τους. Οι ορθόδοξοι ιερείς που κατάφεραν να παραμείνουν ελεύθεροι, αναγκάστηκαν να βγάλουν τα άμφιά τους, να ξυριστούν και να εργαστούν όπου μπορούσαν, ώστε να καταφέρουν να θρέψουν τις οικογένειές τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο π. Σωτήριος Καντζέρης, ο οποίος εκτελούσε χρέη γραμματέα στην Ορθόδοξη Αρχιεπισκοπή Αλβανίας και φυλακίστηκε από το καθεστώς, επειδή κατηγορήθηκε πως εκμεταλλεύτηκε την ιδιότητά του ως κληρικός και ζημίωσε την πατρίδα του²²⁴. Αφού βγήκε από τη φυλακή, ο π. Σωτήριος αναγκάστηκε να δουλέψει ως λογιστής και εργάτης στα Κολχός του Δημήτρη Δημητρώφ²²⁵.

Ο λαός θα έπρεπε να καταλάβει πως η θρησκεία αποτελούσε τον μεγαλύτερο εχθρό της ανθρωπότητας. Ο Ενβέρ Χότζα ήταν πεπεισμένος ότι οι θρησκευτικές παραδόσεις εμπόδιζαν την πρόοδο και τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας και μόνο η υιοθέτηση της αθεϊστικής ιδεολογίας θα μπορούσε να οδηγήσει στη νεωτερικότητα²²⁶. Οι εντεταλμένοι του καθεστώτος ξεκίνησαν να μοιράζουν αντιθρησκευτικά βιβλία και φυλλάδια στα σπίτια των πολιτών, για να πείσουν τον κόσμο ότι η θρησκεία ήταν υπεύθυνη για την ανθρώπινη δυστυχία. Παράλληλα,

²²¹ Καλύβας Εμμανουήλ, « Η Καταπάτησις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Βόρειο Ήπειρο», Εκδόσεις Σ.Φ.Ε.Β.Α., Αθήνα, 1984, σελ. 11

²²² Tonnes Bernhard, «Religious persecution in Albania», Religion in Communist Lands, ο.π., σελ. 251

²²³ Czekaiski Tadeusz, « The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992», ο.π., σελ. 130

²²⁴ Καρακίτσιος Απ. Ελευθέριος, «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι στη Βόρειο Ήπειρο», ο.π., σελ. 123

²²⁵ Στο ίδιο, σελ. 125

²²⁶ Janz R. Denis, «Reflections on the Religionless Society: The Case of Albania», ο.π., σελ. 2

στους κινηματογράφους προβάλλονταν έργα που προωθούσαν την αθεϊστική ιδεολογία.²²⁷ Ακόμη, την περίοδο 1967- 1968 ο εκδοτικός οίκος «Naim Frasheri» τύπωσε πολλά βιβλία αθεϊστικού περιεχομένου που προορίζονταν για την ιδεολογική κατάρτιση των πολιτών, αλλά και των μαθητών²²⁸. Το καθεστώς θεωρούσε πως η αθεϊστική προπαγάνδα θα μπορούσε πιο εύκολα να διαδοθεί από τα παιδιά. Τα παιδιά θα γινόταν άθελά τους φερέφωνα της αθεϊστικής ιδεολογίας και θα παρέσερναν και τους γονείς τους στην απαξίωση της θρησκείας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, ότι οι νέοι που μεγάλωσαν την περίοδο αυτή αντιμετώπιζαν τη θρησκεία πιο αποστασιοποιημένα από τους γονείς τους.

Η κυβέρνηση για να ελαττώσει την επίδραση της θρησκείας στο λαό, προώθησε τους γάμους μεταξύ νέων ανθρώπων που προέρχονταν από διαφορετικά θρησκευόμενα²²⁹. Ωστόσο, αυτό το τέχνασμα δεν πέτυχε, γιατί οι νέοι σε συντριπτικό ποσοστό συνέχιζαν να παντρεύονται με άτομα που προέρχονταν από την ίδια θρησκεία. Παράλληλα, τα δικαστήρια έβγαλαν αποφάσεις για την κατάργηση των θρησκευτικών εορτών²³⁰. Οι θρησκευτικές εορτές αντικαταστάθηκαν από γιορτές με σοσιαλιστικό και εθνικιστικό περιεχόμενο. Όμως οι ορθόδοξοι χριστιανοί συνέχισαν να ασκούν μυστικά τη θρησκευτική λατρεία και να διατηρούν τα έθιμα και τις παραδόσεις. Στα σπίτια τους εξακολουθούσαν να έχουν σταυρούς, εικόνες και κομποσκοίνια. Στην έκθεση του προς την κυβέρνηση για το έτος 1969, ο πρόεδρος του Δημοκρατικού Μετώπου της επαρχίας Αργυροκάστρου ανέφερε ότι ηλικιωμένες γυναίκες της περιοχής την περίοδο του Πάσχα είχαν βάψει κόκκινα αυγά και πως το Μεγάλο Σάββατο οι περισσότεροι κάτοικοι αντάλλαζαν μεταξύ τους την ευχή «Καλή Ανάσταση»²³¹. Επιπλέον, είχε καταγραφεί πως οι άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας, όταν περνούσαν μπροστά από τις εκκλησίες έκαναν κρυφά τον σταυρό τους και πως πραγματοποιούνταν μνημόσυνα για τις ψυχές των νεκρών²³².

²²⁷ Karatas Ibrahim, «*State-Sponsored Atheism: The Case of Albania during the Enver Hoxha Era*», ο.π., σελ. 104

²²⁸ Czekański Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 130

²²⁹ Minnesota Lawyers International Human Rights Committee, «*Albania: Violations of the Right to Freedom of Thoughts, Conscience and Religion*», A Preliminary Report of the Minnesota Lawyers International Human Rights Committee, U.S.A, 1988, σελ.1-22, σελ.16, {<https://www.theadvocatesforhumanrights.org/Publications/A/Index?id=12> (ανακτήθηκε:20/02/2024)}

²³⁰ Frey Barbara, «*Violations of Freedom of Religion in Albania*», ο.π. σελ. 6

²³¹ Ακροκεραυνίου, «*Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», ο.π., σελ. 53

²³² Στο ίδιο, σελ. 53

Βέβαια, δεν ήταν μόνο οι ηλικιωμένοι που ασκούσαν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα, αλλά και νεότεροι άνθρωποι, οι οποίοι νήστευαν τις περιόδους των μεγάλων ορθόδοξων εορτών, δεν πήγαιναν στην εργασία τους και δεν έστελναν τα παιδιά τους στο σχολείο²³³. Η οικογένεια αποτελούσε το τελευταίο προπύργιο της θρησκείας. Μέσα στα σπίτια τους οι ορθόδοξοι χριστιανοί βάφτιζαν κρυφά τα παιδιά τους, χωρίς την παρουσία ιερέα, ενώ σε μικρά χωριά που η αστυνόμευση ήταν ελλιπής, οι πιστοί μαζεύονταν σε ερείπια εκκλησιών τα βράδια και προσεύχονταν²³⁴.

Ο Ενβέρ Χότζα, θέλοντας να ενισχύσει την αντιθρησκευτική του προπαγάνδα, διακήρυττε πως ο Χριστιανισμός υποβαθμίζει την θέση της γυναίκας στην αλβανική κοινωνία. Σε δημόσιες τοποθετήσεις του ισχυρίζονταν πως ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος και ο Θωμάς Ακινάτης ήταν υπέρμαχοι του μισογυνισμού και πως οι γυναίκες είχαν μια ταπεινωτική θέση στην ορθόδοξη χριστιανική παράδοση²³⁵. Ακόμη, σε ένα απαντητικό τηλεγράφημα του Ενβέρ Χότζα προς τις γυναίκες της Κάτω Δρόπολης Αργυροκάστρου, τονίζεται πως η θέση της γυναίκας ήταν στο παρελθόν πολύ υποτιμητική εξαιτίας του αστικοφεουδαρχικού κράτους και της θρησκείας, ενώ με την επικράτηση του κομμουνισμού και την καταπολέμηση των θρησκευτικών ιδεολογιών οι γυναίκες απέκτησαν τα ίδια δικαιώματα με τους άντρες²³⁶.

2.2.2. Η αφαίρεση της χριστιανικής ονοματολογίας από τις ορθόδοξες περιοχές και η απαγόρευση χρήσης ακατάλληλων ονομάτων από τους πολίτες

Η χρήση θρησκευτικών ονομάτων από τους πολίτες ενοχλούσε έντονα το καθεστώς, καθώς αποτελούσε τροχοπέδη στην αντιθρησκευτική προπαγάνδα που είχε εξαπολύσει. Οι κυβερνητικοί αξιωματούχοι έβλεπαν πως οι γονείς επέλεγαν να δώσουν στα παιδιά τους θρησκευτικά ονόματα, παρότι δεν τελούνταν βαφτίσεις. Παράλληλα, αρκετές περιοχές, κυρίως της Βορείου Ηπείρου, διατηρούσαν ακόμη την χριστιανική τους ονοματολογία. Για αυτό το λόγο, από το 1969, επιφανή στελέχη του Κ.Ε.Α. ξεκίνησαν να δημοσιεύουν άρθρα στις κομματικές εφημερίδες, μέσα από τα

²³³ Authors Unknown «A Word of Solidarity, A Call for Justice: A Statement on Religious Freedom in Eastern Europe and the Soviet Union», ο.π., σελ. 16

²³⁴ Frey Barbara, «Violations of Freedom of Religion in Albania», ο.π. σελ. 15

²³⁵ Janz R. Denis, «Reflections on the Religionless Society: The Case of Albania», ο.π., σελ. 3

²³⁶ Χότζα Ενβέρ, «Δύο φίλοι Λαοί: Από το πολιτικό ημερολόγιο και άλλα ντοκουμέντα για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις 1941-1984», Ινστιτούτο Μαρξιστικών – Λενινιστικών Μελετών της Κ.Ε. του Κ.Ε.Α., Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα, 1985, σελ. 169 { <http://www.enverhoxha.ru/>, (ανακτήθηκε: 20/02/2024) }

οποία ζητούσαν την μετονομασία περιοχών, αλλά και την αλλαγή ονομάτων και επιθέτων πολιτών, που είχαν θρησκευτικό περιεχόμενο. Πιο συγκεκριμένα, στις 23 Απριλίου του 1969 δημοσιεύτηκε ένα άρθρο του Palok Daka στην εφημερίδα «Zeri I Popullit» όπου ανέφερε, πως είναι αναγκαίο να αντικατασταθούν τα ονόματα με θρησκευτικό περιεχόμενο, από ονόματα που θα έχουν εθνική βάση²³⁷. Λίγες ημέρες αργότερα, ο Aldula Kenaci έγραφε στην εφημερίδα της κομματικής νεολαίας ότι τα ονόματα των περιοχών με θρησκευτικό πρόσημο θα έπρεπε να αλλαχτούν, γιατί κρατούσαν ζωντανή την θρησκευτική παράδοση²³⁸. Επίσης, τον Μάιο του ίδιου χρόνου, ο Ali Carcani σε άρθρο του στην εφημερίδα «Bashkimi», ισχυρίζονταν πως κάποιιοι γονείς δήλωναν στο ληξιαρχείο ένα αποδεκτό όνομα για τα παιδιά τους, ενώ μέσα στο σπίτι τα αποκαλούσαν με το θρησκευτικό τους όνομα²³⁹.

Στις 23 Σεπτεμβρίου του 1975 η αλβανική βουλή ψήφισε τον νόμο 225, σύμφωνα με τον οποίο μετονομάστηκαν δεκατρία χωριά της επαρχίας Κορυτσάς και έξι χωριά της επαρχίας των Αγίων Σαράντα²⁴⁰. Στα παραπάνω χωριά, όπου ζούσαν κατά κύριο λόγο Ορθόδοξοι Χριστιανοί της ελληνικής μειονότητας, δόθηκαν καθαρά αλβανικά ονόματα. Με αυτόν τον τρόπο το καθεστώς ήθελε να εξαλείψει όλα τα τοπωνύμια που είχαν χριστιανικό περιεχόμενο.

Η κυβέρνηση των Τιράνων όμως δεν αρκέστηκε μόνο στην μεταβολή της ονοματολογίας των περιοχών, επιδίωκε και την αλλαγή των ονομάτων των πολιτών με θρησκευτική προέλευση. Για αυτό το λόγο, στις 31 Δεκεμβρίου του 1975 δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της κυβερνήσεως το Διάταγμα με αριθμό 5339 «Περί αλλαγής των ακατάλληλων ονομάτων και επωνύμων»²⁴¹. Το 1^ο άρθρο του παρόντος Διατάγματος ανέφερε ρητά ότι: «**Υπήκοοι έχοντες ονόματα ακατάλληλα από απόψεως πολιτικής, ιδεολογικής και ηθικής, ως και επώνυμο άσχημα, υποχρεούνται όπως τα αλλάξουν**»²⁴². Όλοι οι αλβανοί πολίτες, που είχαν ονόματα ή επίθετα που δεν άρμοζαν και προσέβαλαν τις πολιτικές, ιδεολογικές και ηθικές αξίες της σοσιαλιστικής κοινωνίας, ήταν υποχρεωμένοι να τα αλλάξουν. Επίσης, στο 2^ο

²³⁷ Ακροκεραυνίου, «*Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», ο.π., σελ. 50

²³⁸ Στο ίδιο, σελ. 52

²³⁹ Στο ίδιο, σελ. 51

²⁴⁰ Καρακίτσιος Απ. Ελευθέριος, «*Ελεύθεροι Πολιορκημένοι στη Βόρειο Ήπειρο*», ο.π., σελ. 33 και Minnesota Lawyers International Human Rights Committee, «*Albania: Violations of the Right to Freedom of Thoughts, Conscience and Religion*», ο.π., σελ. 6

²⁴¹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 148

²⁴² Στο ίδιο, σελ. 149

άρθρο το πλαίσιο του Διατάγματος αυστηροποιούνταν, καθώς δίδονταν στους πολίτες προθεσμία έως τις 31/12/1976 να κάνουν αίτηση για την αλλαγή του ονόματός τους ή του ονόματος των παιδιών τους²⁴³. Τέλος, το 3^ο άρθρο έλεγε με σαφήνεια, πως οι υπάλληλοι των ληξιαρχείων απαγορεύονταν να εγγράφουν στους καταλόγους τους τα νεογέννητα παιδιά, των οποίων οι γονείς ζητούσαν να τους δοθεί ένα ακατάλληλο όνομα²⁴⁴.

Είναι προφανές, ότι η κυβέρνηση ήθελε μέσα σε ένα μικρό χρονικό διάστημα να εξαλειφθούν όλα τα ονόματα και τα επίθετα που σχετίζονταν με τη θρησκεία. Τα νέα ονόματα που λάμβαναν οι πολίτες είχαν αμιγώς εθνικό πρόσημο. Το καθεστώς θεωρούσε πως με αυτόν τον τρόπο θα απομάκρυνε ακόμη περισσότερο τους ανθρώπους από τη θρησκεία. Επιπλέον, οι πολίτες με ελληνορθόδοξα ονόματα πιάστηκαν πάρα πολύ, ώστε να τα αλλάξουν. Ιδιαίτερα, τα ελληνορθόδοξα ονόματα που είχαν το πρόθεμα «Θεο» έπρεπε να αλλάξουν το ταχύτερο δυνατό²⁴⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Χειμάρρα, όπου το 80% των κατοίκων είχαν χριστιανικά ονόματα και έως το 1984, το ποσοστό αυτό μειώθηκε στο 50%²⁴⁶. Η σκληρή πολιτική εναντίον των θρησκευτικών ονομάτων, δεν εφαρμόζονταν με τον ίδιο τρόπο για όλους τους πολίτες. Οι Μουσουλμάνοι αντιμετωπίστηκαν με μεγαλύτερη επιείκεια σε σχέση με τους Χριστιανούς, οι οποίοι υπέστησαν μια συνεχόμενη τρομοκρατία, προκειμένου να αλλάξουν τα ονόματά τους.

2.2.3. Η οριστική κατάργηση των θρησκειών και η επιβολή της αθεϊστικής ιδεολογίας

Οι αξιωματούχοι του καθεστώτος, αλλά και ο ίδιος ο Ενβέρ Χότζα αντιλαμβάνονταν, ότι παρ' όλες τις προσπάθειές που είχαν καταβάλει, η θρησκευτική ιδεολογία παρέμενε ζωντανή. Η αντιθρησκευτική πολιτική που είχαν επιβάλει δεν είχε αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Οι Χριστιανοί διατηρούσαν τις ορθόδοξες παραδόσεις, παρά τις δυσμενείς συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί. Στα σπίτια τους είχαν εικόνες, σταυρούς και θρησκευτικά βιβλία. Επίσης, τελούσαν

²⁴³ Στο ίδιο, σελ. 149

²⁴⁴ Στο ίδιο, σελ. 149

²⁴⁵ Janz R. Denis, «*World Christianity and Marxism*» ,ο.π., σελ. 103

²⁴⁶ Frey Barbara, «*Violations of Freedom of Religion in Albania*», ο.π. σελ. 9

καθημερινά τη θρησκευτική λατρεία, βάφτιζαν κρυφά τα παιδιά τους και νήστευαν στις μεγάλες γιορτές της Ορθοδοξίας. Για αυτό το λόγο, οι εφημερίδες του κόμματος δημοσίευαν καθημερινά άρθρα μέσα από τα οποία καλούσαν τους φανατικούς τους υποστηρικτές να συνεχίσουν τον πόλεμο εναντίον της θρησκείας, υποστηρίζοντας πως οι οπισθοδρομικές θρησκευτικές ιδεολογίες δεν είχαν εξαφανιστεί από την αλβανική κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, τον Οκτώβριο του 1970 δημοσιεύτηκε ένα άρθρο στην κομματική εφημερίδα «Zeri I Popullit», όπου αναφέρονταν πως ο αθεϊστικός αγώνας θα έπρεπε να συνεχιστεί με ένταση, γιατί τα θρησκευτικά έθιμα είχαν «ριζώσει» μέσα στις οικογενειακές εστίες²⁴⁷. Ακόμη, η εφημερίδα «Λαϊκό Βήμα» που εκδίδονταν στο Αργυρόκαστρο της Βορείου Ηπείρου δημοσίευσε τον Μάιο του 1975 ένα άρθρο σύμφωνα με το οποίο, στο χωρίο Τσούκα των Αγίων Σαράντα οι κάτοικοι διατηρούσαν ακέραιες τις θρησκευτικές παραδόσεις, όπως τη ρίψη ρυζιού κατά την τελετή του γάμου, παρότι δεν γινόταν με την παρουσία ιερέα²⁴⁸. Επιπλέον, στον Αυλώνα είχε καταγραφεί ότι μέσα σε ένα σπίτι υπήρχε ένα μικρό εκκλησάκι που οι πιστοί πήγαιναν και προσεύχονταν²⁴⁹.

Ο Χότζα όμως και οι υποστηρικτές του επιδίωκαν την πλήρη εξαφάνιση των θρησκειών και περισσότερο του Χριστιανισμού. Στα μάτια τους η θρησκεία δεν ήταν μόνο ένας ιδεολογικός εχθρός, αλλά και ένας ισχυρός πολιτικός αντίπαλος που ήθελε να πάρει την εξουσία και να δημιουργήσει μια καπιταλιστική κοινωνία. Ο βασικός στόχος του καθεστώτος ήταν η πλήρη αθεοποίηση της αλβανικής κοινωνίας, μέσω της υιοθέτησης μιας αθεϊστικής συνείδησης από τους πολίτες της. Αντιθέτως, στις υπόλοιπες σοσιαλιστές χώρες, όπως η Σοβιετική Ένωση, οι θρησκείες είχαν υποστεί σοβαρές επιθέσεις, όμως κανένα άλλο κομμουνιστικό καθεστώς δεν επιχείρησε την ολοκληρωτική εξαφάνιση τους²⁵⁰.

Η λαϊκή επανάσταση που είχε κηρύξει ο Χότζα, από τη στιγμή που ανέλαβε την εξουσία, στρέφονταν πρώτα εναντίον της θρησκείας και δευτερεύοντος εναντίον του καπιταλισμού και του ρεβιζιονισμού. Το καθεστώς δημιούργησε το 1972 ένα μουσείο αθεΐας στα Τίρανα, με σκοπό να υποβαθμίσει ακόμη περισσότερο τη θρησκευτική

²⁴⁷ Ακροκεραυνίου, «*To λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», ο.π., σελ. 57

²⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 64

²⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 66

²⁵⁰ Peachy Paul, «*Religion in Soviet Marxist Societies: Ideology and Realpolitik*», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 4 ,Iss. 3 , Article 2, George Fox University, 1984, σελ. 1-13, σελ.6 {<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol4/iss3/2>, (ανακτήθηκε:22/02/2024)}

ιδεολογία²⁵¹. Επίσης, ο Χότζα σε ομιλία του προς την Κεντρική Επιτροπή του Κ.Κ.Α. το 1973, παραδέχθηκε ότι οι θρησκείες και οι παραδόσεις τους δεν είχαν εκλείψει από την αλβανική κοινωνία, για αυτό ο αντιθρησκευτικός αγώνας θα έπρεπε να συνεχιστεί²⁵².

Στις 28 Δεκεμβρίου του 1976, η βουλή της Λαϊκής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Αλβανίας ψήφισε το νέο Σύνταγμα της χώρας. Με το νέο Σύνταγμα καταργήθηκαν οι θρησκείες και επιβλήθηκε επίσημα ο αθεϊσμός, με στόχο την υιοθέτηση της κοσμοθεωρίας του επιστημονικού υλισμού από τους πολίτες. Στο άρθρο 37 αναφέρονταν με σαφήνεια πως: **«Το κράτος δεν αναγνωρίζει καμία θρησκεία και υποστηρίζει και αναπτύσσει την αθεϊστική προπαγάνδα για να ριζώσει στους ανθρώπους την υλιστική επιστημονική κοσμοαντίληψη»**²⁵³. Ακόμη, το άρθρο 49 εμπειρεύει την υποχρέωση των γονιών να φροντίζουν για τη κομμουνιστική διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους²⁵⁴. Οι γονείς έπρεπε να μεταλαμπαδεύσουν στα παιδιά τους την αθεϊστική ιδεολογία και τις κομμουνιστικές αρχές και αξίες. Επιπλέον, στο άρθρο 55 του νέου Συντάγματος δηλώνονταν ρητά ότι: **«Απαγορεύεται η ίδρυση οποιασδήποτε οργάνωσης με φασιστικό, αντιδημοκρατικό, θρησκευτικό και αντισοσιαλιστικό χαρακτήρα. Επίσης, απαγορεύεται η φασιστική, αντιδημοκρατική, θρησκευτική, φιλοπόλεμη, αντισοσιαλιστική δράση και προπαγάνδα, καθώς και η υποδαύλιση εθνικού και φυλετικού μίσους»**²⁵⁵. Από το άρθρο 55 γίνεται αντιληπτό, ότι η θρησκεία εξισώνονταν με τον φασισμό και την απολυταρχία. Παράλληλα, η οποιαδήποτε θρησκευτική δραστηριότητα θεωρούνταν παράνομη.

Τον Ιούνιο του 1977 ψηφίστηκε από την αλβανική βουλή και ο νέος Ποινικός Κώδικας του κράτους. Στο νέο Ποινικό Κώδικα προβλέπονταν αυστηρές κυρώσεις για όποιον παραβίαζε το άρθρο 55 του Συντάγματος. Πιο συγκεκριμένα, ορίζονταν πως η θρησκευτική προπαγάνδα, όπως και η παραγωγή, διανομή ή αποθήκευση θρησκευτικού υλικού τιμωρούνταν με τρία έως δέκα χρόνια φυλάκισης²⁵⁶. Μάλιστα,

²⁵¹ Καλύβας Εμμανουήλ, «Η Καταπάτηση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Βόρειο Ήπειρο», ο.π., σελ. 13

²⁵² Ο' Donnell James, «Albania under Enver Hoxha: A coming of age», ο.π., σελ. 226

²⁵³ «Σύνταγμα της Λαϊκής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Αλβανίας», Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα, 1977, σελ. 25

²⁵⁴ Στο ίδιο, σελ. 30

²⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 31,32

²⁵⁶ Sinishta Gjon, «Grave Violation of Religious Rights in Albania», ο.π., σελ. 15

εάν η θρησκευτική προπαγάνδα συνέβαινε εν καιρό πολέμου ή προκαλούσε μεγάλη αναταραχή στην κοινωνία, τιμωρούνταν με πάνω από δέκα χρόνια φυλάκισης, ακόμη και με θάνατο²⁵⁷. Το καθεστώς αντιμετώπιζε με μεγάλες ποινές τη θρησκευτική δραστηριότητα, καθώς πίστευε πως μόνο με αυτόν τον τρόπο θα σταματούσε η διαιώνιση της θρησκευτικής ιδεολογίας.

Με την ψήφιση του νέου Συντάγματος και του νέου Ποινικού Κώδικα, η Αλβανία έγινε η μόνη χώρα στον πλανήτη που έθεσε εκτός νόμου τη θρησκεία και επέβαλε την αθεΐα. Ο αθεϊσμός έδινε ασφάλεια στο καθεστώς και το προστάτευε από τον μεγαλύτερο εχθρό του που ήταν η θρησκεία. Παράλληλα, ο Ενβέρ Χότζα ήθελε να δείξει σε όλον τον κόσμο πως μια κοινωνία μπορούσε να λειτουργήσει, χωρίς την παρουσία των θρησκευτικών παραδόσεων. Το Σύνταγμα του 1976 έρχονταν σε ευθεία αντιπαράθεση με το Σύνταγμα του 1946, το οποίο είχε ψηφίσει το ίδιο το καθεστώς. Ο Χότζα και οι αξιωματούχοι του, πάντα ήταν εναντίον της θρησκείας, ωστόσο με το Σύνταγμα του 1946 ήθελαν να αποκρύψουν τις αντιθρησκευτικές απόψεις τους από τον αλβανικό λαό, καθώς το πολιτικό σκηνικό στη χώρα ήταν ρευστό. Όμως, μετά την εδραίωση της κυβέρνησης, φανέρωσαν το μίσος τους για τη θρησκεία, την οποία εν τέλει κατήργησαν με το Σύνταγμα του 1976.

Με την επίσημη κατάργηση των θρησκειών, όλοι οι πολίτες τέθηκαν υπό αυστηρή παρακολούθηση από τη μυστική αστυνομία. Το καθεστώς διέδιδε ψευδώς ότι με την επίσημη επιβολή της αθεϊστικής ιδεολογίας, όλοι οι ιερείς συμβιβάστηκαν με τις αποφάσεις της κυβέρνησης, αφού έβγαλαν τα ράσα τους και ξυρίστηκαν. Αυτό ήταν ένα τέχνασμα του καθεστώτος, για να πείσει τον λαό ότι δεν υπήρχαν αντιδράσεις από την Εκκλησία. Παράλληλα, οι φυλακίσεις και οι δολοφονίες κληρικών πολλαπλασιάστηκαν. Οι περισσότεροι ορθόδοξοι κληρικοί φυλακίστηκαν την δεκαετία 1970 -1980²⁵⁸. Όσοι ιερείς ήταν ελεύθεροι, στέλνονταν από το κράτος να μετεκπαιδευτούν στους αγροτικούς συνεταιρισμούς, όμως εάν διαπιστώνονταν πως ασκούσαν κρυφά θρησκευτικές δραστηριότητες, φυλακίζονταν αμέσως ή εκτελούνταν²⁵⁹. Ταυτόχρονα, οι κομμουνιστές για να δείξουν την έντονη απέχθεια

²⁵⁷ Tonnes Bernhard, «*Religious persecution in Albania*», Religion in Communist Lands, ο.π., σελ. 250

²⁵⁸ Karatas Ibrahim, «*State-Sponsored Atheism: The Case of Albania during the Enver Hoxha Era*», ο.π., σελ. 101

²⁵⁹ Czekaiski Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 131

που έτρεφαν για τους Καθολικούς ιερείς, τους ανάγκαζαν να καθαρίζουν δρόμους και δημόσια αποχωρητήρια, έχοντας επάνω τους κολλημένο ένα χαρτί που έγραφε ότι «αμάρτησαν εναντίον των ανθρώπων»²⁶⁰. Επίσης, πραγματοποιούνταν πολλές έρευνες σε σπίτια πολιτών και όπου βρίσκονταν θρησκευτικά σύμβολα ή έντυπα, γινόταν συλλήψεις. Καθημερινά δεκάδες Ορθόδοξοι Χριστιανοί συλλαμβάνονταν και αφού ανακρίνονταν από τις αστυνομικές αρχές, στέλνονταν σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως²⁶¹.

Η Κομμουνιστική Κυβέρνηση για να εντοπίσει τους ανθρώπους που εξακολουθούσαν να πιστεύουν στη θρησκεία, πρόσφερε αρτύσιμα τρόφιμα στους χώρους εργασίας τις περιόδους νηστειών και όποιοι δεν έτρωγαν οδηγούνταν στη φυλακή²⁶². Επιπλέον, τα παιδιά γινόταν, μέσω του σχολείου, πολύτιμοι πληροφοριοδότες του καθεστώτος για τις θρησκευτικές δραστηριότητες των γονιών τους. Οι εκπαιδευτικοί συμβούλευαν τα παιδιά να παρακολουθούν τους γονείς τους και εάν τους έβλεπαν να ασκούν κρυφά τη θρησκευτική λατρεία στο σπίτι, να το ανέφεραν στο σχολείο²⁶³. Για αυτό, πολλοί Ορθόδοξοι απέφευγαν να προσεύχονται μπροστά στα παιδιά τους. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του πρεσβύτερου της εκκλησίας του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου στα Τίρανα Πέτρου Ράμα, ο οποίος δεν έλεγε στα παιδιά του ότι προσεύχονταν, επειδή φοβόνταν να μη μεταφέρουν αυτή την πληροφορία στο σχολείο²⁶⁴. Συγχρόνως, το Κόμμα Εργασίας δημιούργησε μια οργάνωση με την ονομασία «Πολιτισμικές Ταξιαρχίες Νέων», που διατηρούσε δομές σε όλη τη χώρα και πραγματοποιούσε τακτικές συγκεντρώσεις, με στόχο να εμψυχήσει στη νεολαία την αθεϊστική ιδεολογία και τις αρχές του κομμουνισμού²⁶⁵.

Με την βίαιη επιβολή της αθεϊστικής κοσμοθεωρίας, η κυβέρνηση των Τιράνων παραβίαζε απροκάλυπτα το άρθρο 18 της Οικουμενικής Διακήρυξης του 1948 του Ο.Η.Ε., σύμφωνα με το οποίο: **«Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα στην ελευθερία της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την**

²⁶⁰ Blumi Isa, «*The Politics of Culture and Power: The Roots of Xoxha's Postwar State*», East European Quarterly, Vol. 31, Iss. 3, New York University, 1997, σελ. 379- 398, σελ. 389, {https://www.academia.edu/1566785/The_Politics_of_Culture_and_Power_The_Roots_of_Hoxhas_Postwar_State}, (ανακτήθηκε:23/02/2024)}

²⁶¹ Καλύβας Εμμανουήλ, «*Η Καταπάτησις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Βόρειο Ήπειρο*», ο.π., σελ. 12

²⁶² Ο' Donnell James, «*Albania under Enver Hoxha: A coming of age*», ο.π., σελ. 222

²⁶³ Frey Barbara, «*Violations of Freedom of Religion in Albania*», ο.π. σελ. 13

²⁶⁴ Ο' Donnell James, «*Albania under Enver Hoxha: A coming of age*», ο.π., σελ. 222

²⁶⁵ Στο ίδιο, σελ. 14

*ελευθερία για αλλαγή θρησκείας ή πίστης, όπως και την ελευθερία, μόνο του ή μαζί με άλλους, δημόσια ή ιδιωτικά, να εκδηλώνει τη θρησκεία του ή τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις με τη διδασκαλία, την πρακτική, τη λατρεία και με την τέλεση θρησκευτικών τελετών*²⁶⁶. Ουσιαστικά, οι θρησκευτικές ελευθερίες που περιγράφει το άρθρο 18 του Ο.Η.Ε., είχαν απαγορευτεί στην αλβανική κοινωνία. Οι πολίτες είχαν απολέσει όλα τα θρησκευτικά τους δικαιώματα και ήταν υποχρεωμένοι να λατρεύουν τον Ενβέρ Χότζα σαν θεό.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι σχέσεις της Αλβανίας με την Κίνα βρίσκονταν σε στασιμότητα. Μια από τις αιτίες της διατάραξης των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, ήταν ότι στην Κίνα επετράπη η άσκηση της θρησκευτικής λατρείας. Ο Ενβέρ Χότζα, στο πολιτικό του ημερολόγιο τον Ιανουάριο του 1973, αντιμετώπισε με ειρωνικό και καυστικό ύφος την πραγματοποίηση θρησκευτικών εκδηλώσεων στην κομμουνιστική Κίνα²⁶⁷. Τον Ιούλιο του 1978, οι σχέσεις με την Κίνα διακόπηκαν οριστικά και η Αλβανία μετατράπηκε στο πιο απομονωμένο κράτος στον κόσμο²⁶⁸. Η πολιτική της σκληρής απομόνωσης που ακολούθησε το καθεστώς τα επόμενα χρόνια, ήταν απαραίτητη για τον «θάνατο» του ιμπεριαλισμού και της θρησκείας. Μάλιστα, τον Ιούνιο του 1979, η αλβανική βουλή ψήφισε έναν νόμο, που έδινε την δυνατότητα στην αστυνομία να φυλακίζει πολίτες άνω των 14 ετών, χωρίς να έχει προηγηθεί δίκη, εάν θεωρούνταν επικίνδυνοι για την ανατροπή του πολιτεύματος²⁶⁹. Ο παραπάνω νόμος εφαρμόστηκε και για τα άτομα που συλλαμβάνονταν για την κατοχή θρησκευτικών βιβλίων, συμβόλων ή την τέλεση θρησκευτικών τελετών²⁷⁰.

Στις 7 Οκτωβρίου του 1981, η Ιερά Σύνοδος της Ιεραρχίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, εξέδωσε ψήφισμα για την καταπίεση και τους διωγμούς που βίωναν

²⁶⁶ Διεθνής Αμνηστία, «*Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*», {<https://www.amnesty.gr/universal-declaration-of-human-rights>}, (ανακτήθηκε:24/02/2024)}

²⁶⁷ Hoxha Enver, «*Reflections on China II: Extracts from the political diary 1973- 1977*», The Institute of Marxist- Leninist Studies at the Central Committee of the Party of Labour of Albania, The «8 Nentori» Publishing House, Tirana,1979, σελ.20{<http://www.enverhoxha.ru>}, (ανακτήθηκε:24/02/2024)}

²⁶⁸ Χρηστίδης Ε. Γεώργιος, «*Τα Κομμουνιστικά Βαλκάνια: Εισαγωγή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική στην Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία την περίοδο 1945-1949*», ο.π., σελ. 42-43

²⁶⁹ Broun A. Janice, «*The Status of Christianity in Albania*», ο.π., σελ. 55

²⁷⁰ Στο ίδιο, σελ. 55-56

καθημερινά οι Ορθόδοξοι Έλληνες της Βορείου Ηπείρου²⁷¹. Με αυτό το ψήφισμα η Ελλαδική Εκκλησία κατήγγειλε την καταπάτηση των θρησκευτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών του Ελληνισμού της Βορείου Ηπείρου, από το άθεο καθεστώς του Ενβέρ Χότζα. Επίσης, ζητούσε την παρέμβαση του Ο.Η.Ε., αλλά και της Ελληνικής Πολιτείας, προκειμένου η κυβέρνηση των Τυράνων να αποκαταστήσει τη θρησκευτική ελευθερία και να σταματήσει τους διωγμούς. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Επίσκοπος Μάρκος Λίπα και ο Καρδινάλιος Ουμβέρτος Μεδέιρος, που είχαν την πνευματική εποπτεία των Χριστιανών Αλβανών της Αμερικής, έστειλαν επιστολή διαμαρτυρίας στην Αλβανική Κυβέρνηση, ζητώντας την αποκατάσταση της θρησκευτικής ελευθερίας στη χώρα και την επιστροφή των τόπων λατρείας στις θρησκευτικές κοινότητες²⁷². Ωστόσο, οι διπλωματικές και οικονομικές πιέσεις που δέχθηκε από τη διεθνή κοινότητα η χώρα, δεν αποδείχθηκαν αρκετές για να αναγκάσουν το καθεστώς να αποκαταστήσει τα θρησκευτικά δικαιώματα των πολιτών.

Από τη μεριά της, η κυβέρνηση της Αλβανίας υποστήριζε πως οι Έλληνες της Βορείου Ηπείρου έκαναν μια άνετη και ευτυχισμένη ζωή, χωρίς την παρουσία της θρησκείας. Ο Ενβέρ Χότζα διακήρυττε ότι η ελληνική μειονότητα της Βορείου Ηπείρου απολάμβανε όλα τα δημοκρατικά δικαιώματα και τις ελευθερίες που της παρείχε το αλβανικό κράτος²⁷³. Οι Βορειοηπειρώτες αποφάσισαν μόνοι τους να αποτινάξουν την οπισθοδρομική θρησκευτική ιδεολογία που δεν τους πρόσφερε τίποτα. Ακόμη, ο ηγέτης των κομμουνιστών αντέκρουε τις κατηγορίες των Ελλήνων σωβινιστών και των εκπροσώπων της Ορθόδοξης Ελληνικής Εκκλησίας, που έλεγαν ότι 28.000 Βορειοηπειρώτες βρίσκονταν στη φυλακή, εξαιτίας των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων²⁷⁴. Επιπλέον, ισχυρίζονταν πως μπορούσε όποιος ήθελε να πιστεύει στο Θεό, αλλά η Σοσιαλιστική Κυβέρνηση δεν θα επέτρεπε την επαναλειτουργία των θρησκευτικών κοινοτήτων, οι οποίες ανέπτυσσαν κατά το παρελθόν κατασκοπευτική δράση υπέρ της Ελλάδας και άλλων ξένων δυνάμεων²⁷⁵.

²⁷¹ Σεβαστιανού Μητροπολίτου *Δρυϊνουπόλεως*, Πωγωνιανής και Κονίτισης, « Η Εσταυρωμένη Βόρειος Ήπειρος», Έκδοσις έκτη, Αθήνα, 1989, σελ. 121- 123

²⁷² Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 156

²⁷³ Χότζα Ενβέρ, «Δύο φίλοι Λαοί: Από το πολιτικό ημερολόγιο και άλλα ντοκουμέντα για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις 1941-1984», ο.π., σελ 186

²⁷⁴ Στο ίδιο, σελ. 375

²⁷⁵ Στο ίδιο, σελ. 417

Βέβαια, η κατάσταση που επικρατούσε στις περιοχές της Βορείου Ηπείρου ήταν εντελώς διαφορετική. Το καθεστώς ακολούθησε μια πολιτική ενσωμάτωσης των Ελλήνων, με απώτερο σκοπό να εκφυλιστούν τα ιδιαίτερα εθνικά τους χαρακτηριστικά και οι θρησκευτικές τους παραδόσεις.²⁷⁶ Πάνω από 640 Ορθόδοξες Εκκλησίες, αφού πρώτα βεβηλώθηκαν, στη συνέχεια γκρεμίστηκαν²⁷⁷. Επιπλέον, οι περισσότεροι ορθόδοξοι κληρικοί ελληνικής καταγωγής φυλακίστηκαν για αντεθνική δράση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μην μπορούν να τελεστούν τα Θεία Μυστήρια, όπως οι γάμοι, οι βαπτίσεις και οι κηδείες. Όταν η μυστική αστυνομία έβλεπε κάποιον να προσεύχεται ή να φοράει σταυρό, τον συλλάμβανε και τον έστελνε σε στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Η άσκηση της θρησκευτικής λατρείας απαγορεύονταν ακόμη και μέσα στα σπίτια. Παράλληλα, από τα κοιμητήρια είχαν αφαιρεθεί όλα τα θρησκευτικά σύμβολα και το μόνο που επιτρέπονταν ήταν η τοποθέτηση ενός κόκκινου αστεριού επάνω στην ταφόπλακα²⁷⁸. Επιπροσθέτως, στα σχολεία εφαρμόζονταν μια μεθοδική προσπάθεια αποχριστιανοποίησης και αφελληνισμού των παιδιών²⁷⁹. Όταν επισκέπτονταν την Αλβανία δημοσιογράφοι από την Ελλάδα, το καθεστώς ανάγκαζε ηλικιωμένους που ανήκαν στην ελληνική μειονότητα να λένε πως την θρησκεία την κατάργησαν οι ίδιοι και όχι η κυβέρνηση²⁸⁰.

Παρά τις διώξεις και τις φυλακίσεις, οι Βορειοηπειρώτες κλείνονταν στα υπόγεια των οικιών τους και άκουγαν τη Θεία Λειτουργία από ραδιοφωνικούς σταθμούς της Ελλάδας²⁸¹. Συγχρόνως, σε πολλά μειονοτικά χωριά τα βράδια, υπό άκρα μυστικότητα, οι κάτοικοι πήγαιναν και προσεύχονταν στα ερείπια των κατεστραμμένων εκκλησιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσαν οι γυναίκες από την κωμόπολη της Άρτας της Βορείου Ηπείρου, οι οποίες αψηφώντας τους κινδύνους και τις απαγορεύσεις μαζεύονταν τα βράδια και άναβαν τα κανδήλια που είχαν απομείνει στους τοίχους των βεβηλωθέντων ναών²⁸².

²⁷⁶ Λυγερός Σταύρος, «Το Βορειοηπειρωτικό: Αγκάθι στην ελληνοαλβανική προσέγγιση», Περιοδικό «Αντί», Τεύχος 273, 1984, σελ. 4-56, σελ. 18-21, { <https://www.lexilogia.gr/threads>, (ανακτήθηκε:24/02/2024)}

²⁷⁷ Καλύβας Εμμανουήλ, « Η Καταπάτησις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Βόρειο Ήπειρο», ο.π., σελ. 11

²⁷⁸ Minnesota Lawyers International Human Rights Committee, « Albania: Violations of the Right to Freedom of Thoughts, Conscience and Religion», ο.π., σελ. 5

²⁷⁹ Σεβαστιανού Μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης, « Η Εσταυρωμένη Βόρειος Ήπειρος», ο.π., σελ. 66

²⁸⁰ Στο ίδιο, σελ. 59-60

²⁸¹ Στο ίδιο, σελ. 48

²⁸² Στο ίδιο, σελ. 112- 113

Το 1982, η Λαϊκή Κυβέρνηση εξέδωσε ένα κατάλογο που περιείχε τα ονόματα και τα επίθετα που έπρεπε να φέρουν οι πολίτες και ήταν αποδεκτά από το κράτος²⁸³. Ο κατάλογος που δημοσιεύτηκε περιελάμβανε περίπου 3000 ονόματα και επίθετα, που όπως ήταν φυσικό, δεν προέρχονταν από τις θρησκευτικές παραδόσεις²⁸⁴. Επί της ουσίας, με αυτόν τον κατάλογο το καθεστώς ήθελε να ελέγξει πλήρως την ονοματολογία των πολιτών και να ενισχύσει τον νόμο «Περί αλλαγής των ακατάλληλων ονομάτων» που είχε ψηφιστεί το 1975.

Στις 11 Απριλίου του 1985, ο Ενβέρ Χότζα έφυγε από τη ζωή. Από τη στιγμή που ανέλαβε την εξουσία, προσπάθησε να οικοδομήσει μια αμιγώς κομμουνιστική κοινωνία, στην οποία η θρησκεία δεν είχε θέση. Ο Χότζα νοιάζονταν περισσότερο για την καταστολή της θρησκείας, παρά για την πάλη των τάξεων. Η θρησκεία σύμφωνα με τον Χότζα, διαμέσου του κλήρου, δηλητηρίαζε το λαό και τον μετέτρεπε σε όργανο του ιμπεριαλισμού. Για αυτό το λόγο, φυλάκισε και εκτέλεσε εκατοντάδες κληρικούς, με την κατηγορία ότι ήταν πράκτορες ξένων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Με την επιβολή του αθεϊσμού, προσπάθησε να απαλείψει οριστικά τις θρησκευτικές ιδεολογίες από την αλβανική κοινωνία, όμως δεν τα κατάφερε γιατί δεν υπολόγισε πως η θρησκεία ήταν αδύνατο να ξεχαστεί. Η πρόοδος που εμφάνισε η Αλβανία στα χρόνια της διακυβέρνησής του στους τομείς της εκπαίδευσης και της υγείας, επισκιάστηκε από την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θρησκευτικών ελευθεριών.

2.3. Η ανάληψη της εξουσίας από τον Ραμίζ Αλία και η αποκατάσταση της θρησκευτικής ελευθέριας στην Αλβανία

Λίγα χρόνια πριν πεθάνει, ο Ενβέρ Χότζα είχε ορίσει ως διάδοχό του τον Ραμίζ Αλία, στον οποίο είχε πλήρη εμπιστοσύνη και ήξερε ότι θα συνεχίσει το έργο του. Ο Ραμίζ Αλία αναδείχθηκε Γ.Γ. του Α.Κ.Ε. δύο ημέρες μετά τον θάνατο του Χότζα²⁸⁵. Η χώρα ήταν εντελώς απομονωμένη και οικονομικά εξαθλιωμένη, για αυτό ο Αλία αναγκάστηκε να συνάψει κάποιες εμπορικές συμφωνίες με χώρες της Δύσης. Όμως τα μέτρα κατά της θρησκείας συνέχιζαν να υπάρχουν. Ο νέος ηγέτης της Αλβανίας

²⁸³ Janz R. Denis, «*World Christianity and Marxism*» ,ο.π., σελ. 103

²⁸⁴ O' Donnell James, «*Albania under Enver Hoxha: A coming of age*», ο.π., σελ. 227

²⁸⁵ Χρηστίδης Ε. Γεώργιος, «*Τα Κομμουνιστικά Βαλκάνια: Εισαγωγή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική στην Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία την περίοδο 1945-1949*», ο.π. , σελ. 46

παρέμενε πιστός στις θέσεις του προκατόχου του, αναφορικά με τις θρησκευτικές ιδεολογίες. Ο αντιθρησκευτικός αγώνας συνεχίζονταν, ωστόσο δεν είχε την ένταση του παρελθόντος.

Στην Ελλάδα διοργανώνονταν συλλαλητήρια από τους συλλόγους των Βορειοηπειρωτών και την Ορθόδοξη Εκκλησία για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Βόρεια Ήπειρο. Επίσης, για να τονωθεί το θρησκευτικό αίσθημα στην Αλβανία, στήνονταν τεράστια μεγάφωνα στα ελληνοαλβανικά σύνορα, ώστε να ακούγεται η Θεία Λειτουργία στα χωριά της Βορείου Ηπείρου²⁸⁶. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, αλλά και τις συνεχόμενες διεθνείς πιέσεις, οι αξιωματούχοι του καθεστώτος άρχισαν να σκέφτονται την απελευθέρωση της θρησκευτικής λατρείας. Το 1988, η κυβέρνηση επέτρεψε την είσοδο στη χώρα του πρωτοπρεσβύτερου της Ορθόδοξης Αλβανικής Επισκοπής της Αμερικής Arthur Liolin. Ο Arthur Liolin φορώντας τα άμφια του επισκέφτηκε ορθόδοξες οικογένειες και προσευχήθηκε μαζί τους²⁸⁷.

Στις 7 Νοεμβρίου του 1990, ο Ραμίζ Αλία μιλώντας στην Κεντρική Επιτροπή του Κ.Ε.Α., αφού αναγνώρισε τα λάθη που έκανε το κόμμα στο ζήτημα της θρησκείας, ανακοίνωσε πως θα αποκατασταθεί η θρησκευτική ελευθερία στη χώρα και πως οι τόποι λατρείας θα επαναλειτουργήσουν²⁸⁸. Μετά την επικράτηση του Κομμουνιστικού Κόμματος στις πρώτες ελεύθερες εκλογές του 1991, ψηφίστηκε από την αλβανική βουλή ο νόμος 7491, με τον οποίο απελευθερώνονταν το δικαίωμα στη θρησκευτική πίστη και άνοιξαν επίσημα οι τόποι λατρείας²⁸⁹. Αμέσως, οι Ορθόδοξοι προσπάθησαν να αναστηλώσουν όσους περισσότερους ναούς μπορούσαν και ξεκίνησαν να πραγματοποιούνται Θείες Λειτουργίες από τους ελάχιστους ιερείς που είχαν απομείνει. Στα μέσα Απριλίου του 1992, ο Αλία υπέβαλε την παραίτηση του από την θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, εξαιτίας της παρατεταμένης λαϊκής δυσαρέσκειας προς το πρόσωπό του. Με την παραίτηση του Ραμίζ Αλία γκρεμίστηκε ένα καθεστώς τυραννίας που βασάνιζε τον αλβανικό λαό για περίπου μισό αιώνα.

²⁸⁶ Janz R. Denis, «*World Christianity and Marxism*», ο.π., σελ. 108

²⁸⁷ Authors, Unknown «*A Word of Solidarity, A Call for Justice: A Statement on Religious Freedom in Eastern Europe and the Soviet Union*», ο.π., σελ. 19

²⁸⁸ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 167

²⁸⁹ Tokrri Renata, Tafani Ismail, Shkembi Aldo, «*The Impact of the Communist Regime in Albania on Freedom of Religion for Albanians*», *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol.12, No.1, 2021, σελ.43-49,σελ.47,{<https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/12328>, (ανακτήθηκε:25/02/2024) }

3. Η Ανασυγκρότηση της Ορθόδοξης Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Αλβανίας

3.1. Ο Επίσκοπος Ανδρούσης Αναστάσιος Γιαννουλάτος ως Πατριαρχικός Έξαρχος στην Αλβανία

Στις 8 Ιανουαρίου του 1991, η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου αποφάσισε να αποστείλει ως Πατριαρχικό Έξαρχο στην Αλβανία τον Επίσκοπο Ανδρούσης Αναστάσιο Γιαννουλάτο²⁹⁰. Ο Πατριαρχικός Έξαρχος είχε ως αποστολή να μεταβεί στην Αλβανία και αφού λάβει την άδεια από την Αλβανική Κυβέρνηση, να ξεκινήσει την ανασυγκρότηση της τοπική Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ο Επίσκοπος Αναστάσιος ήταν ελληνικής καταγωγής, για αυτό υπήρχαν έντονες αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας. Το ανθελληνικό πνεύμα που είχε καλλιεργηθεί τα προηγούμενα χρόνια, αποτελούσε τον κινητήριο μοχλό αυτών των αρνητικών αντιδράσεων. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, οι αλβανικές αρχές να μη δίνουν στον Αναστάσιο άδεια εισόδου στη χώρα.

Στις αρχές Ιουλίου του 1991, επισκέφτηκε την Αλβανία ένα κλιμάκιο του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών και της Διασκέψεως Ευρωπαϊκών Εκκλησιών, για να εξετάσει την θρησκευτική κατάσταση της χώρας και να καταγράψει τις ανάγκες των χριστιανικών πληθυσμών²⁹¹. Τα μέλη του κλιμακίου, αφού συναντήθηκαν με την πολιτική ηγεσία και με εκπροσώπους των εκκλησιαστικών κοινοτήτων, διαπίστωσαν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν καθημερινά οι κάτοικοι. Για αυτό, στην έκθεσή τους προς την εκτελεστική επιτροπή του Π.Σ.Ε. εισηγήθηκαν την άμεση αποστολή ιατροφαρμακευτικής βοήθειας, την παροχή οικονομικής ενίσχυσης στις χριστιανικές κοινότητες για την αναστήλωση και τον εξοπλισμό των ναών και την προσφορά υποτροφιών στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, ώστε να δημιουργηθούν νέα στελέχη²⁹².

Μετά από πολύμηνες διαπραγματεύσεις με το Οικουμενικό Πατριαρχείο και με την Ελληνική Κυβέρνηση, οι αλβανικές αρχές αποφάσισαν να επιτρέψουν στον

²⁹⁰ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «Η Ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012», ο.π., σελ. 15

²⁹¹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας», ο.π., σελ. 171

²⁹² Στο ίδιο, σελ. 174

Αναστάσιο την είσοδο στη χώρα και στις 17 Ιουλίου 1991 έφτασε στα Τίρανα²⁹³. Ο Πατριαρχικός Έξαρχος αμέσως ήρθε σε επαφή με την Αλβανική Κυβέρνηση και ξεκίνησε τις περιοδείες του για να εκτιμήσει τα προβλήματα των ορθόδοξων κοινοτήτων. Συνάμα, απεύθυνε κάλεσμα σε όλες τις Ορθόδοξες Εκκλησίες, να βοηθήσουν με κάθε τρόπο την πολύπαθη Εκκλησία της Αλβανίας. Στις αρχές Αυγούστου συγκάλεσε στα Τίρανα την κληρικολαϊκή συνέλευση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, στην οποία συμμετείχαν 15 ιερείς και 30 λαϊκοί εκπρόσωποι από τις τέσσερις Επισκοπές της Αλβανίας²⁹⁴. Η κληρικολαϊκή συνέλευση εξέλεξε το νέο Γενικό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο και τους Αρχιερατικούς Επιτρόπους των τεσσάρων εκκλησιαστικών επαρχιών²⁹⁵. Επίσης, οι συμμετέχοντες ανέδειξαν ως Πρόεδρο των δυο εκκλησιαστικών σωμάτων τον Αναστάσιο²⁹⁶. Παράλληλα, στις αρχές του 1992 ξεκίνησε η λειτουργία της Θεολογικής Σχολής Δυρραχίου, η οποία στόχευε στην κατάρτιση των υποψήφιων ιερέων²⁹⁷. Τα μαθήματα στη Θεολογική Σχολή πραγματοποιούνταν με γοργούς ρυθμούς, ώστε να χειροτονηθούν το ταχύτερο δυνατό νέοι κληρικοί με βασικές θεολογικές γνώσεις.

3.2. Η εκλογή του Αναστάσιου στον Αρχιεπίσκοπο θρόνο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας

Τον Ιούνιο του 1992, μια επιτροπή αποτελούμενη από μέλη του Γενικού Εκκλησιαστικού Συμβουλίου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, μετέβη στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και ζήτησε να τοποθετηθεί ο Αναστάσιος προκαθήμενος της Εκκλησίας της Αλβανίας²⁹⁸. Τα μέλη του Γενικού Εκκλησιαστικού Συμβουλίου προχώρησαν σε αυτή την ενέργεια, γιατί αντιλήφθηκαν πως ο Επίσκοπος Ανδρούσης είχε όλα τα προσόντα και την εμπειρία να αναλάβει την ηγεσία της Αλβανικής Εκκλησίας. Ταυτόχρονα, το έργο που είχε επιδείξει τους λίγους μήνες που ήταν Πατριαρχικός Έξαρχος θεωρήθηκε πολύ σημαντικό. Επιπλέον, μετά την πτώση του

²⁹³ Τρίτος Γ. Μιχαήλ, «*Η Εκκλησία στο Ανατολικό Ιλλυρικό και την Αλβανία*», ο.π., σελ. 62

²⁹⁴ Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας, «*Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση*», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2011, σελ. 47

²⁹⁵ Στο ίδιο, σελ. 47

²⁹⁶ Ρώμας Γ. Χρίστος, «*Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: Ο Πρωτεργάτης της Ιεραποστολής*», Εκκλησιαστικές Μορφές του 20^{ου} – 21^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2006, σελ. 128

²⁹⁷ Τρίτος Γ. Μιχαήλ, «*Η Ορθόδοξη Εκκλησία στα Βαλκάνια Σήμερα*», Εκδόσεις Τέρτιος, 2004, σελ. 50

²⁹⁸ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «*Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012*», ο.π., σελ. 18

κομμουνιστικού καθεστώτος οι υπερήλικες ορθόδοξοι ιερείς που είχαν απομείνει δεν είχαν τα προσόντα να ηγηθούν της τοπικής Ορθόδοξης Εκκλησίας²⁹⁹. Από τη μεριά του, το Οικουμενικό Πατριαρχείο λαμβάνοντας υπόψη το αίτημα του Γενικού Εκκλησιαστικού Συμβουλίου και τις άμεσες ανάγκες του ορθόδοξου ποιμνίου στην Αλβανία, εξέλεξε στις 24 Ιουνίου 1992 τον Αναστάσιο Γιαννουλάτο, Αρχιεπίσκοπο Τιράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας³⁰⁰. Στην ίδια συνεδρίαση η Ιερά Σύνοδος του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως αποφάσισε την ανύψωση των τριών Επισκοπών της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας σε Μητροπόλεις³⁰¹. Επιπροσθέτως, εξέλεξε τους Μητροπολίτες, οι οποίοι θα ηγούνταν στις τρεις Μητροπόλεις. Πιο συγκεκριμένα, στην Μητρόπολη Αργυροκάστρου τοποθετήθηκε ο Αρχιμανδρίτης Αλέξανδρος Καλπακίδης, στη Μητρόπολη Κορυτσάς ο Αρχιμανδρίτης Χριστόδουλος Μουστάκας και στη Μητρόπολη Βερατίου, Κανίνης και Αυλώνος ο Αρχιμανδρίτης Ιγνάτιος Τριάντης³⁰². Με την ανάδειξη του Αναστασίου στον Αρχιεπισκοπικό θρόνο και την τοποθέτηση των τριών νέων Μητροπολιτών, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ολοκλήρωσε μέσα σε ένα μικρό χρονικό διάστημα την ανασύσταση της Ιεράς Συνόδου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας.

Λίγες ημέρες μετά την εκλογή του, ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος συναντήθηκε με τον Πρόεδρο της Αλβανίας, Σαλί Μπερίσα. Ο Μπερίσα διεμήνυσε στον Αναστάσιο ότι η Αλβανική Κυβέρνηση ήταν σύμφωνη με την εκλογή του στη θέση του προκαθήμενου της Αλβανικής Εκκλησίας, ωστόσο έκανε σαφές πως δεν θα αποδέχονταν την εκλογή των τριών Μητροπολιτών, εξαιτίας της ελληνικής τους καταγωγής³⁰³. Στις 2 Αυγούστου του 1992, πραγματοποιήθηκε η επίσημη ενθρόνιση του Αναστασίου στον Μητροπολιτικό ναό του Ευαγγελισμού των Τιράνων, παρουσία της πολιτικής ηγεσίας και αντιπροσώπων από όλες τις ορθόδοξες επαρχίες της

²⁹⁹ Young Antonia, *Religion and Society in Present- Day Albania*, Journal of Contemporary Religion, Vol.14, No.1,1999, σελ.5-16, σελ.11, {<https://doi.org/10.1080/13537909908580849>, (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

³⁰⁰ Ρώμας Γ. Χρίστος, «*Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: Ο Πρωτεργάτης της Ιεραποστολής*», ο.π., σελ. 128-129

³⁰¹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 181

³⁰² Γαλιτης Γεώργιος, «*Μετά τη Λαίλαπα*», Περιοδικό Ανάπλασις, Περίοδος Γ', Αριθμός Φύλλου: 345, 1993, σελ. 1-32, σελ. 1, { <https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/anaplasis> (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

³⁰³ Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας, «*Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση*», ο.π., σελ. 70

χώρας³⁰⁴. Ωστόσο, λίγο πριν λήξει η τελετή ενθρόνισης, μια ομάδα Μουσουλμάνων εθνικιστών, υποκινούμενη από δύο Μουσουλμάνους βουλευτές, εισήλθε στο ναό και φώναζε συνθήματα εναντίον του νέου Αρχιεπισκόπου³⁰⁵. Την επόμενη ημέρα δημοσιεύτηκε ένα κείμενο από εθνικιστικούς κύκλους, στο οποίο καταγγέλλονταν η επιλογή του Οικουμενικού Πατριαρχείου να τοποθετήσει έναν Έλληνα υπήκοο ως Αρχιεπίσκοπο στην Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας³⁰⁶. Παράλληλα, στο ίδιο κείμενο υποστηρίζονταν ψευδώς, ότι η ενθρόνιση του Αρχιεπισκόπου δεν είχε πραγματοποιηθεί, καθώς παραβιάζονταν οι Καταστατικοί Χάρτες του 1929 και του 1950 της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας. Αναλυτικότερα, το άρθρο 16 του Καταστατικού Χάρτη του 1929 ανέφερε ρητά πως: **«Ο Αρχιεπίσκοπος και τα μέλη της Ιεράς Συνόδου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας θα έπρεπε να είναι εξ' αίματος Αλβανοί, να έχουν ως μητρική γλώσσα την αλβανική και έχουν αλβανική υπηκοότητα»**³⁰⁷. Ομοίως, ο Καταστατικός Χάρτης του 1950 όριζε στο άρθρο 4 πως: **«Όλοι οι λειτουργοί και το προσωπικό της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας θα έπρεπε να είναι Αλβανοί υπήκοοι»**³⁰⁸. Βέβαια, η παραπάνω θέση ήταν λανθασμένη, γιατί ο Καταστατικός Χάρτης του 1929 θεωρούνταν άκυρος, αφού είχε ψηφιστεί από ένα κληρικολαϊκό συνέδριο που είχε πραγματοποιήσει η αντικανονική Ιερά Σύνοδος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, η οποία δεν αναγνωρίζονταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και τις υπόλοιπες Αυτοκέφαλες Εκκλησίες. Επιπροσθέτως, ο Καταστατικός Χάρτης του 1950 δεν είχε καμία απολύτως ισχύ, καθώς είχε καταργηθεί από το κομμουνιστικό καθεστώς. Οπότε, το Οικουμενικό Πατριαρχείο ως Μητέρα Εκκλησία που είχε παραχωρήσει το «Αυτοκέφαλο» στην Εκκλησία της Αλβανίας, είχε την ευθύνη και το νόμιμο δικαίωμα για την ανασυγκρότηση και την ανάδειξη της νέας ιεραρχίας της. Από την μεριά του, το Γενικό Εκκλησιαστικό Συμβούλιο της Αλβανικής Εκκλησίας έβγαλε ανακοίνωση με την οποία τόνιζε πως η εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου ήταν νόμιμη, γιατί έγινε σύμφωνα με τους Ιερούς

³⁰⁴ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «*Η Ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012*», ο.π., σελ. 21

³⁰⁵ Στο ίδιο, σελ. 21

³⁰⁶ Γλαβίνιας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Εκκλησία στη Μετακομμουνιστική Αλβανία*», Συνέδριο: «Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα», Ι.Μ.Χ.Α., 1996, σελ. 261-280, σελ. 270, {<https://ojs.lib.uom.gr/index.php/ValkanikaSymmeikta/article/view/407> , (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

³⁰⁷ Murzaku Ines Angeli, «*Inter-Church and Inter-Religious Tensions in Postcommunist Eastern Europe: The Case of Albania*», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, Vol. 28 , Iss. 1 , Article 1, George Fox University, 2008, σελ. 1-8, σελ. 5-6, {<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol28/iss1/1> , (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

³⁰⁸ Τζωρτζιάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 724-725

Κανόνες και πως η επίσημη τελετή ενθρόνισης πραγματοποιήθηκε κανονικά³⁰⁹. Η ανακοίνωση αυτή του Γενικού Εκκλησιαστικού Συμβουλίου αντιπροσώπευε όλες τις ορθόδοξες κοινότητες της χώρας, που από την πρώτη στιγμή έδειξαν την αγάπη και την εμπιστοσύνη τους στον Αναστάσιο.

Στις 22 Αυγούστου του 1992, στη συνάντηση που είχε ο Πρόεδρος της χώρας με τον επικεφαλής της αντιπροσωπείας των Ορθοδόξων Αλβανών της Αμερικής π. Άρθουρ Λίολιν, συμφώνησαν ότι ο Αναστάσιος δεν θα μπορούσε να είναι προκαθήμενος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, γιατί δεν συγκέντρωνε τα χαρακτηριστικά που όριζαν οι Καταστατικοί Χάρτες του 1929 και του 1950³¹⁰. Ο Πρόεδρος Μπερίσα παρότι αρχικά είχε συμφωνήσει με την εκλογή του Αναστασίου, στη συνέχεια προσπαθούσε να βρει τρόπους να τον διώξει από τη χώρα. Ακόμη, είχε δημιουργηθεί ένα κλίμα καχυποψίας απέναντι στους Έλληνες κληρικούς της Βορείου Ηπείρου. Μέσα σε αυτό το κλίμα, την άνοιξη του 1993 απελάθηκε ο Έλληνας Αρχιμανδρίτης Χρυσόστομος Μαϊδώνης που υπηρετούσε στο Αργυρόκαστρο, καθώς υπήρχαν ανυπόστατες καταγγελίες ότι εμπλέκονταν σε αντεθνικές δραστηριότητες, επιδιώκοντας την απόσχιση της Βορείου Ηπείρου από την Αλβανία και την ένωση της με την Ελλάδα³¹¹. Έπειτα από την απέλαση του Αρχιμανδρίτη Χρυσοστόμου οι σχέσεις μεταξύ της Ελλάδος και της Αλβανίας διαταράχθηκαν. Οι δυο χώρες προχώρησαν σε απελάσεις Αλβανών και Ελλήνων υπηκόων αντίστοιχα. Βλέποντας την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, ο Αναστάσιος πραγματοποίησε συνεχή διαβήματα προς τις ηγεσίες των δυο χωρών, ζητώντας την διακοπή των εκατέρωθεν απελάσεων και την εξομάλυνση των σχέσεων.

Ο Πρόεδρος της Αλβανικής Δημοκρατίας Σαλί Μπερίσα δέχονταν συνεχώς πιέσεις από μέλη του κόμματός του και από εθνικιστικές ομάδες, προκειμένου να διώξει τον Αρχιεπίσκοπο Αναστάσιο και στη θέση του να τοποθετούσε έναν Ορθόδοξο Ιεράρχη αλβανικής καταγωγής. Με αυτά τα δεδομένα, τον Ιανουάριο του 1993 πραγματοποιήθηκε στην πόλη του Δυρραχίου κληρικολαϊκό συνέδριο των ορθόδοξων κοινοτήτων της Αλβανίας, στο οποίο επιβεβαιώθηκε η πλήρης στήριξη στο πρόσωπο του Αναστασίου, ενώ παράλληλα στάλθηκε και ένα ισχυρό μήνυμα

³⁰⁹ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «Η Ορθόδοξη Εκκλησία στη Μετακομμουνιστική Αλβανία», ο.π., σελ. 270

³¹⁰ Στο ίδιο, σελ. 271

³¹¹ Pettifer James, «*The Minority in Albania in the Aftermath of Communism*», Conflict Studies Research Center, 2001, σελ. 1-18, σελ. 12, { https://www.files.ethz.ch/isn/38652/2001_jul_2.pdf , (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

προς την κυβέρνηση, ότι οι Ορθόδοξοι της Αλβανίας δεν θα επέτρεπαν την εκδίωξη του Αρχιεπισκόπου τους³¹². Ταυτόχρονα, οι ορθόδοξες κοινότητες σε όλη τη χώρα άρχισαν να μαζεύουν υπογραφές για την παραμονή του Αρχιεπισκόπου και σε ένα μικρό χρονικό διάστημα συνέλλεξαν περίπου 80.000 υπογραφές³¹³.

Η Αλβανική Κυβέρνηση μη λαμβάνοντας υπόψη την αγάπη και τη στήριξη που είχε ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος από όλες τις ορθόδοξες κοινότητες, έδωσε στη δημοσιότητα το σχέδιο του νέου Συντάγματος, στο οποίο υπήρχε το άρθρο 7 που ανέφερε ότι: **«Οι επικεφαλής των θρησκευτικών ιδρυμάτων θα έπρεπε να είναι αλβανικής καταγωγής και να ζουν μόνιμα στην χώρα τα τελευταία είκοσι χρόνια»**³¹⁴. Είναι προφανές, ότι το άρθρο για τους επικεφαλής των θρησκευτικών ιδρυμάτων, στρέφονταν εναντίον του Ορθόδοξου Αρχιεπισκόπου και αποτελούσε ωμή παρέμβαση στα εσωτερικά ζητήματα της Αλβανικής Εκκλησίας. Για την υιοθέτηση του νέου Συντάγματος πραγματοποιήθηκε δημοψήφισμα και όλοι οι ορθόδοξοι κάτοικοι, ανεξαρτήτως εθνικότητας το καταψήφισαν, καθώς γνώριζαν πως εάν εφαρμόζονταν, ο Αναστάσιος θα απελαύνονταν από την χώρα³¹⁵. Η καταψήφιση του νέου Συντάγματος απέδειξε πως ο Αναστάσιος είχε καταφέρει να ενώσει όλους τους Ορθοδόξους, παραμερίζοντας τις εθνικές τους διαφορές.

Το καλοκαίρι του 1996, το Οικουμενικό Πατριαρχείο προχώρησε στην χειροτονία των τριών Μητροπολιτών που είχε εκλέξει, δίχως να ενημερώσει την Αλβανική κυβέρνηση και τον Αρχιεπίσκοπο Αναστάσιο³¹⁶. Αυτή η ενέργεια του Οικουμενικού Πατριαρχείου προκάλεσε μια θύελλα αντιδράσεων εκ μέρους της κυβέρνησης της Αλβανίας, αφού ο Πρόεδρος Μπερίσα είχε ξεκαθαρίσει τόσο στον Αναστάσιο, όσο και στους εκπροσώπους του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, πως δεν δέχονταν την τοποθέτηση των τριών Ελλήνων στις κενές Μητροπολιτικές έδρες. Επιπλέον, η καχυποψία και το δυσμενές κλίμα που υπήρχαν στη χώρα για τον Αναστάσιο έγιναν εντονότερα, καθώς πολλοί θεωρούσαν ότι εκείνος είχε υποκινήσει τις ενέργειες του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Ο Αναστάσιος όμως, παρά τις κατηγορίες που του

³¹² Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, *«Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012»*, ο.π., σελ. 23

³¹³ Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τυράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας, *«Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση»*, ο.π., σελ. 71

³¹⁴ Pettifer James, *«The Minority in Albania in the Aftermath of Communism»*, ο.π., σελ. 11

³¹⁵ Στο ίδιο, σελ. 11

³¹⁶ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, *«Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012»*, ο.π., σελ. 23

εξαπέλυναν, ζήτησε τη διενέργεια ενός ουσιαστικού διαλόγου μεταξύ των δυο πλευρών, ώστε να λυθεί το ακανθώδες ζήτημα της αποκατάστασης της Ιεράς Συνόδου της Αλβανικής Εκκλησίας. Η εχθρική στάση που υπήρχε από διάφορες εθνικιστικές ομάδες προς το πρόσωπό του, είχε ως αποτέλεσμα να δέχεται συνεχώς απειλές για τη ζωή του. Οι επικριτές του Αρχιεπισκόπου υποστήριζαν ότι με τον τρόπο που διοικούσε, δεν εξυπηρετούνταν οι εθνικοί στόχοι της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας³¹⁷. Ακόμη, ισχυρίζονταν πως με το παγκόσμιο μήνυμα της «Αγάπης» που διακήρυττε, κατέστρεφε την εθνική κληρονομιά των Αλβανών³¹⁸. Οι παραπάνω απόψεις, οδήγησαν μια εξτρεμιστική ομάδα να πραγματοποιήσει το 1997 δολοφονική απόπειρα εναντίον του Αναστασίου, από την οποία κινδύνευσε να χάσει τη ζωή του³¹⁹.

Έπειτα από πολύμηνες διαπραγματεύσεις μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της Αλβανικής Κυβέρνησης, το 1998 συγκροτήθηκε η Ιερά Σύνοδος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας. Αρχικά, η κυβέρνηση της Αλβανίας αποδέχθηκε την τοποθέτηση του Αρχιμανδρίτη Ιγνατίου στη Μητρόπολη Βερατίου, Αυλώνος και Κανίνης, εξαιτίας της αρβανίτικης καταγωγής του και του γεγονότος ότι ήξερε να ομιλεί την αλβανική γλώσσα³²⁰. Στις 18 Ιουλίου του 1998, πραγματοποιήθηκε η επίσημη τελετή ενθρόνισης του Ιγνατίου στο Βεράτιο και την ίδια ημέρα συγκλήθηκε η Ιερά Σύνοδος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, στην οποία συμμετείχαν και οι εκπρόσωποι του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, Μητροπολίτες Πέργης και Φιλαδελφείας³²¹. Στη πρώτη συνεδρίαση της Ιεράς Συνόδου, έγιναν αποδεκτές οι παραιτήσεις των Ελλήνων Μητροπολιτών που είχαν εκλεγεί το 1992, Αλέξανδρου Καλπακίδη και Χριστόδουλου Μουστάκα και στη θέση τους τοποθετήθηκαν οι αλβανικής καταγωγής Αρχιμανδρίτης Ιωάννης Πελούση ως Μητροπολίτης Κορυτσάς και ο Οικονόμος Κοσμάς Κύριο ως Επίσκοπος

³¹⁷ Blumi Isa, *Navigating the Challenge of Liberalism: The Resurrection of the Orthodox Church in Post – Communist Albania*, Chapter 9, *Orthodox Churches and Politics in Southeastern Europe: Nationalism, Conservatism and Intolerance*, Editor: Sabrina P. Ramet, Palgrave Studies in Religion, Politics and Policy, Palgrave Macmillan, 2019, σελ. 197-222, σελ. 205, {https://doi.org/10.1007/978-3-030-24139-1_9, (ανακτήθηκε:04/03/2024)}

³¹⁸ Στο ίδιο, σελ. 208

³¹⁹ Ρώμας Γ. Χρίστος, «*Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: Ο Πρωτεργάτης της Ιεραποστολής*», ο.π., σελ. 131

³²⁰ Γαλίτης Γεώργιος, «*Πάντα Ισχύω...*», Περιοδικό *Ανάπλασις*, Περίοδος Γ', Αριθμός Φύλλου: 376, 1998, σελ.99-101, σελ.100, {<https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/anaplasis> (ανακτήθηκε:04/03/2024)}

³²¹ Στο ίδιο, σελ. 100

Απολλωνίας³²². Συνάμα, ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος ορίστηκε Τοποτηρητής της Μητροπόλεως Αργυροκάστρου, ως την εκλογή νέου Αρχιερέα³²³. Την ίδια χρονιά, ψηφίστηκε από αλβανικό κοινοβούλιο το νέο Σύνταγμα της χώρας, στο οποίο διασφαλιζόνταν η θρησκευτική ελευθερία, η ανεξαρτησία των θρησκευτικών κοινοτήτων και η ουδετερότητα του κράτους σε ζητήματα θρησκευτικής φύσεως³²⁴. Με την ψήφιση του νέου Συντάγματος αποκαταστάθηκε οριστικά η θρησκευτική ελευθερία στην Αλβανία και η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία έχοντας ως προκαθήμενό της τον Αναστάσιο, μπορούσε να επιταχύνει την ανασυγκρότησή της.

3.3. Το ποιμαντικό και κοινωνικό έργο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας (1991 – 1999)

Από το 1991 που έφτασε ο Αναστάσιος ως Πατριαρχικός Έξαρχος στην Αλβανία, ξεκίνησε το βαρυσήμαντο ποιμαντικό και κοινωνικό έργο της τοπικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Οι περισσότεροι ναοί και εγκαταστάσεις είχαν καταστραφεί από το κομμουνιστικό καθεστώς. Τον πρώτο καιρό σε πολλές περιοχές, η Θεία Λειτουργία πραγματοποιούνταν στα ερείπια ναών ή στην ύπαιθρο³²⁵. Για αυτό ο Αναστάσιος προσπάθησε να εξασφαλίσει οικονομικούς πόρους, ώστε να επισκευαστούν οι ναοί που είχαν πάθει σοβαρές ζημιές και να αναγερθούν νέοι ναοί. Πολλές Ορθόδοξες Εκκλησίες, αλλά και Διεθνείς Οργανισμοί απέστειλαν οικονομική βοήθεια στην Εκκλησία της Αλβανίας. Στην Ελλάδα, μέσω του Διορθόδοξου Κέντρου «Πορευθέντες», πολλοί άνθρωποι πρόσφεραν οικονομική βοήθεια και εθελοντική εργασία για την ανοικοδόμηση της πολύπαθης Εκκλησίας³²⁶. Για να μπορέσει η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία να επιτελέσει την ποιμαντική της αποστολή, θα έπρεπε αρχικά να ανασυγκροτηθούν οι ενορίες των Εκκλησιαστικών της Επαρχιών. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα ανασυστάθηκαν περίπου 460 ορθόδοξες ενορίες σε όλη τη χώρα³²⁷. Επίσης, δημιουργήθηκε ο Σύνδεσμος Ορθόδοξων Νέων με την

³²² Στο ίδιο, σελ. 100

³²³ Τρίτος Γ. Μιχαήλ, «Η Εκκλησία στο Ανατολικό Ιλλυρικό και την Αλβανία», ο.π., σελ. 79

³²⁴ Abazi Enika, «Importing Religion into Post-Communist Albania: Between Rights and Obligations, Religion and Human Rights in Post-Communism», *Journal Religions*, Volume 14, Issue 5, University of Lille, 2023, σελ. 1-18, σελ. 8, { <https://doi.org/10.3390/rel14050658>, (ανακτήθηκε:04/03/2024)}

³²⁵ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012», ο.π., σελ. 35

³²⁶ Ρώμας Γ. Χρίστος, «Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: Ο Πρωτεργάτης της Ιεραποστολής», ο.π., σελ. 137

³²⁷ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012», ο.π., σελ. 37

επωνυμία «Τέκνα Φωτός», που είχε ως στόχο να μεταλαμπαδεύσει το μήνυμα του Χριστιανισμού στις νέες γενιές μέσα από την κατήχηση και τη διοργάνωση ποικίλων δράσεων³²⁸. Ακόμη, το 1992 συγκροτήθηκε η «Ομάδα Ορθόδοξων Γυναίκων», η οποία προσέφερε σημαντική βοήθεια στις φτωχές οικογένειες και στους απόρους³²⁹. Στη συνέχεια ιδρύθηκε ο Σύνδεσμος Ορθόδοξων Γυναίκων με την ονομασία «Διάδοση Αγάπης», ο οποίος ανέπτυξε ένα σημαντικό κοινωνικό και φιλανθρωπικό έργο³³⁰.

Παράλληλα, το 1992 η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας απέκτησε το δικό της τυπογραφείο και ξεκίνησε να εκδίδει την εφημερίδα «Ngjiallja», όπως και βιβλία θεολογικού περιεχομένου³³¹. Όταν ξεκίνησε ο πόλεμος της Βοσνίας, η Αλβανική Εκκλησία πραγματοποίησε έρανο για τα θύματα του πολέμου, συγκεντρώνοντας χρήματα και είδη πρώτης ανάγκης. Το 1994 ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος ίδρυσε την πρώτη ορθόδοξη κλινική στα Τίρανα με την ονομασία «Άγιος Λουκάς»³³². Τα επόμενα χρόνια ιδρύθηκαν ορθόδοξες κλινικές σε πολλές περιοχές της χώρας, οι οποίες εξυπηρετούσαν όλους τους πολίτες, ανεξαρτήτως θρησκευτικών πεποιθήσεων. Επιπλέον, συγκροτήθηκε η Τεχνική Υπηρεσία της Αλβανικής Εκκλησίας, στη οποία εργάζονταν έμπειροι Αλβανοί αρχιτέκτονες και μηχανικοί, με στόχο την συντήρηση και την ανέγερση ναών³³³. Ταυτοχρόνως, οι επιστήμονες της Τεχνικής Υπηρεσίας είχαν αναλάβει την φροντίδα χριστιανικών μνημείων που είχαν υποστεί σοβαρές καταστροφές από την περίοδο του αθεϊσμού. Επιπροσθέτως, ο Αναστάσιος προχώρησε στη σύσταση της Νομικής Υπηρεσίας της τοπικής Εκκλησίας, διεκδικώντας την επιστροφή ναών και εκκλησιαστικών κειμηλίων που είχαν κατασχεθεί από το κράτος.

Το 1996 χτίστηκε στην Ιερά Μονή Αγίου Βλασίου στο Δυρράχιο ένα κτηριακό συγκρότημα, όπου εγκαταστάθηκε η Θεολογική Ακαδημία, που είχε ξεκινήσει τη

³²⁸ Στο ίδιο, σελ. 41

³²⁹ Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, «Ορθόδοξες Γυναίκες», { <https://orthodoxalbania.org>, (ανακτήθηκε:05/03/2024)};

³³⁰ Στο ίδιο

³³¹ Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τυράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας, «Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση», ο.π., σελ. 114

³³² Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, «Ορθόδοξο Διαγνωστικό Κέντρο "Ευαγγελισμός" », {<https://orthodoxalbania.org>, (ανακτήθηκε:05/03/2024)}

³³³ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012», ο.π., σελ. 43

λειτουργία της από το 1992.³³⁴ Η Ορθόδοξη Θεολογική Ακαδημία παρείχε την κατάλληλη θεολογική κατάρτιση στους υποψήφιους κληρικούς. Λίγους μήνες αργότερα, όταν ξέσπασε μια σοβαρή πολιτική και οικονομική κρίση στη χώρα, η Ορθόδοξη Εκκλησία μοίρασε 800 τόνους τρόφιμα στους πολίτες και κάλυψε τις ανάγκες που είχαν τα νοσοκομεία σε φάρμακα και αναλώσιμα υλικά³³⁵. Μετά τη λήξη της κρίσης, με πρωτοβουλία του Αρχιεπισκόπου Αναστασίου, δόθηκαν χρήματα για την αποκατάσταση ζημιών που είχαν υποστεί δημόσια κτήρια. Ακόμη, στα Τίρανα, στη Κορυτσά και στην πόλη του Δυρραχίου ιδρύθηκαν τα πρώτα ορθόδοξα νηπιαγωγεία. Το φθινόπωρο του 1998 ξεκίνησε η λειτουργία του Εκκλησιαστικού Λυκείου «Τίμιος Σταυρός» στην πόλη του Αργυροκάστρου, ενώ την ίδια χρονιά, η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία δημιούργησε τον δικό της ραδιοφωνικό σταθμό.³³⁶

Το ορεινό δίκτυο της χώρας ήταν σε πολύ κακή κατάσταση και η πρόσβαση σε πολλά χωριά ήταν δύσκολη. Για αυτό, ο Αναστάσιος υλοποίησε προγράμματα ανάπλασης για την κατασκευή αγροτικών δικτύων, υδραγωγείων, ηλεκτρικών εγκαταστάσεων και σχολικών κτηρίων, ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες ζωής των κατοίκων των ορεινών χωριών³³⁷. Επίσης, κατασκευάστηκαν τα ιδιόκτητα εργαστήρια της Ορθόδοξης Εκκλησίας, για την εξυπηρέτηση των καθημερινών αναγκών όλων των ενοριών. Το 1999 ολοκληρώθηκε και το Ορθόδοξο Διαγνωστικό Κέντρο «Ευαγγελισμός» στα Τίρανα, που παρέχει έως τις ημέρες μας ιατρικές υπηρεσίες σε χιλιάδες πολίτες, χωρίς θρησκευτικές διακρίσεις³³⁸. Το Διαγνωστικό Κέντρο είναι πολυώροφο και διαθέτει ιατρικά συστήματα προηγμένης τεχνολογίας, προσφέροντας ένα υψηλό επίπεδο υγειονομικών υπηρεσιών. Παράλληλα, από το 1992 έως σήμερα, πραγματοποιούνται συσσίτια απόρων στα Τίρανα και στις έδρες των υπολοίπων Μητροπόλεων, που δίνουν ανακούφιση στους ανθρώπους που αντιμετωπίζουν προβλήματα επιβίωσης.

³³⁴ Ρώμας Γ. Χρίστος, «*Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: Ο Πρωτεργάτης της Ιεραποστολής*», ο.π., σελ. 144

³³⁵ Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τυράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας, «*Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση*», ο.π., σελ. 177

³³⁶ Στο ίδιο, σελ. 144

³³⁷ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας, «*Η Ανασύσταση της Ορθόδοξης Αυτοκέφαλους Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012*», ο.π., σελ. 59

³³⁸ Ρώμας Γ. Χρίστος, «*Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: Ο Πρωτεργάτης της Ιεραποστολής*», ο.π., σελ. 152

Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας προσέφερε επίσης αξιοσημείωτη βοήθεια στους πρόσφυγες που κατέφυγαν στη χώρα, εξαιτίας του πολέμου του Κοσσυφοπεδίου το 1999. Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος απεύθυνε κάλεσμα στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών, στις Ορθόδοξες Εκκλησίες και σε Διεθνείς Οργανισμούς, προκειμένου να βοηθήσουν με οποιοδήποτε τρόπο μπορούσαν. Μέσα σε λίγες ώρες συγκεντρώθηκε ένα μεγάλο ποσό, που διατέθηκε εξ' ολοκλήρου για τις ανάγκες των προσφύγων³³⁹. Επιπλέον, διατέθηκαν εγκαταστάσεις της Εκκλησίας για την στέγαση των ανθρώπων αυτών, όπως και φαρμακευτικό υλικό. Κλείνοντας, είναι σημαντικό να τονιστεί η μεγάλη προσπάθεια που καταβλήθηκε για την δημιουργία αρμονικών σχέσεων μεταξύ των θρησκευτικών κοινοτήτων της χώρας. Ο Αναστάσιος πίστευε ότι για να επιτευχθεί η ειρηνική συνύπαρξη και η πρόοδος σε μια πολυθρησκευτική κοινωνία όπως η αλβανική, είναι αναγκαίο να υπάρχουν αρμονικές σχέσεις ανάμεσα στις θρησκευτικές κοινότητες. Για τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των θρησκευτικών ομολογιών, δημιουργήθηκε η «Διομολογιακή Βιβλική Εταιρία», η οποία πραγματοποίησε την μετάφραση ποικίλων θεολογικών κειμένων στην αλβανική γλώσσα³⁴⁰. Επιπροσθέτως, με τις καθοριστικές ενέργειες του Αρχιεπισκόπου Αναστασίου συστάθηκε το Διαθρησκευτικό Συμβούλιο της Αλβανίας, με τη συμμετοχή των προκαθημένων των τεσσάρων μεγάλων θρησκευτικών κοινοτήτων³⁴¹.

Το ποιμαντικό και κοινωνικό έργο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας αποδείχτηκε πολύ σημαντικό, όχι μόνο για τους Ορθοδόξους της περιοχής, αλλά και για τους πολίτες που ανήκουν στις υπόλοιπες θρησκευτικές κοινότητες. Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος έχοντας στο πλευρό του από την πρώτη στιγμή όλους τους Ορθοδόξους της Αλβανίας, κατάφερε να προχωρήσει στη γρήγορη ανασυγκρότηση της τοπικής Εκκλησίας, παρά τα μεγάλα εμπόδια και δυσκολίες που είχε να αντιμετωπίσει. Τα μηνύματα της Αγάπης και της Ανεκτικότητας επέδρασαν θετικά στην αλβανική κοινωνία, η οποία μετά από τα σκληρά χρόνια του αθεϊστικού διωγμού ατενίζει με μεγαλύτερη αισιοδοξία το μέλλον.

³³⁹ Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τυράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας, «Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση», ο.π., σελ. 209

³⁴⁰ Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «Η Ανασύσταση της Ορθόδοξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012», ο.π., σελ. 73

³⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 74

Συμπεράσματα

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, οι Αλβανοί εθνικιστές πίστευαν ότι εάν η χώρα τους αποκτούσε τη δική της Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία, θα μπορούσε να πετύχει πιο εύκολα την πλήρη ανεξαρτησία της. Οι Μητροπολιτικές Επαρχίες της Αλβανίας βρίσκονταν κάτω από την πνευματική εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, το οποίο θεωρούνταν πράκτορας των ελληνικών συμφερόντων. Για αυτό θα έπρεπε οι ορθόδοξες κοινότητες της χώρας να ανεξαρτητοποιηθούν το ταχύτερο δυνατό και να σχηματίσουν την δική τους Εθνική Εκκλησία. Παράλληλα, για να επιτευχθεί η εθνική ενότητα των Αλβανών, θα έπρεπε να τελείαι η θρησκευτική λατρεία στην αλβανική γλώσσα και οι κληρικοί να είναι αλβανικής καταγωγής.

Ο Φαν Νόλι έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του εκκλησιαστικού ζητήματος της Αλβανίας. Ο Νόλι, αφού χειροτονήθηκε ιερέας στη Αμερική, εισήγαγε την αλβανική γλώσσα στη λατρεία. Ο ίδιος θεωρούσε ότι με αυτόν τον τρόπο θα ενίσχυε την εθνική ταυτότητα των αλβανικών παροικιών των Η.Π.Α. Τον Ιούνιο του 1919, η κληρικολαϊκή συνέλευση των αλβανικών κοινοτήτων, ανακήρυξε τον Νόλι Επίσκοπο της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας της Βορείου Αμερικής³⁴². Όμως, μετά την σφοδρή διαμαρτυρία του Επισκόπου Ροδοστόλου Αλέξανδρου στον Ρώσο Επίσκοπο Βορείου Αμερικής, η χειροτονία του Νόλι δεν πραγματοποιήθηκε. Τελικά, ο Φαν Νόλι αυτοχειροτονήθηκε Επίσκοπος, καταπατώντας τους Ιερούς Κανόνες της Ορθόδοξης Εκκλησίας³⁴³.

Έπειτα από τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όλες οι Μητροπόλεις της Αλβανίας ήταν «Ακέφαλες», καθώς οι νόμιμοι Μητροπολίτες είχαν απελαθεί από τη χώρα για διάφορους λόγους. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως βλέποντας την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί, έστειλε το 1919 στην Κορυτσά ως Έξαρχο, τον εκδιωχθέντα Μητροπολίτη Δυρραχίου Ιάκωβο, προκειμένου να βολιδοσκοπήσει τις προθέσεις των ορθόδοξων κοινοτήτων και να βρει μια συμβιβαστική λύση στο εκκλησιαστικό ζήτημα. Ο Ιάκωβος προσπάθησε να πείσει τους Ορθόδοξους Αλβανιστές, ότι η Αλβανική Εκκλησία δεν πληρούσε τις προϋποθέσεις για να λάβει το «Αυτοκέφαλο», όμως θα μπορούσε να διεκδικήσει την παραχώρηση ενός «Αυτόνομου» καθεστώτος. Ωστόσο, η προπαγάνδα που εξαπέλυσαν εναντίον του οι

³⁴² «Ο Ψευδοεπίσκοπος Φαν – Νολής», Εφημερίδα Εκκλησιαστική Αλήθεια, ο.π. , σελ. 406,

³⁴³ Στο ίδιο, σελ. 407

Αλβανοί εθνικιστές δυσχέρανε το έργο του. Μετά την έλευση του Φαν Νόλι στην Αλβανία και την πλήρη ανεξαρτησία της χώρας, οι Αλβανιστές επέβαλαν τις απόψεις τους σε όλες τις ορθόδοξες κοινότητες και απέλασαν τον Ιάκωβο.

Το 1922 πραγματοποιήθηκε το κληρικολαϊκό συνέδριο του Βερατίου, στο οποίο η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία ανακηρύχθηκε «Αυτοκέφαλη» και ψηφίστηκε ο Καταστατικός της Χάρτης³⁴⁴. Μετά από αυτό το γεγονός, το Οικουμενικό Πατριαρχείο, απέστειλε τον Επίσκοπο Μιλητουπόλεως Ιερόθεο ως Έξαρχο στην Αλβανία, για να έρθει σε επαφή με τους Ορθοδόξους της περιοχής και να συντάξει μια λεπτομερή έκθεση της δημιουργηθείσας κατάστασης³⁴⁵. Όμως, ο Ιερόθεος συμμάχησε με τους Αλβανιστές και αναγνώρισε τις αποφάσεις του κληρικολαϊκού συνεδρίου του Βερατίου. Παράλληλα, οι εθνικιστές έπεισαν τον Συνάδων Επίσκοπο Δέρκων Χριστόφορο Κίση, να πάει στην Αλβανία και να αναλάβει μια Μητροπολιτική έδρα στη Σχισματική Εκκλησία, δίνοντάς του ως αντάλλαγμα ένα μεγάλο χρηματικό ποσό³⁴⁶. Ο Ιερόθεος ορίστηκε Μητροπολίτης Κορυτσάς, ενώ ο Χριστόφορος έγινε Μητροπολίτης Βελεγράδων³⁴⁷. Ο Ιερόθεος και ο Χριστόφορος χειροτόνησαν το 1923 τον Θεοφάνη Νόλι Μητροπολίτη Δυρραχίου.

Οι διαπραγματεύσεις του νέου Πατριαρχικού Εξάρχου, Μητροπολίτη Τραπεζούντος Χρυσάνθου με την αλβανική πλευρά, οδήγησαν τον Ιούνιο του 1926 στη Συμφωνία των Τυράννων³⁴⁸. Στη Συμφωνία των Τυράννων, αποφασίστηκε η παραχώρηση του Αυτοκέφαλου καθεστώτος στην Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Ωστόσο, η Ιερά Σύνοδος του Οικουμενικού Πατριαρχείου προχώρησε σε ορισμένες τροποποιήσεις επάνω στους όρους της συμφωνίας, οι οποίες δεν έγιναν αποδεκτές από την Αλβανική Κυβέρνηση, με αποτέλεσμα η Συμφωνία των Τυράννων να μην εφαρμοστεί.

Ο Βασιλιάς Αχμέτ Ζώγου μετά την άρνηση του Ιερόθεου και του Χριστόφορου να συγκροτήσουν την πραξικοπηματική Ιερά Σύνοδο της Αλβανικής Εκκλησίας, ανέθεσε στον Επίσκοπο Βησσαρίωνα Τζιοβάννη την ανασύσταση της τοπικής

³⁴⁴ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας*», ο.π., σελ.25-26

³⁴⁵ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, «*Αρχείο Ευλόγιου Κουρίλα*», ο.π., σελ.3

³⁴⁶ Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Συνάδων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», ο.π., σελ. 69,

³⁴⁷ Γλαβίνας, Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*», ο.π., σελ. 173

³⁴⁸ Στο ίδιο, σελ. 229

Εκκλησίας. Ο Βησσαρίωνας με τη συνδρομή του Σέρβου Επισκόπου Βίκτωρα Μιχαήλοβιτς συγκρότησε το 1929 την αντικανονική Ιερά Σύνοδο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, στην οποία ο ίδιος κατέλαβε τον Αρχιεπισκοπικό θώκο. Μάλιστα τον Ιούνιο του 1929 ο Αρχιεπίσκοπος Βησσαρίων συγκάλεσε το 2^ο κληρικολαϊκό συνέδριο των Ορθοδόξων στην Κορυτσά, όπου ψηφίστηκε ο Καταστατικός Χάρτης της Αλβανικής Εκκλησίας³⁴⁹. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως από τη μεριά του, καθαίρεσε όλους τους κληρικούς που συμμετείχαν στην αντικανονική Ιερά Σύνοδο και ενημέρωσε όλες τις Αδερφές Εκκλησίες.

Με τη διεξαγωγή του Πανορθόδοξου Συνεδρίου στην Κορυτσά, τον Μάιο του 1936, το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας άρχισε να βαδίζει προς την οριστική του επίλυση³⁵⁰. Οι ορθόδοξες κοινότητες απαίτησαν την κατάργηση του Καταστατικού Χάρτη του 1929 και την παραχώρηση του «Αυτοκέφαλου» στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Μετά το συνέδριο, ο Αρχιεπίσκοπος Βησσαρίωνας παραιτήθηκε και τη θέση του πήρε ο Χριστόφορος Κίσσης. Τον Μάρτιο του 1937 ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόφορος και ο Έξαρχος του Οικουμενικού Πατριαρχείου υπέγραψαν από κοινού στην Αθήνα την προκαταρκτική συμφωνία, με την οποία ορίζονταν οι όροι της παραχώρησης της «Αυτοκεφαλίας»³⁵¹. Τελικά, στις 12 Απριλίου του 1937 ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βενιαμίν Α΄ παρέδωσε στην αλβανική αντιπροσωπεία τον Πατριαρχικό και Συνοδικό Τόμο, ευλογώντας το Αυτοκέφαλο της Αλβανικής Εκκλησίας³⁵².

Στη περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όλοι οι Επίσκοποι της Αυτοκέφαλής Εκκλησίας της Αλβανίας αποπέμφθηκαν από τις κατοχικές δυνάμεις. Ο μόνος που κατάφερε να παραμείνει στη θέση του ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόφορος. Το Βατικανό θέλοντας να εκμεταλλευτεί την απέλαση των Ορθοδόξων Επισκόπων, προσπάθησε να ενσωματώσει τις ορθόδοξες κοινότητες στην Καθολική Εκκλησία, χωρίς αποτέλεσμα.

³⁴⁹ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής», ο.π., σελ. 702

³⁵⁰ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, «Αρχείο Ευλόγιου Κουρίλα», ο.π., σελ. 5

³⁵¹ Βαβούσκου Κωνσταντίνου, «Η Εκκλησιαστική κατάσταση εις την Αλβανίαν, μετά την ανακήρυξιν του Αυτοκέφαλου της Ορθόδοξου Αλβανικής Εκκλησίας το 1937», ο.π., σελ. 343

³⁵² Στο ίδιο, σελ. 345

Με την ανάληψη της εξουσίας από τον Ενβέρ Χότζα, ξεκίνησε μια δύσκολη περίοδος για την Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας. Το 1945 η Κομμουνιστική Κυβέρνηση προχώρησε σε μια εκτεταμένη αγροτική μεταρρύθμιση, αφαιρώντας ένα μεγάλο μέρος των εσόδων των θρησκευτικών κοινοτήτων. Στο νέο Σύνταγμα της χώρας που ψήφισε η Αλβανική Εθνοσυνέλευση το 1946, προστατεύονταν με μια σειρά άρθρων τα θρησκευτικά δικαιώματα των πολιτών. Ωστόσο, με το Σύνταγμα του 1946 το καθεστώς ήθελε να αποκρύψει τα σχέδια που ετοιμάζε εναντίον της θρησκείας. Στην πραγματικότητα, ο Χότζα και οι αξιωματούχοι του στόχευαν στην σταδιακή αποδυνάμωση των θρησκευτικών ιδεολογιών, μέχρι την οριστική εξάλειψή τους από την αλβανική κοινωνία.

Πολλοί Ορθόδοξοι κληρικοί φυλακίζονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης ή εκτελούνταν, με τη δικαιολογία ότι ήταν πράκτορες των ελληνικών συμφερόντων και είχαν συμμετοχή σε αντεθνικές δραστηριότητες. Ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόφορος από τη μεριά του για να διατηρήσει την θέση του, υποστήριζε με θέρμη το καθεστώς και δεν διαμαρτύρονταν για τις διώξεις που βίωνε ο κλήρος και οι ορθόδοξοι πληθυσμοί. Η κυβέρνηση χρησιμοποίησε τον Χριστόφορο μέχρι να εδραιωθεί στην εξουσία και τον Αύγουστο του 1949 τον καθαίρεσε, βάζοντας στη θέση του τον Επίσκοπο Κορυτσάς Παΐσιο Βονδίτσα.³⁵³ Ο Χριστόφορος καθ' όλη τη διάρκεια της εκκλησιαστικής του διαδρομής πορεύτηκε πάντοτε με γνώμονα το προσωπικό του συμφέρον, αδιαφορώντας για την τήρηση των Ιερών Κανόνων.

Ο Χότζα πίστευε ότι η θρησκεία ήταν το «όπιο» του λαού, που στόχευε στον αποπροσανατολισμό και στην εκμετάλλευση των λαϊκών στρωμάτων³⁵⁴. Μέσω του νέου Αρχιεπισκόπου Παΐσιου, το καθεστώς μπορούσε να ελέγχει σε μεγάλο βαθμό την τοπική Εκκλησία. Ακόμη, τον Νοέμβριο του 1949 η αλβανική βουλή ψήφισε το Διάταγμα με αριθμό 743, που αφορούσε τη λειτουργία των θρησκευτικών κοινοτήτων.³⁵⁵ Με το Διάταγμα αυτό, δόθηκε το δικαίωμα στην κυβέρνηση των Τυράνων να ασκεί έναν ασφυκτικό έλεγχο σε όλες τις δραστηριότητες των θρησκευτικών κοινοτήτων. Λίγους μήνες αργότερα, η Ορθόδοξη Εκκλησία της

³⁵³ Γλαβίνιας Αθ. Απόστολος, «Ο Συνάδων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας», ο.π., σελ. 102

³⁵⁴ Ακροκεραυνίου, «Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία», ο.π., σελ. 23

³⁵⁵ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής», ο.π., σελ. 720

Αλβανίας ετοίμασε και τον νέο Καταστατικό της Χάρτη, σύμφωνα με τις υποδείξεις των ανθρώπων του Κόμματος.

Ο Αρχιεπίσκοπος Παΐσιος είχε την πλήρη υποστήριξη του Ενβέρ Χότζα και μόλις ανέλαβε τα καθήκοντά του στράφηκε ανοιχτά εναντίον του Οικουμενικού Πατριαρχείου, λέγοντας πως είναι μια ιμπεριαλιστική δύναμη³⁵⁶. Ταυτόχρονα, έδειξε την αμέριστη συμπάθειά του προς το Πατριαρχείο της Μόσχας, με το οποίο προσπάθησε να αναπτύξει ισχυρούς δεσμούς, όπως και με τις Ορθόδοξες Εκκλησίες των υπολοίπων σοσιαλιστικών κρατών. Επίσης, σε συνεννόηση με την κυβέρνηση, χειροτόνησε αντικανονικά νέους Επισκόπους για να καλυφθούν οι κενές Επισκοπικές έδρες της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας. Οι νέοι Επίσκοποι ήταν πειθήνια όργανα της κυβέρνησης. Επιπλέον, ο Παΐσιος διαμαρτυρήθηκε έντονα για την τοποθέτηση του Μάρκου Λίππα ως Επισκόπου για τους Αλβανούς Ορθοδόξους της Αμερικής, υποστηρίζοντας πως το Οικουμενικό Πατριαρχείο εμπλέκονταν στις εσωτερικές υποθέσεις της Αλβανικής Εκκλησίας. Βέβαια, η θέση αυτή του Παϊσίου ήταν λανθασμένη, καθώς οι Ορθόδοξοι Αλβανοί της Αμερικής βρίσκονταν κάτω από τη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Από τους πρώτους μήνες του 1967, ο Ενβέρ Χότζα μέσα από δημόσιες τοποθετήσεις του άρχισε να επιτίθεται φανερά εναντίον της θρησκείας. Ο Χότζα διακήρυττε πως η θρησκεία και τα οπισθοδρομικά της έθιμα αποτελούσαν τη μεγαλύτερη απειλή για την ευημερία της κοινωνίας³⁵⁷. Αμέσως μετά, ξεκίνησαν βίαιες επιθέσεις εναντίον κληρικών και καταστροφές σε χώρους θρησκευτικής λατρείας. Τον Νοέμβριο του 1967, η κυβέρνηση της Αλβανίας εξέδωσε το Διάταγμα με αριθμό 4337, βάσει του οποίου όλα τα Διατάγματα που είχαν ψηφιστεί και αφορούσαν τις θρησκευτικές κοινότητες τέθηκαν σε αδράνεια³⁵⁸. Με αυτό το Διάταγμα, το καθεστώς νομιμοποιούσε την αντιθρησκευτική πολιτική που εφάρμοζε. Οι Ορθόδοξοι ιερείς φυλακίζονταν και πολλές φορές εκτελούνταν από τα μέλη του Κ.Κ.Α, ενώ οι εκκλησίες βεβηλώνονταν.

³⁵⁶ Czekaiski Tadeusz, « *The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», ο.π., σελ. 123

³⁵⁷ Στο ίδιο, σελ. 127

³⁵⁸ Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», ο.π., σελ. 721

Παρά την τρομοκρατία που είχε εξαπολύσει το καθεστώς κατά της θρησκείας, οι Ορθόδοξοι συνέχισαν να διατηρούν την πίστη και τις χριστιανικές τους παραδόσεις. Η κυβέρνηση θέλοντας να μειώσει την επιρροή της θρησκείας, ψήφισε τον Σεπτέμβριο του 1975 τον νόμο 225, με τον οποίο μετονομάστηκαν όλες οι περιοχές τις χώρας που είχαν θρησκευτικά ονόματα³⁵⁹. Επιπλέον, στο τέλος του έτους δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το Διάταγμα με αριθμό 5339 «Περί αλλαγής των ακατάλληλων ονομάτων και επωνύμων»³⁶⁰. Σύμφωνα με αυτό το Διάταγμα, οι πολίτες που είχαν ονόματα ή επίθετα θρησκευτικής προέλευσης, ήταν υποχρεωμένοι να τα αλλάξουν.

Στο νέο Σύνταγμα του 1976, καταργήθηκαν επίσημα όλες οι θρησκείες και επιβλήθηκε ο αθεϊσμός³⁶¹. Συνάμα, στον νέο Ποινικό Κώδικα προβλέπονταν αυστηρές ποινές σε όσους πολίτες συνέχιζαν να ασκούν τη θρησκευτική λατρεία. Η Αλβανία έγινε η μοναδική χώρα στον πλανήτη που έθεσε εκτός νόμου όλες τις θρησκείες και επέβαλλε την αθεΐα. Όλοι οι πολίτες παρακολουθούνταν καθημερινά από τη μυστική αστυνομία και όποιοι εντοπιζόνταν να ασκούν τη θρησκευτική λατρεία κρυφά ή να έχουν θρησκευτικά αντικείμενα στο σπίτι τους, τιμωρούνταν με πολλά έτη φυλάκισης. Έπειτα από τη διακοπή των σχέσεων με την Κίνα, το καθεστώς ακολούθησε μια πολιτική αυστηρής απομόνωσης, που ήταν αναγκαία για την εξάλειψη της θρησκείας. Οι Βορειοηπειρώτες δέχονταν καθημερινές διώξεις, εξαιτίας της ορθόδοξης πίστης τους και της ελληνικής τους καταγωγής. Η Αλβανική Κυβέρνηση δέχθηκε διπλωματικές και οικονομικές πιέσεις από τη Διεθνή κοινότητα, προκειμένου να σταματήσει την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και να αποκαταστήσει την θρησκευτική ελευθερία στη χώρα. Ωστόσο, το καθεστώς δεν ήταν διατεθειμένο να αλλάξει την πολιτική του. Μετά τον θάνατο του Ενβέρ Χότζα, ο Ραμίζ Αλία ανακηρύχθηκε Γ.Γ του Α.Κ.Ε.³⁶². Ο Αλία προσπάθησε να συνεχίσει την αντιθρησκευτική πολιτική του προκατόχου του. Όμως, η άθλια οικονομική κατάσταση και οι έντονες διεθνείς πιέσεις που δέχονταν η χώρα, τον ανάγκασαν να απελευθερώσει τη θρησκευτική λατρεία.

³⁵⁹ Minnesota Lawyers International Human Rights Committee, «*Albania: Violations of the Right to Freedom of Thoughts, Conscience and Religion*», ο.π., σελ. 6

³⁶⁰ Καρακίτσιος Απ. Ελευθέριος, «*Ελεύθεροι Πολιορκημένοι στη Βόρειο Ήπειρο*», ο.π., σελ. 33

³⁶¹ Χρηστίδης Ε. Γεώργιος, «*Τα Κομμουνιστικά Βαλκάνια: Εισαγωγή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική στην Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία την περίοδο 1945-1949*», ο.π., σελ. 41

³⁶² Στο ίδιο, σελ. 46

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο μόλις αποκαταστάθηκαν οι θρησκευτικές ελευθερίες , αποφάσισε να αποστείλει ως Πατριαρχικό Έξαρχο στην Αλβανία, τον Επίσκοπο Ανδρούσης Αναστάσιο Γιαννουλάτο. Η αποστολή του Αναστάσιου ήταν να έρθει σε επαφή με τις ορθόδοξες κοινότητες της χώρας και στη συνέχεια να ξεκινήσει την ανασυγκρότηση της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας. Στις 24 Ιουνίου 1992, το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εξέλεξε τον Αναστάσιο Γιαννουλάτο, Αρχιεπίσκοπο Τιράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας³⁶³. Παράλληλα, εκλέχθηκαν και οι τρεις Μητροπολίτες που θα τοποθετούνταν στις κενές Μητροπολιτικές έδρες της Εκκλησίας της Αλβανίας. Ο πρόεδρος της Αλβανικής Δημοκρατίας, Σαλί Μπερίσα, αποδέχθηκε την εκλογή του Αναστασίου, ωστόσο δεν αναγνώρισε την εκλογή των τριών Μητροπολιτών, γιατί ήταν Έλληνες υπήκοοι. Μετά από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις μεταξύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου, της Αλβανικής Κυβέρνησης και του Αρχιεπισκόπου Αναστασίου, συγκροτήθηκε το 1998 η Ιερά Σύνοδος της Ορθόδοξης Αλβανικής Εκκλησίας. Η Αλβανική Κυβέρνηση αποδέχθηκε την τοποθέτηση του Αρχιμανδρίτη Ιγνατίου στη Μητρόπολη Βερατίου, Αυλώνος και Κανίνης, γιατί ήταν αρβανίτικης καταγωγής και ήξερε να ομιλεί την αλβανική γλώσσα³⁶⁴. Στις Μητρόπολη Κορυτσάς τοποθετήθηκε ο Αλβανός Αρχιμανδρίτης Ιωάννης Πελούση, ενώ στην Επισκοπή Απολλωνίας ο Οικονόμος Κοσμάς Κύριο, επίσης αλβανικής καταγωγής³⁶⁵.

Το Ποιμαντικό και Κοινωνικό έργο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας αποδείχθηκε πολύ σημαντικό για όλους τους κατοίκους της χώρας, ανεξαρτήτως θρησκευτικής πίστewος. Ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος εξασφάλισε οικονομικούς πόρους για την επισκευή ναών και εγκαταστάσεων που είχαν καταστραφεί από τα χρόνια της κομμουνιστικής διακυβέρνησης, αλλά και για την ανέγερση νέων εκκλησιών. Ακόμη, συγκροτήθηκαν οι Σύνδεσμοι Ορθόδοξων Νέων και Ορθόδοξων Γυναικών που ανέπτυξαν μεγάλη φιλανθρωπική και κοινωνική δράση. Παράλληλα, από το 1992 λειτουργεί η Θεολογική Σχολή στο Δυρράχιο, στην οποία φοιτούν οι υποψήφιοι ιερείς , για να λάβουν την κατάλληλη θεολογική κατάρτιση³⁶⁶. Επίσης, η Ορθόδοξη Εκκλησία δημιούργησε τη δική της Νομική και Τεχνική υπηρεσία, όπου εργάζονται Αλβανοί πολίτες.

³⁶³ Ρώμας Γ. Χρίστος, «*Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: Ο Πρωτεργάτης της Ιεραποστολής*», ο.π., σελ. 128-129

³⁶⁴ Γαλίτης Γεώργιος, «*Πάντα Ισχύω...*», ο.π. , σελ.100

³⁶⁵ Στο ίδιο, σελ. 100

³⁶⁶ Τρίτος Γ. Μιχαήλ, «*Η Ορθόδοξη Εκκλησία στα Βαλκάνια Σήμερα*», ο.π. , σελ. 50

Το 1994 ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος εγκαινίασε την πρώτη ορθόδοξη κλινική στα Τίρανα και με την πάροδο του χρόνου κατασκευάστηκαν παρόμοιες κλινικές και σε άλλες περιοχές της χώρας. Συνάμα, η Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία υλοποίησε έργα ανάπλασης στις ορεινές περιοχές, προκειμένου να βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων τους. Εν κατακλείδι, ο Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος πρωτοστάτησε στη δημιουργία σχέσεων φιλίας και αλληλοκατανόησης μεταξύ των θρησκευτικών ομολογιών της χώρας, διασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο την ειρηνική συνύπαρξη των κατοίκων της.

Επίλογος

Ο 20^{ος} αιώνας ήταν καθοριστικός για την Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας. Οι Αλβανοί ήθελαν να δημιουργήσουν στα εδάφη τους μια Αυτοκέφαλη Εκκλησία που θα στηρίζονταν επάνω σε εθνοφυλετικές βάσεις. Η πραξικοπηματική ανακήρυξη της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Αλβανίας, επέδρασε αρνητικά στις σχέσεις του νεοσύστατου κράτους με το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αρνήθηκε να αναγνωρίσει τις παράνομες αποφάσεις του κληρικολαϊκού συνεδρίου του Βερατίου και προσπάθησε να διαπραγματευτεί με την αλβανική πλευρά. Έπειτα από πολύχρονες διαπραγματεύσεις, το Οικουμενικό Πατριαρχείο παραχώρησε το Αυτοκέφαλο στην Ορθόδοξη Αλβανική Εκκλησία.

Κατά την περίοδο διακυβέρνησης του Ενβέρ Χότζα, οι ορθόδοξες κοινότητες της Αλβανίας βίωσαν σκληρούς διωγμούς. Ο Αρχιεπίσκοπος Χριστόφορος καθαιρέθηκε και τη θέση του κατέλαβε ο Παΐσιος Βονδίτσα, ο οποίος εμπορούνταν από τις κομμουνιστικές ιδέες και ακολουθούσε πιστά τις εντολές της κυβέρνησης. Από το 1967 που σταμάτησε η λειτουργία της Αλβανικής Εκκλησίας, πολλοί ορθόδοξοι κληρικοί φυλακίστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης και πέθαναν κάτω από άθλιες συνθήκες. Παράλληλα, οι περισσότεροι τόποι λατρείας καταστράφηκαν ολοσχερώς. Με την επίσημη κατάργηση των θρησκειών το 1976, οι διώξεις εναντίον των Χριστιανών αυξήθηκαν, όμως οι πιστοί διατηρούσαν κρυφά την ορθόδοξη παράδοση, με κίνδυνο της ζωής τους.

Από το 1992, ο νέος Αρχιεπίσκοπος Τιράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας Αναστάσιος Γιαννουλάτος προχώρησε στην ανασύσταση της τοπικής Εκκλησίας. Ο Αναστάσιος επισκεύασε τις σοβαρές ζημιές που είχαν υποστεί οι ναοί και οι εγκαταστάσεις της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Επίσης, εξασφάλισε οικονομικούς πόρους για να ανεγερθούν νέες εκκλησίες στη θέση των παλαιότερων που είχαν καταστραφεί ολοκληρωτικά. Ακόμη, αναδιοργάνωσε όλες τις ενορίες της χώρας και τις στελέχωσε με νέους ιερείς αλβανικής καταγωγής. Επιπλέον, με τους Συνδέσμους των Ορθόδοξων Νέων και των Ορθόδοξων Γυναικών, πραγματοποιείται μέχρι και σήμερα ένα σπουδαίο κοινωνικό έργο, για όλους τους ανθρώπους που έχουν ανάγκη, χωρίς θρησκευτικές διακρίσεις. Στις μέρες μας, η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της

Αλβανίας έχοντας ξεπεράσει τις δυσκολίες του προηγούμενου αιώνα βιώνει μια περίοδο ακμής, συμβάλλοντας αποφασιστικά στην πρόοδο της αλβανικής κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

Πηγές

Διεθνής Αμνηστία, «*Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*»,
{<https://www.amnesty.gr/universal-declaration-of-human-rights> ,
(ανακτήθηκε:24/02/2024)}

Ορθόδοξος Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Αλβανίας, «*Πατριαρχικός και Συνοδικός Τόμος «Περί ευλογίας του Αυτοκεφάλου της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας*»,
{<http://www.orthodoxalbania.org/images/News%20and%20Publications/Year2010/2/Tomos%20gr.pdf> (ανακτήθηκε: 05/02/24)}

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, «*Αρχείο Ευλόγιου Κουρίλα*», Υλικό Μελετών Αρχείου Ιστορίας Νεότερων Χρόνων, Αλβανική Εκκλησία, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη “*Ηπειρομνήμων*”,
{<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28845>(26/01/24), (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

«*Σύνταγμα της Λαϊκής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Αλβανίας*», Εκδόσεις Πορεία, Αθήνα, 1977

Χότζα Ενβέρ, «*Δύο φίλοι Λαοί: Από το πολιτικό ημερολόγιο και άλλα ντοκουμέντα για τις ελληνοαλβανικές σχέσεις 1941-1984*», Ινστιτούτο Μαρξιστικών – Λενινιστικών Μελετών της Κ.Ε. του Κ.Ε.Α., Εκδοτικό «8 Νοέμβρη», Τίρανα, 1985,
{<http://www.enverhoxha.ru/>, (ανακτήθηκε: 20/02/2024)}

Hoxha Enver, «*Reflections on China II: Extracts from the political diary 1973-1977*», The Institute of Marxist- Leninist Studies at the Central Committee of the Party of Labour of Albania, The «8 Nentori» Publishing House , Tirana, 1979, {
<http://www.enverhoxha.ru> , (ανακτήθηκε:24/02/2024)}

Hoxha Enver, «*With Stalin memoirs*», The Institute of Marxist Leninist Studies at the CC of the PLA, The 8 Nentori Publishing House, Tirana, 1979 , { <http://www.enverhoxha.ru/>, (ανακτήθηκε: 13/02/24)}

Ελληνόγλωσσα Βοηθήματα

Αναστασοπούλου Γαρυφαλλιά, «*Αλβανοί Ορθόδοξοι και Έλληνες της Αλβανίας και ο ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας*», Σειρά Μελετών του Κέντρου Μειονοτικών Ομάδων Περίοδος Β΄ - 6, Εκδόσεις Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2008, {https://www.hlhr.gr/wp-content/uploads/2016/12/albanoi_orthodoxoi_ellines_albanias.pdf(ανακτήθηκε: 12/01/2024)}

Ακροκεραυνίου, « *Το λυκόφως των Θεών στην Αλβανία*», Πανεπειρωτική Ομοσπονδία Αμερικής –Καναδά, Σειρά Εθνικών Δημοσιευμάτων, Αριθμός 1, Έκδοσις Πανεπειρωτικού Αγώνος, Chicago, 1976

Αναστάσιος, Αρχιεπίσκοπος Τυράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας, «*Στην Αλβανία Σταυρός και Ανάσταση*», Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, 2011

Αναστασίου Αρχιεπισκόπου Τυράνων, Δυρραχίου και πάσης Αλβανίας, «*Η Ανασύσταση της Ορθοδόξου Αυτοκέφαλου Εκκλησίας της Αλβανίας 1991- 2012*», Β΄ Επαυξημένη Έκδοση, Εκδόσεις Ngjallja, Τίρανα, 2013

Αωνόμου, «*Το Εν Αλβανία Εκκλ. Πραξικόπημα*», Περιοδικό Πάνταινος, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Τόμος ΚΑ΄, Αριθμός Φύλλου 12, Μάρτιος 1929, σελ. 181-184, {<https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/pantainos-periodiko> (ανακτήθηκε: 03/02/2024)}

Αωνόμου, «*Η Ιστορία του εν Αλβανία εκκλησιαστικού πραξικοπήματος*», Περιοδικό Πάνταινος, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Τόμος ΚΑ΄, Αριθμός Φύλλου 15, Απρίλιος 1929, σελ. 230-234, {<https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/pantainos-periodiko> (ανακτήθηκε: 16/01/2024)}

Ανωνύμου, «*Εγγραφα περί του Αλβανικού Εκκλησιαστικού Ζητήματος*», Περιοδικό Πάνταινος, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Τόμος ΚΑ', Αριθμός Φύλλου 16, Απρίλιος 1929, σελ. 255- 258, σελ. 256-257, { <https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/pantainos-periodiko> (ανακτήθηκε: 16/01/2024)}

Βαβούσκου Κωνσταντίνου, «*Η Εκκλησιαστική κατάσταση εις την Αλβανίαν, μετά την ανακήρυξιν του Αυτοκέφαλου της Ορθοδόξου Αλβανικής Εκκλησίας το 1937* », Το Βορειοηπειρωτικόν Ζήτημα (Παρελθόν – Παρόν- Μέλλον), Πρακτικά Β' ΠΕΣ (Κόνιτσα, 23-26 Αυγούστου 1990), Εκδόσεις Ι.Μ. Δρυϊνουπόλεως, Πωγωνιανής και Κονίτσης και ΠΑ.ΣΥ.ΒΑ, Αθήναι, 1992, σελ. 341- 351

Βαβούσκος Αναστάσιος, «*Οι θεσμοί του Αυτοκεφάλου και του Αυτονόμου καθεστώτος στην Ορθόδοξη Εκκλησία*» Εκδόσεις Μέθεξις, Θεσσαλονίκη, 2014, {https://apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catehism/theologia_zoi/themata.asp?cat=dikaio&NF=1&main=texts&file=0_48.htm, (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

Γαλίτης Γεώργιος, «*Μετά τη Λαίλαπα*», Περιοδικό Ανάπλασις, Περίοδος Γ', Αριθμός Φύλλου: 345, 1993, σελ. 1-32, { <https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/anaplasis> (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

Γαλίτης Γεώργιος, «*Πάντα Ισχύω...*», Περιοδικό Ανάπλασις, Περίοδος Γ', Αριθμός Φύλλου: 376, 1998, σελ.99-101, { <https://old.imdlibrary.gr/index.php/el/2013-01-14-09-09-13/periodika/anaplasis> (ανακτήθηκε:04/03/2024)}

Γιαννουλάτος Αναστάσιος, «*Εκκλησία της Αλβανίας: Ιστορική – Πνευματική Παράδοση. Τέχνη*» Εκδόθηκε με μερικές συντομίες από τον εκδότη, στο βιβλίο Χριστόπουλος Γεώργιος Α., *Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ. 2000 Χρόνια, Ιστορία, Μνημεία, Τέχνη, Β' Τόμος – Πατριαρχία και Αυτοκέφαλες Εκκλησίες*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, {<https://orthodoxalbania.org/2020>, (ανακτήθηκε: 10/01/2024)}

Γλαβίνας. Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλον της εν Αλβανία Ορθοδόξου Εκκλησίας επί τη βάσει ανεκδότων εγγράφων*», Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Εκδόσεις ΙΜΙΑΧ, Ιωάννινα, 1978

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας κατά τα έτη 1937-1967*», Πρώτη Προσέγγιση, Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Τόμος 2, 1980, σελ 133-160, {<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28250>,(ανακτήθηκε: 07/02/2024)}

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ιωακείμ Μαρτίσης ή Μαρτινιανός*», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Τόμος 3, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1981, σελ. 59- 80, {<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28251>,(ανακτήθηκε: 14/01/2024)}

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Δρυϊνουπόλεως Βασίλειος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Τόμος 4, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1982, σελ. 85- 113, {<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28252>,(ανακτήθηκε: 14/01/2024)}

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Μιλητουπόλεως Ιερόθεος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τόμος 28,1983, σελ. 9-152, {<https://www.imdlibrary.gr/publications-category/epistimoniki-epetirida-theologiki-sxoli-thessalonikis/>, (ανακτήθηκε: 20/01/2024)}

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Συνάδων Χριστόφορος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Τόμος 6, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1984, σελ.69- 103 , {<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28254>, (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Ο Μητροπολίτης Δυρραχίου Ιάκωβος και οι δραστηριότητές του για το εκκλησιαστικό ζήτημα της Αλβανίας*», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο, Τόμος 8, 1986, σελ. 54-77,

{<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/28256>, (ανακτήθηκε: 14/01/2024)}

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας*», Γ΄ Έκδοση, Θεσσαλονίκη, 1992

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Το Αυτοκέφαλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας*», Ίδρυμα Γουλανδρή – Χόρν, Αθήνα, 1996

Γλαβίνας Αθ. Απόστολος, «*Η Ορθόδοξη Εκκλησία στη Μετακομμουνιστική Αλβανία*», Συνέδριο: «Ελλάδα και Αλβανία στον 20^ο αιώνα», Ι.Μ.Χ.Α., 1996, σελ. 261-280, {<https://ojs.lib.uom.gr/index.php/ValkanikaSymmeikta/article/view/407> , (ανακτήθηκε: 03/03/2024)}

Καλύβας Εμμανουήλ, «*Η Καταπάτησις των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στη Βόρειο Ηπειρο*», Εκδόσεις Σ.Φ.Ε.Β.Α., Αθήνα, 1984

Καρακίτσιος Απ. Ελευθέριος, «*Ελεύθεροι Πολιορκημένοι στη Βόρειο Ηπειρο*», Εκδόσεις Λιακόπουλος, Θεσσαλονίκη, 2002

Κολιού Ευφροσύνη, «*Η Ελληνική Μειονότητα στην Αλβανία, 1950-1967*», Μεταπτυχιακή Εργασία, Π.Μ.Σ.: Σπουδές στις γλώσσες και τον πολιτισμό των χωρών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2014, {<https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/17231/3/KoliouEuphrosyniMsc2014.pdf> (ανακτήθηκε: 15/02/2024)}

Κονιδιάρης Ι. Γεράσιμος, «*Περί την πρώτην μνείαν των Αλβανών εν ταις εκκλησιαστικαίς πηγές και τα όρια της χώρας των επί Βυζαντινών*», Επετηρίδες – Εταιρεία Βυζαντινών Σπουδών, τεύχος 23, 1953
{<https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/16035/article.pdf?sequence=1&isAllowed=y> ,(ανακτήθηκε: 11/01/2024)}

Κοτόκος Παντελεήμων, «*Συντονισμό στον Αγώνα μας*», Βορειοηπειρωτικά Νειάτα, Έτος Β΄, Αριθμός Φύλλου 3, Ιανουάριος 1950, σελ. 3-18,
{<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/3210>, (ανακτήθηκε:12/02/24) }

Κουρίλα Ευλόγιου Λαυριώτου, «*Γρηγόριος ο Αργυροκαστρίτης(Α΄)*», Περιοδικό Θεολογία, Τόμος Ζ, Τεύχος 4,1929, σελ. 348-363,
{<https://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/index.asp>,(ανακτήθηκε: 11/01/2024)}

Κουρίλας Ευλόγιος, «*Δεκεμβριανή Τραγωδία των ομήρων*», Η έκτη των επιλέκτων φάλαγξ και η των Κρόρων. Η πορεία του θανάτου, Τα μεθοριακά, Αθήναι, 1953,
{<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/bitstream/123456789/25516/1/%CE%92%CE%9A.%CE%9A335%CE%B1.pdf> (ανακτήθηκε: 06/02/2024)}

Κρέτση Γεωργία, «*Σύγχρονες και Ιστορικές Διαστάσεις της Ανθρωπονομικής Συμπεριφοράς στην Αλβανική Κοινωνία*», Μνήμων, Τόμος 25, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα, 2003, σελ. 111-145, { 10.12681/mnimon.770, (ανακτήθηκε:13/02/2024)}

Κυρίτσης Δ. Βάϊος, «*Ο Παντελεήμων Κοτόκος ως Επίσκοπος Αργυροκάστρου- Η Παραμονή του στην Αλβανία*» Κόσμος – Επιστημονικό Περιοδικό του Τμήματος Κοινωνικής Θεολογίας και Χριστιανικού Πολιτισμού, τόμος 6, 2019, σελ. 81-95,
{<https://ejournals.lib.auth.gr/kosmos/article/view/7807/7575>,(ανακτήθηκε: 05/02/2024)}

Κωνσταντόπουλος Αγγ. Τάκης, «*Η Χριστιανική Εκκλησία στις Λαϊκές Δημοκρατίες*», Αθήνα 1959

Λυγερός Σταύρος, «*Το Βορειοηπειρωτικό: Αγκάθι στην ελληνοαλβανική προσέγγιση*», Περιοδικό «Αντί», Τεύχος 273, 1984, σελ. 4-56, { <https://www.lexilogia.gr/threads>, (ανακτήθηκε:24/02/2024)}

Οικονομόπουλος Κλ. Πέτρος-Εμμανουήλ, «*Ο Μητροπολίτης Μυτιλήνης Ιάκωβος ο από Δυρραχίου. Από την Εθνάρχουσα Εκκλησία στην Εθνική*», Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεολογική Σχολή – Τμήμα θεολογίας, Θεσσαλονίκη, 2016, {<https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/42197>, (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, «*Ορθόδοξες Γυναίκες*», {<https://orthodoxalbania.org>, (ανακτήθηκε:05/03/2024)}

Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας, «*Ορθόδοξο Διαγνωστικό Κέντρο 'Ευαγγελισμός'*», { <https://orthodoxalbania.org>, (ανακτήθηκε:05/03/2024)}

«*Ο Ψευδοεπίσκοπος Φαν – Νολής*», Εφημερίδα Εκκλησιαστική Αλήθεια, Τόμος 42, ενΚωνσταντινούπολη1922, {<https://www.pelasgoskoritsas.gr/2019/01/pseudoepiskopi-fan-nolis.html?m=0>,(ανακτήθηκε:14/01/2024)}

Πατσέλης Β. Νικόλαος, «*Η Βόρεια Ήπειρος και τα φυσικά της σύνορα*», Μελέτη εγκριθείσα παρά της κεντρικής επιτροπής ελληνικών δικαίων, Εκδοτικός Οίκος Μαρ. Βασιλείου και Σία, Αθήναι, 1945, {<https://olympias.lib.uoi.gr/jsrui/handle/123456789/25473>, (ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

Περιοδικό Εκκλησία, «*Εκκλησία Αλβανίας*», Επίσημον Δελτίον της Εκκλησίας της Ελλάδος, Τεύχη Αριθμ.. 4-7, 1952, σελ. 50-112, {<https://www.ecclesia.gr/greek/press/ekklisia/index.asp> (ανακτήθηκε:16/02/2024)}

Περιοδικό Εκκλησία, «*Εκκλησία Αλβανίας*», Επίσημον Δελτίον της Εκκλησίας της Ελλάδος, Τεύχη Αριθμ.. 16-17, 1952, σελ. 242-271, { <https://www.ecclesia.gr/greek/press/ekklisia/index.asp> (ανακτήθηκε:17/02/2024)}

Σεβαστιανού Μητροπολίτου *Δρυϊνουπόλεως*, Πωγωνιανής και Κονίτσης, « Η Εσταυρωμένη Βόρειος Ήπειρος», Αθήναι, 1984

Σιμάκου Γκέργκι, «*Ο Θεοφάνης Μαυρομάτης: Επιπτώσεις των Εθνικιστικών τάσεων στη μετάλλαξη της εθνικής συνειδήσεως και πίστεως*», Διδακτορική Εργασία που υποβλήθηκε στο Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 2011,
{<https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/29788#page/1/mode/2up>,(ανακτήθηκε: 13/01/2024)}

Τζαχρήστας Βάϊος, «*Η Εκκλησιαστική Πολιτική του Ενβέρ Χότζα και των επιγόνων του*», Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2012, {<https://ikee.lib.auth.gr/record/132386?ln=el>,
(ανακτήθηκε:10/02/2024)}

Τζωρτζάτου Δ. Βαρνάβα Μητροπολίτου Κίτρους, «*Η Αυτοκέφαλος Ορθόδοξος Εκκλησία της Αλβανίας και οι βασικοί θεσμοί διοικήσεώς αυτής*», Θεολογία, τόμος ΜΣΤ, τεύχος 4, 1975, σελ 690-739,{<https://www.ecclesia.gr/greek/press/theologia/index.asp> ,(ανακτήθηκε: 15/01/2024)}

Ρώμας Γ. Χρίστος, «*Αρχιεπίσκοπος Αλβανίας Αναστάσιος: Ο Πρωτεργάτης της Ιεραποστολής*», Εκκλησιαστικές Μορφές του 20^{ου} – 21^{ου} αιώνα, Εκδόσεις Σαββάλας, 2006

Τρίτος Γ. Μιχαήλ , «*Η Εκκλησία στο Ανατολικό Ιλλυρικό και την Αλβανία*», Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη Α.Ε., Αθήνα, 1999

Τρίτος Γ. Μιχαήλ , «*Η Ορθόδοξη Εκκλησία στα Βαλκάνια Σήμερα*», Εκδόσεις Τέρτιος, 2004

Χρηστίδης Ε. Γεώργιος, «*Τα Κομμουνιστικά Βαλκάνια: Εισαγωγή στην εσωτερική και εξωτερική πολιτική στην Αλβανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία την περίοδο 1945-1949*», Εκδόσεις Βανιάς, Θεσσαλονίκη, 2003

Ξενόγλωσσα Βοηθήματα

Abazi Enika, «*Importing Religion into Post- Communist Albania: Between Rights and Obligations*, Religion and Human Rights in Post- Communism», Journal Religions, Volume 14, Issue 5, University of Lille, 2023, σελ. 1-18, {<https://doi.org/10.3390/rel14050658> , (ανακτήθηκε:04/03/2024)}

Authors Unknown «A Word of Solidarity, A Call for Justice: A Statement on Religious Freedom in Eastern Europe an the Soviet Union», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 9, Iss. 4 , Article 2, George Fox University, 1989, σελ. 1-21, { <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol9/iss4/2>, (ανακτήθηκε:19/02/2024)}

Bani Aleksandra, «*A Communist Albania: Control, Culture and Consequences*» , Voyages, No.14, Editor-in-Chief:NinaMouawad, NU Writing, 2023, σελ. 59-71, {<https://openjournals.library.northeastern.edu/nuwriting/home/article/view/321> (ανακτήθηκε: 10/02/2024)}

Blumi Isa, «*The Politics of Culture and Power: The Roots of Xoxha's Postwar State*», East European Quarterly, Vol. 31, Iss. 3, New York University, 1997, σελ. 379- 398, {https://www.academia.edu/1566785/The_Politics_of_Culture_and_Power_The_Roots_of_Hoxhas_Postwar_State , (ανακτήθηκε:23/02/2024)}

Blumi Isa, *Navigating the Challenge of Liberalism: The Resurrection of the Orthodox Church in Post – Communist Albania*, Chapter 9, Orthodox Churches and Politics in Southeastern Europe: Nationalism, Conservatism and Intolerance, Editor: Sabrina P. Ramet, Palgrave Studies in Religion, Politics and Policy, Palgrave Macmillan, 2019, σελ.197-222, {https://doi.org/10.1007/978-3-030-24139-1_9 , (ανακτήθηκε:04/03/2024)}

Blumi Isa, «*An Ottoman Story Until the End: Reading Fan Noli's Post-Mediterranean Struggle in America, 1906-1922*», *Journal of Balkan and Black Sea Studies* Year 3, Issue 5, December 2020, σελ.121-144 ,
{<https://dergipark.org.tr/tr/download/issue-file/35472>, (ανακτήθηκε: 12/01/2024)}

Broun A. Janice, «*The Status of Christianity in Albania*», *Journal of Church and State*, Vol.28, No1, Oxford University Press, 1986, σελ. 43-60,
{<https://www.jstor.org/stable/23916611> (ανακτήθηκε: 19/02/2024) }

Cali Deona, «*The National Movement within the Albanian Diaspora in 1919-1920*», *Studies on National Movements*, 6, 2020, σελ. 1-28,
{<https://doi.org/10.21825/snm.85336>, (ανακτήθηκε: 13/01/2024)}

Clegg Austin- Robert, «*Founding a Balkan State: Albania's Experiment with Democracy, 1920-1925*», University of Toronto Press, 2012, σελ. 54-74,
{<http://ebookcentral.proquest.com/lib/eapgr/detail.action?docID=4673037>,
(ανακτήθηκε: 16/01/2024)}

Czekaiski Tadeusz, «*The Shining Beacon of Socialism in Europe: The Albanian State and Society in the Period of Communist Dictatorship 1944- 1992*», Jagiellonian University, 2013, {<https://www.cambridge.org/core/books/shining-beacon-of-socialism-in-europe/2C634AC6D34437754E3D58EE92658EB1> ,
(ανακτήθηκε:14/02/2024)}

Dylgjeri Ardita, Xhyra Irgen, «*Fan Noli, the master of oratory and politics*», UBT International Conference, 136, 26 October, 2019, University for Business and Technology in Kosovo, , σελ. 1-7, {<https://knowledgecenter.ubt-uni.net/conference/2019/events/136> , (ανακτήθηκε: 16/01/24)}

Frey Barbara , «*Violations of Freedom of Religion in Albania*», *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, , Volume 9, Issue 6, Article 2, George Fox University, 1989, σελ. 1-18, { <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol9/iss6/2>, (ανακτήθηκε: 11/02/24)}

Hoxha R. Artan, «Marrëdhëniet midis Regjimit Komunist dhe Kishës Ortodokse Autoqefale e Shqipërisë në vitet 1945–1967», Universiteti i Tiranës, Tirane, 2014, {<https://unitir.edu.al/doktoratura-artan-hoxha-fakulteti-i-histori-filologjise-departamenti-i-historise-2/>, (ανακτήθηκε:12/02/2024)}

Janz R. Denis , «Reflections on the Religionless Society: The Case of Albania», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, Volume 16, Issue 4, George Fox University, 1996, σελ. 1-11, { <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol16/iss4/1> , (ανακτήθηκε:11/02/2024)}

Janz R. Denis , «*World Christianity and Marxism*», Oxford University Press, 1998, {<http://ebookcentral.proquest.com/lib/eapgr/detail.action?docID=273418> (ανακτήθηκε: 13/02/2024)}

Kalaja Ahmed, « *Issues on Religious Coexistence Tolerance in Albania (1912-1945): Based on the practice and clergy sermons*», European Journal of Research in Social Sciences, Vol. 4 No. 5, 2016, European University of Tirana Department of Sociology, Tirana, σελ. 59-66 , {<https://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2016/05/Full-Paper-ISSUES-ON-RELIGIOUS-COEXISTENCE-TOLERANCE-IN-ALBANIA-1912-1945-Based-on-the-practice.pdf>, (ανακτήθηκε: 12/01/2024)}

Karatas İbrahim, «*State-Sponsored Atheism: The Case of Albania during the Enver Hoxha Era*», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, Volume 40, Issue 6, George Fox University, 2020, σελ. 93- 109, {<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree> (ανακτήθηκε:11/02/2024)}

Lukani L. Andrea, « *The Spread of Christianity in Illyria*», International Scientific Journal Diskutime, No26, 10th Edition, March 2021, σελ 19-32, {https://www.researchgate.net/publication/353236955_scientific_journal_diskutime_nr_26_englisht, (ανακτήθηκε: 10/01/2024)}

Mehmeti Armend, «*The stance of Great Britain towards the government of Fan Noli*», UBT International Conference, 312, 28 October, 2017, University for Business and Technology in Kosovo, σελ. 124-129, { <https://knowledgecenter.ubt-uni.net/conference/2017/all-events/312>, (ανακτήθηκε: 16/01/2024)}

Minnesota Lawyers International Human Rights Committee, «*Albania: Violations of the Right to Freedom of Thoughts, Conscience and Religion*», A Preliminary Report of the Minnesota Lawyers International Human Rights Committee, U.S.A, 1988, σελ. 1-22,
{<https://www.theadvocatesforhumanrights.org/Publications/A/Index?id=12>
(ανακτήθηκε:20/02/2024)}

Murzaku Ines Angeli, «*Inter-Church and Inter-Religious Tensions in Postcommunist Eastern Europe: The Case of Albania*», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe, Vol. 28 , Iss. 1 , Article 1,George Fox University, 2008, σελ. 1-8, {
<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol28/iss1/1> , (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

O' Donnell James, «*Albania under Enver Hoxha: A coming of age*», University of Colorado, UMI Company, 1995

Pollo S. – Puto A. , «*Η Ιστορία της Αλβανίας από την Αρχαιότητα έως σήμερα*», Εκδοτική Ομάδα, 1980,
{<https://exploral.eu/explore/uploads/balkaneana/pdfs/561796f47b709.pdf> ,
(ανακτήθηκε: 10/01/2024)}

Peachy Paul, «*Religion in Soviet Marxist Societies: Ideology and Realpolitik*», Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 4 ,Iss. 3 , Article 2, George Fox University, 1984, σελ. 1-13,
{ <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol4/iss3/2>, (ανακτήθηκε:22/02/2024)}

Pettifer James, «*The Minority in Albania in the Aftermath of Communism*», Conflict Studies Research Center, 2001, σελ. 1-18,
{https://www.files.ethz.ch/isn/38652/2001_jul_2.pdf , (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

Prifti Denald, « *The Relationship between the Religious Communities in Albania and the Foreign Christian Religious Communities*», *Anglisticum Journal*, Volume 7, Issue 6, University of Tirana, 2018, σελ. 16-27, { <https://doi.org/10.5281/zenodo.1306798>, (ανακτήθηκε:13/02/24)}

Prifti Peter, « *The Current Situation of Religion in Albania*», *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 3 : Iss. 3 , Article 2*, George Fox University, 1983, σελ. 1-6,

{ <https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol3/iss3/2> (ανακτήθηκε:15/02/2024)}

Rrapaj Jonilda, Kolasi Klevis, «*The Curious Case of Albanian Nationalism: The Crooked line from a Scattered Array of Clans to a Nation – State*», *The Turkish Yearbook of International Relations*, Volume 44 , 2013, Ankara University, Faculty of Political Science, σελ. 185 -228,

{https://www.researchgate.net/publication/321062253_The_Curious_Case_of_Albanian_Nationalism_the_Crooked_Line_from_a_Scattered_Array_of_Clans_to_a_Nation-State, (ανακτήθηκε: 12/01/2024)}

Sinani Gjergj, « *Albanian Religion through judicial documents*», *Strengthening Religious Tolerance for a Secure Civil Society in Albania and the Southern Balkans*, edited by J. Pettifer, and M. Nazarko, IOS Press, Incorporated, 2007, σελ. 7-14, {<http://ebookcentral.proquest.com/lib/eapgr/detail.action?docID=329925>

(ανακτήθηκε: 03/02/2024)}

Sinishta Gjon, «*Grave Violation of Religious Rights in Albania*», *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 3, Issue. 5, Article 3, George Fox University, 1983,σελ.2-20,{<https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol3/iss5/3>

(ανακτήθηκε:12/02/24)}

Tataj Xhentila, Bolukbasi Adem, *Religion in Albania during the Communist Regime*, V. Social Sciences Congress, Sakarya Universitesi Sosyoloji Bolumu, Yildiz, 2018, σελ. 545-553, { (PDF) Religion in Albania During Communist Regime (researchgate.net) (ανακτήθηκε: 13/02/2024)}

Tokrri Renata, Tafani Ismail, Shkembali Aldo, «The Impact of the Communist Regime in Albania on Freedom of Religion for Albanians», *Mediterranean Journal of Social Sciences*, Vol.12, No.1, 2021, σελ. 43-49,

{<https://www.richtmann.org/journal/index.php/mjss/article/view/12328>,

(ανακτήθηκε:25/02/2024) }

Tonnes Bernhard, «*Religious persecution in Albania*», *Religion in Communist Lands*, Vol. 10, No.3, 1982, σελ. 242- 255, { <https://doi.org/10.1080/09637498208431032> ,

(ανακτήθηκε: 14/02/2024)}

Young Antonia, «*Religion and Society in Present- Day Albania*» , *Journal of Contemporary Religion*, Vol.14, No.1, 1999, σελ. 5-16,

{<https://doi.org/10.1080/13537909908580849>, (ανακτήθηκε:03/03/2024)}

.

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.

